

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN MUHANDISLIK-TEXNOLOGIYA INSTITUTI

“IQTISODIYOT” KAFEDRASI

«IQTISODIY O'SISH» FANIDAN

O'QUV-USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi: 200000 – Ijtimoiy soxa, iqtisod va xuquq

Ta'lim sohasi: 230000 – Iqtisod

Ta'lim yo'nalishi: 5A230102 – Iqtisodiyot (Tarmoqlar va sohalar)

Namangan - 2021 yil

O'quv-uslubiy majmua O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2020 yil 14-avgustda tasdiqlangan fanning o'quv dasturi asosida tayorlangan.

Tuzuvchi:

Z.Abdulxakimov – NamMTI, “Iqtisodiyot”
kafedrasi dotsenti, PhD

Taqrizchilar:

R.Rashidov – NamMTI, “Iqtisodiyot”
kafedrasi mudiri, PhD
B.Bayxanov – TDIU professori, DSc

Ushbu o'quv-uslubiy majmua “Iqtisodiyot” kafedrasining 2021 yil avgustdagi ____ - sonli yig'lishida ko'rib chiqildi va fakultet ilmiy kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

Fanning o'quv-uslubiy majmuasi universitet ilmiy kengashining 2020 yil _____ avgustdagi ____-sonli kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya etilgan.

MUNDARIJA

O'UMning asosiy bo'limlari	Betlari
Fanning nazariy materiallari	
Amaliy mashg'ulotlar materiallari	
Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari mavzulari	
Glossariy	
Fan dasturi	
Ishchi fan dasturi	
Tarqatma materiallar	
Testlar	
Baxolash mezonlari	

NAZARIY MATERIALLARI

1-MAVZU: IQTISODIY O'SISH FANNING MOXIYATI, MAQSADI VA VAZIFALARI-

1.1. Iqtisodiy o'sish mohiyati.

Iqtisodiy o'sish zamiridagi zamonaviy iqtisodiy nazariyada odatda tabiiy ahamiyatga ega bo'lgan ishlab chiqarish hajmining real tushib ketishi va qisqa muddatli ravnaqi emas, balki, uzoq muddatli vaqt oralig'idagi ishlab chiqaruvchi kuchlar rivojlanishiga bog'liq bulgan ishlab chiqarish real xajmining tabiiy darajasining uzoq muddatli o'zgarishi tushuniladi. Bunday hollarda o'qitish predmeti bir uzoq muddatli muvozanat holati boshqasiga tomon xarakatlanishi bilan izoxlanadigan ishlab chiqarish potensial xajmining usishi hisoblanadi. Bunday yondashuvda iqtisodiy o'sish su'rati va takliflar omili diqqat markazda turadi. Real iqtisodiy o'sish tahlilida o'qitish predmeti iqtisodiy dinamikani aniqlovchi omillargina emas, shuningdek tarmoqlar va takror ishlab chiqarish proporsiyasining o'zgarishi, iqtisodiy o'sish jarayonidagi institutsional tuzilmalar transformatsiyasi, o'sish su'ratlarini tiyib turish yoki rag'batlantirish bo'yicha davlat siyosati, real ishlab chiqarish potensial ishlab chiqarish hajmidan ortda qolishi sabablari va boshqalar ham bo'lishi mumkin. Real iqtisodiy o'sish mohiyati iqtisodiyotining asosiy ziddiyatlarining yangi darajasida qayta tiklash va ruhsat berishdan iborat: ishlab chiqarish resurslarining cheklanmaganligi va jamiyat ehtiyojlarining cheklanmaganligi orasida.

Bu qarama-qarshilik ikki asosiy usulda bo'ladi:

- ishlab chiqarish quvvatining oshishi hisobiga
- ishlab chiqarish quvvati va jamiyatning ehtiyojlarining rivojlanishiga ega bo'lgan samarali foydalanish hisobiga .

Biroq bu jarayonda har bir yangi bosqichda ishlab chiqarish imkoniyatlari kengayishidagi rivojlanishda barcha jamiyat ehtiyojlari qondirilmaydi. Jamiyat ehtiyojlari ishlab chiqarish resurslariga munosabatda doimo birinchi bo'lsa - da, bu ehtiyojlarni qondiruvchi ishlab chiqarish maxsulotlari ma'lum mamlakatning ishlab chiqaruvchilari yoki import maxsulotlar vositalari o'zlashtirganda vujudga keladi. Buni shu bilan tushuntirish mumkinki, ehtiyojlarining vujudga kelishi qadam - baqadam ommaviy tus oladi va ishlab chiqarishning uzlukchiz rivojlanishini nazarda tutadi.

Ishlab chiqarish imkoniyatlarining rivojlanishi jamiyat ehtiyojlari o'sishi miqdori bilangina emas, ularning tuzulmasida bir ehtiyoj ulushining ortishi va boshqasining ulushi pasayishi bilan shartlanadi. Ishlab chiqarish resurslari va chiqarish tuzulmasi, qoidaga muvofiq ehtiyojlar tuzulmasi kabi tez o'zgarishi mumkin emas. Mahsulot yoki xizmatga yangi ehtiyoj tug'ilishi uchun uning bir vaqtda ishlab chiqarishni o'zlashtirish va bozorda iste'molchilar talablariga mos,

tulash qobiliyatiga ega o'z sifati va narxi bilan ular talabiga javob beradigan yangi mahsulotning paydo bo'lishi fakti etarli.

SHu bilan birga ma'lum tovar ishlab chiqarishni ommoviy o'zlashtirish uchun ma'lum muddat zarur. Ishlab chiqaruvchilar ortda qolishni kamaytirishgagina erishishlari mumkin, lekin uni butunlay eskirtira olmaydilar. Bundan kelib chiqadiki, iqtisodiyotning asosiy sub'ektlarining iqtisodiy o'sishi tomon intilishi jamiyatda qanday rivojlanish darajasiga erishilganga bog'liq bo'lmagan holda mavjud bo'ladi. Biroq ishlab chiqarish real shartlari o'sish potensialini realizatsiya qilishga har doim ham yo'l qo'ymaydi. Bunday sharoitlarda dipressiya yoki xuddi ichki iqtisodiy omillar, kabi milliy iqtisodiyotga munosabatdagi ichki omillar (masalan, urushlar, ichki va xalqaro siyosatdagi uzgarish va boshqalar) bilan izohlanishi mumkin bo'lgan iqtisodiy tanazzul boshlanadi.

Iqtisodiyot nazariyasida iqtisodiy o'sishning yuzaga kelishi shakllari izohida ikki asosiy yondashuv mavjud. Ulardan keng tarqalgani iqtisodiy o'sishni YAIM (MD) real hajmi o'sish sur'ati yoki bu ko'rsatkichlarni aholi ehtiyoji hisobida oshirish sur'ati bilan o'lchanadigan aniq vaqtda milliy iqtisodiyot rivojlanishining jami xarakteristikasi bilan tushunish hisoblanadi. Iqtisodiy o'sishni hisoblaydi u yoki bu uslubni qo'llash zarurati odatda tadqiqot masalalari bilan bog'liq. Iqtisodiy o'sishni hisoblashning birinchi usuli, qoidaga ko'ra, mamlakatning iqtisodiy salohiyati kengayish sur'atlarini baholashda qo'llaniladi, ikkinchisidan esa aholining qulay sharoiti dinamikasi tahlilida yoki turli xududlar va mamlakatlarning hayotiylik darajasini solishtirishda foydalaniladi. Hozirgi vaqtda o'sish nazariyasida ikkinchi hisoblash usuli afzal deb qaraladi.

Iqtisodiy o'sishda real milliy daromad oshish sur'atlari aholi o'sishi sur'atlarini oshiradigan milliy iqtisodiyot rivojlanishi nazarda tutiladi. Bu o'sish muammolarini tashqi kuzatuvchi nuqtai nazaridan emas, mamlakat aholisi pozitsiyasidan turib ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Iqtisodiy o'sishni ishlab chiqarish real hajmining oshish sur'atlari nuqtai nazaridan qarab chiqishda odatda (aniq va noaniq shaklda) iqtisodiyotda chuqur tuzilmaviy va institutsional o'zgarishlari yuz bermasligi tahmin qilinadi. Ishlab chiqarish tuzilmasi va institutsional muhit murakkab va o'zgarimas hisoblanadi. Bunday rivojlanish xarakteri tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirda balanslangan va yaxlitlik xususiyatiga ega bo'lgan iqtisodiy tizim uchun o'ziga xos.

Uzoq muddatli davr sifatida asosiy kapitalning tekis hayotiylik doirasi ko'rib chiqiladi. Bunday yondashuv iqtisodiy o'sishning neokeynscha va neoklassik nazariyasi uchun xarakterli.

Iqtisodiy o'sish nazariyasidagi boshqa yondashuv industrial va postindustrial jamiyatni takror ishlab chiqarishda qo'llaniladi. Bu nazariyalar qachonki, o'zgarishlarga xokimlik, boshqaruv, infratuzilma ob'ektlari, iqtisodiyotdagi tuzilmaviy o'zaro ta'sir va uning tashqi muhit bilan o'zaro aloqasining asosiy institutlari duch kelganda, "yuqori uzun" davrda iqtisodiy dinamika muammolarini tahlil qiladi. Ta'kidlash kerakki, "uzoq muddatli" va "yuqoruzun" davrlar tushunchalari dinamika nazariyasida iqtisodiy vaqt haqida gap borar ekan, xuddi

o'zining vaqtinchalik masofasi va konseptual yo'nalish kabi farqlanadi (xodisalar sodir bo'lish tezligi). "YUqori uzun" davr o'zining vaqtinchalik masofasi xodisalari qatorida uzoq muddatli davr va uning an'anaviy tushunchasida qisqa bo'lishi mumkin. Xususan, bu mamlakatimiz rivojlanishining zamonaviy bosqichida, uning uchun xarakterlidir. Bunda tuzilmaviy, institutsional va funksional o'zgarishlar ishlab chiqarish real hajmi tabiiy o'sish jarayonini aniqlaydigan ishlab chiqarishning tekis olimlari o'zgarishidan ko'ra tezroq yuz beradi.

YUqori uzun davrdagi iqtisodiy o'sish tahlilining ikki asosiy xususiyatini ajratish mumkin:

- iqtisodiy o'sish iqtisod rivojlanishining tashkiliy elementi sifatida qaraladi. U bir tomondan rivojlanishning siklik xarakterini ifodalaydi, ikkinchi tomondan o'zi pasayish va depressiya davrlariga tayyorlovchi o'zgarishlar rezultati hisoblanadi. SHuning uchun asosiy e'tibor iqtisodiy o'sish sur'atlariga emas, balki iqtisodiyotdagi global o'zgarishlar, barqaror tendensiya va qonunchiliklar va ularning yangi sifat o'zgarishlariga qaratiladi.

- Makroiqtisodiy tanaffuslar qatorida iqtisodiy rivojlanishning va industrial asoslari, tadbirkorlik muammolari, ishlab chiqaruvchilar qiziqishlari ziddiyatli siljishlari, iste'molchilar va davlat xokimiyati institutlari iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshishiga yo'l qo'ymaydigan yangi iqtisodiy tuzilmaning shakllanishi va uning tashqi muhit o'zgaruvchanligi sharoitidagi barqarorligini tekshiradi.

Jamiyat a'zolarining xilma-xil va yuksalib borayotgan ehtiyojlarini qondirishning birdan bir vositasi iqtisodiy o'sishdir. Agar iqtisodiy o'sish bo'lmasa hech qanday jamiyat rivojlana olmaydi, eski iqtisodiy tizim o'rniga yangisi kirmaydi, xullas ijtimoiy taraqqiyot yuz bermaydi. Bu ob'ektiv qonuniyat bo'lib, aholi o'sishi va fan – texnika jarayonlari bilan bog'langan. U milliy iqtisodiyot rivojlanish harakatini qo'rsatadi va shu sababli vaqtning ma'lum davrlariga (chorak, yil va undan uzoq vaqtga) makroiqtisodiy ko'rsatkichlarni (YAIM va SMM) taqqoslash yo'li bilan o'lchanadi.

Iqtisodiy o'sish deganda, odamlarning talab – ehtiyojini qondirish uchun zarur bo'lgan moddiy mahsulot va xizmatlarni, ya'ni barcha noz – ne'matlarni ishlab chiqarishning ko'payib borishi tushuniladi. Iqtisodiy o'sish nafaqat iste'mol buyumlari, balki ishlab chiqarish vositalari, ya'ni resurslarni ham ko'plab ishlab chiqarishini anglatadi, chunki o'sish jamiyat a'zolarining joriy iste'molini qondirish bilan cheklanmay, kelajakda ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali bo'lg'usi iste'molni qondirishni ham mo'ljallaydi. Ishlab chiqarish faoliyati jamiyat hayotining birlamchi asosi bo'lganidan iqtisodidan o'sish ijtimoiy taraqqiyot uchun moddiy zamin yaratib beradi. Jamiyatdagi chuqur va sifatli o'zgarishlar iqtisodiy o'sish sur'atlariga qarab yuz beradi. Hozirgi bosqichda jamiyat hayotidagi shiddatli o'zgarishlar barqaror o'sish natijasidir. Iqtisodiy o'sish jamiyatdagi ishlab chiqarish hajmini yoki aholi jon boshiga yaratilgan mahsulotlar va xizmatlar hajmini ortib borishi bilan o'lchanadi. Uni albatta real yalpi milliy mahsulot yoki real milliy daromadning ko'payishi ifoda etadi.

Makroiqtisodiy o'sish – butun jamiyat miqyosidagi, masalan, mamlakat miqyosidagi iqtisodiyotni o'sishdir. U jamiyat ishlab chiqarish faoliyatining natijasi bo'ladi, turli korxona va tarmoqlardagi makroiqtisodiy o'sishning mazmuni sifatida yuzaga keladi.

Mikroiqtisodiy o'sish – bu korxona, xo'jalik firma va tarmoq doirasidagi o'sishdir, shu doiradagi mehnat qiluvchilar iqtisodiy aniqrog'i guruxiy faoliyatning natijasidir.

1.2. Iqtisodiy o'sishning dastlabki shartlari.

Iqtisodiyot boylik haqidagi fan ekan, tabiiyki, avvalom bor uning paydo bo'lishi bilanoq iqtisodiy o'sish muammosi diqqat markazida turadi. Bu muammoni echish iqtisodiyotning aholi doimiy o'sishda hayot darajasini oshirishni ta'minlaydigan rivojlanish omillarini qidirishni bildiradi. Ma'lumki, inson ehtiyojlari chegaralanmagan: inson bir ehtiyojini qondirishi bilan keyingisi tug'ilaveradi. SHu bilan birga Er aholisi uzluksiz o'sib boradi. Insoniyatning 1 mlrd.ga etishi uchun 10 ming yil kerak bo'ldi. (Bu 1850 yilda edi), 2 mlrd.ga etishi uchun esa 80 yilgina kerak bo'ldi (1930). 45 yilda esa bu raqam ikki baravarga ko'paydi (1975). 2000 yilda Er yuzida 6 mlrd. kishi yashagan. 2020 yilda esa aholi 8 mlrd.ni tashkil qilishi mo'ljallanmoqda.

Darhaqiqat, XIX asr o'rtalarida boshlangan aholining bunday tez o'sishi odamlar ehtiyojini jamiyat va individual qondirilishiga olib boruvchi mahsulot tannarxining ilgarilab o'sishi bilan yonma-yon kechadi. Amerikalik iqtisodchi E. Meddison eramizning 500-yilidan boshlab iqtisodiy o'sish tarixini o'rganar ekan, qiziqarli natijalarga keldi. So'nggi 1500 yil oralig'ida bir kishi uchun etarli bo'lgan mahsulot chiqarish o'sishi va aholi o'sishi orasidagi aniq bog'liqlik bo'lgan doiradagi 4 davr ko'rsatiladi.

Boshqa amerika tadqiqotchisi, iqtisodiy o'sishni tushuntirishga miqdoriy yondashuv asoschisi S. Kuznets Angliya, Germaniya, AQSH kabi mamlakatlardagi iqtisodiy o'sish sur'atlari tezligi sanoat burilishi va kapitalizmning etakchi iqtisodiy tizimga aylangan davri bilan bog'liq deb hisoblanadi. Kapitalizm mohiyatan, kapitalistik rivojlanish yo'lida turgan mamlakatlar iqtisodiy o'sishida o'zakli o'zgarish bilan ta'minlaydigan birinchi iqtisodiy tizim bo'lib qoldi.

Bu tarixiy fenomen olimlar tomonidan turlicha tushuntirilgan. SHu mavzuga bag'ishlangan ommaviy nazariyalardan biri din va iqtisodning o'zaro aloqsini etarli sabab deb hisoblovchi M. Veber tomonidan ishlab chiqilgan. U kapitalizm o'z rivojlanishi uchun tiklanish davrida faqat din berishi mumkin bo'lgan baquvvat ma'naviy stimulga muhtoj edi. Va shunday din sifatida XVI asrning birinchi yarmida xristian islohotchilari M. Lyuter va J. Kalvinning teologik ta'minoti – protestantizm bo'ldi. Protestantizm va u orqali yuzaga kelgan kasbiy etika, Veber fikriga ko'ra, SHarq dini Xitoy, Xindiston kabi mamlakatlarda industrial ko'tarilishga mone'lik qiluvchi barer sifatida xizmat qilganda, G'arb iqtisodiy ko'tarilishi va zamonaviy G'arb sivilizatsiyasining jiddiy omili bo'ldi.

Protestant ta'limining markazi taqdir haqidagi g'oyalar hisoblanadi: har bir kishiga tug'ilmasidan oldin uning taqdiri – qutilish yoki abadiy tashvish belgilangan

bo'ladi. Kishilarning har qanday intilishlari yoki serkov yordami hech nimani o'zgartira olmaydi. Barchasi xudo tomonidan u olamni yaratgan paytda belgilab qo'yilgan hech kim bu olam nima uchun yaralganini bilmaydi. Taqdir haqida g'oya osmondagi "yaxshi ishlar" yordamida yoki monastirlik, olamdan tashqari askezlarga olib boruvchi yo'lni berkitib qo'ydi. Insonga umid va tanlash haqida guvohlik beradigan yutuqlarga erishishi uchun tabiiy mashg'ulot kasbiy faoliyat bo'lib qoldi. Boshqa barcha narsadan voz kechildi, modomiki u boylik orttirishga ishdagi muvaffaqiyatga xalaqit beradi. Erdagi insonning mavaffaqiyati, uning intilishi yaxshilanishlarga yo'naltirilganligi xudoning insonga berilgan qutqaruvchilik belgisi xudoning inoyati. YAlqovlik, mavffaqiyatsizlik kambag'allikni esa har kim la'nat tamg'asi deb qabul qilishi lozim.

Bundan tashqari, prtestantizm psixologiyada o'z-o'zini anglashdan uzoqlashuv deb ataladigan tushunchaga taqlid qiladi. U insonga o'z xatolarini o'zi muhokama qilish huquqini beradi. Buning uchun serkovga borish shart emas. Modomiki, xudo insonni har doim va har joyda ko'rar ekan, har bir odam o'z javobgarligini uning oldida xis qilishi kerak. Natijada insonlarga jamiyat va bir - birlari oldida personal javobgarlik shakllanadi.

Xudoga, mehnatga yaqinlashishdagi yangi munosabatlarning birdan-bir yangi maqsadi bo'lgan Evropada protestantizm kengayishi davrida insonlarda yuz bergan katta psixologik siljishga olib keldi. Avvalgi vaqtlarda, jumladan, o'rta asrlarda mehnatga munosabat o'zgacha edi. M.Veberning yozishicha, kapitalistik davrga qadar an'anaviy hayot darajani ushlab turish zaruratidan tashqari ko'p ishlash stimuli bo'lmagan edi. Odamlar ishlashlari kerak bo'lgani uchun ishlardilar va bu zarurat chetdagi, iqtisodiy ehtiyojdan tashqari bosim bilan shartlashgan bo'ladi. Kapitalistik jamiyatda yangi xususiyatlar paydo bo'ldi: insonlar xuddi ichki ehtiyojlar kabi tashqi bosim uchun ham ishlay boshladilar. Ular shunday muddat javobgarlik va intensivlik bilan ishlay boshladilarki, bunday holat oldingi jamiyatlarda bo'lishi mumkin emas.

Inson qobiliyati va kuchini mobilizatsiya qilish uchun har qanday tashqi bosimdan ko'ra ichki ehtiyoj juda samarali. Tashqi ehtiyojlar pasaytiradigan psixologik jiddiyatlarni yuzaga keltiradi va aql instiativ va javobgarlikni oshirish talab qilingan paytda kishilarni passiv, muammolarini echishda qobiyatsiz qilib qo'yadi.

"Agar inson energiyasini bir qismi ishga yo'naltirilganida, kapitalizm rivojlana olmas edi. Bunga shubha yo'q,- deb yozgan mashhur g'arb psixologi E.F. Romm, - tarixda erkin kishilar o'z energiyalarini butunligicha yagona maqsad - ishga bahsh etgan boshqa davr yo'q. Doimiy mehnatga intilish bosh ishlab chiqarish kuchiga aylanadi. Bug' va elektr kabi bizning sanoat tizimimiz rivojlanish uchun muhimdir".

G'arb iqtisodiy o'sishini ayrim tadqiqotchilar bosh rejaga boshqa omillarni ham kiritadilar. Xususan, fan va tadqiqotlar, tabiiy resurslar va iqtisodiy stimullar, kolonial ekspluatatsiya va imperialistik eksponsiya. Biroq bu omillarning muhimligi darajasini baholash qiyin. Agar, masalan, fan va tadqiqotlar, - G'arb boyligi o'sishining etarli sababi bo'lsa, nima uchun xuddi shunday o'sish XVI

asrgacha shu darajada liderlik qilgan Xitoy yoki Islom mamlakatlarida kuzatilmagan.

Iqtisodiy o'sishni tushuntirishda kichik bo'lmagan ahamiyatini ayrim avtorlar ta'kidlagan tabiiy resurslarga kelsak, tarixiy haqiqat XIX asrning oxiri va XX asrning boshlarida (Niderlandiya va SHveysariya gullagan davrida) bu tezis reputatsiyasini qo'porib tashladi. Unga so'nggi zarbani Yaponiyaning ko'rinmas o'sishi va gullashi, janubiy Koreyaning iqtisodiy muvaffaqiyatlari va qator yangi industrial mamlakatlar berdi. Bunga yana misol qilib, ikkinchi jahon urushidan keyin cheklangan tabiiy resurslarga ega bo'lgan Evropa mamlakatlari qashshoqlikdan boylikka intiluvchan siljishni yuzaga keltirganliklarini va xuddi shu vaqtning o'zida ayrim "uchinchi olam" mamlakatlari yirik tabiiy resurslarga ega bo'la turib ham, haligacha qashshoqlikda yashayotganligini keltrish mumkin.

K.Marks G'arb iqtisodiy o'sishini tushuntirishda raqobatning xarakterlanuvchi kuchlari, psixologik motivatsiya, xarajat ketidan quvishga katta ahamiyat beradi. Biroq, M.Veber bu fikrning ahamiyatini inkor etadi:

"Iqtisodiy qiziqishlar tangligining boshqa davrlardan farq qiladigan bizning ratsionalistik va kapitalistik zamonga muvofiq tasavvur sodda tasavvurdir: zamonaviy kapitalistlar, masalan, sharq savdogarlaridan, unchalik katta bo'lmagan darajadagi tamagarlikdan qo'rqishlari bilan ajralib turadilar. Iqtisodiy qiziqishlarda o'zboshimchalik qilish o'z-o'zidan faqatgina irratsional natijalarga olib kelish mumkin."

Boshqa bir ishida M.Veber yozadi: "Tadbirkorlikka intilish, tekin foydaga intilish pul yaroqligida o'z-o'zidan kapitalizm bilan hech qanday aloqasi yo'q. Bunday intilish ofitsiantlarda, shifokorlarda, kucher, rassom, koketka (foxisha), poraxor chinovnik, soldat, qaroqchi, qizil burunlar, qumorxona qatnashchilari va qashshoqlarda kuzatilgan va kuzatilyapti. Kapitalizmning moxiyati xaqidagi shu kabi sodda tasavvurlar tarix madaniyatini o'rganish mobaynida butunlay vos kechishni kuzlaydigan xaqikatga tegishli. Tekin daromad ishlarida tiyiqsiz ochko'zlik hech qanday me'yorda kapitalizmga o'xshamaydi va uning "ruhi"ga muvofiq emas. Kapitalizm bu irratsional intilishga ortiqcha tashvish bo'lishi mumkin, har holda uning ratsional bo'ysunishiga yordam beradi. Kapitalizm, shubhasiz, uzluksiz faoldiyat yurituvchi ratsional kapitalistik korxona doirasida tekin daromadga va daromadning uzluksizligiga rentabellikka intilishi jihatdan mos keladi".

M.Veber xususiy tadbirkorlik xo'jaligi ishlab chiqaruvchanligiga yo'naltirilgan yangi ho'jalik ahloqi va mantiq asosan ular ortiqchalik qilganlarida o'zining qat'iyligi bilan boylikdan bevosita bahra olishni rad qilishini va talabni qisqartirishga intilishlarini kursatdi. SHu bilan birga ular molparastlikni an'anaviy etikaning psixologik og'irligidan halos qildi, uni faqatgina qonunigina emas, xudo nuqtai nazariga ham to'g'ri keladigan bilimlarga aylantirib, kishanlarni echdi. Bir so'z bilan aytganda, boylik kasbiy faoliyat natijasi sifatida oqlandi, Xudoning rag'batlari sifatida qaraldi. Agar extiyojlarga puritancha munosabat tekin daromadga intilish bilan qushilsa, unda buning ob'ektiv natijasi extiyotkorlik natijasida kapital jamg'arish bo'ladi. "Boylik orttirish extiyoji yo'lidagi to'siq,- ta'kidlaydi M.Veber

– investorlangan kapital sifatida uning ishlab chiqarishda qo‘llanishiga muqarrar xizmat qilishi lozim”.

SHu bilan birga yangi etika g‘arb mamlakatlari hayoti uchun oddiy kapital jamg‘arishdan ko‘ra muhimroq natijaga ega. “Puritan tinchlik tuyg‘usi tasdiqlangan xar bir joyda, har qanday sharoitda u hayot tarzining iqtisodiy nuqtai nazaridan ratsional, burjuaziya tiklanishiga imkon tug‘diradi va albatta, kapital qo‘yilmalarining oddiy stimullashtirishdan ko‘ra ko‘proq ahamiyatga ega. Puritanizm zamonaviy “iqtisodiy inson” manbaida turibdi”.

YAngi shaxs yuzaga kelishi va kapitalning jamg‘arilishi xo‘jalik hayotining usuvchi avtomatizatsiyasi bo‘lib qoldi. Iqtisodiy munosabatlar qadam - baqadam butunlay integrarlashgan va yuqori tashkillashgan so‘nggi o‘rta asrlar davridagi feodal jamiyat uchun xarakterli bo‘lgan diniy va siyosiy nazorat ostiga kira boshladi. Iqtisodiyotning ustidagi bunday nazoratning bo‘shashi turli shakllarda yuz berdi: boshqarilmaydigan narxlar bo‘yicha savdo xajmi o‘shib ketdi, o‘z qo‘llari bilan ishlab chiqargan mahsulotlarini sotadigan xunarmandlardan farqli ravishda oldi-sotdi xisobiga yashovchi va boyo‘vchi savdogarlar sinifi paydo bo‘ldi; qadam-baqadam ko‘pgina iqtisodiy qarorlar markazi bo‘lgan yangi korxonalar tashki etilishi bilan xukumat va gildiyalar tomonidan nazoratning yo‘q bo‘lishi, bu qarorlardagi kiritim va chiqim esa korxonaning shaxsiy egasi tomonidan tan olindi. Bu barcha o‘zgarishlar sifatli yangi iqtisodiy mexanizmning qurishda, milliy iqtisodiyot tashkilotlari samaradorligini oshirishda katta rol o‘ynaydi.

“Iqtisodiyotning samarali tashkiloti,- deb ta’kidlaydi amerikalik iqtisodchi D.Nore – iqtisodiy o‘shish kalitidir. Uning G‘arbiy Evropada vujudga kelishi G‘arbning kutarilishiga shartlangandir. Samarali tashkilot o‘zining ketidan individual kiritim shakillarini jamiyat kiritim shakillariga yaqinlashtiruvchi iqtisodiy aktivlik ko‘rinishlari oqimidagi individual iqtisodiy zo‘riqish yo‘nalishi uchun stimullarni tashkil qiladigan shaxsiy xuquq to‘zilmasi va institutsional tuzilma qurishni ergashtiradi.”

Keyingi 10-15 yil ichida ko‘pgina iqtisodchilar diqqati Janubiy-SHarqiy mamlakatlari iqtisodiy o‘shish bilimlariga borib taqalmoqda. Bu mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishlaridagi yutug‘i haqiqatdan ham aqsonaviy xarakterga ega. Boshqa hech qanday rivojlanayotgan mamlakatlar guruhi bunday o‘shish su‘rati, qashshoqlikni pasayishi darajasi, jaxon bozoriga integratsiyasi, shuningdek, xayotiylik darajasining oshishi bo‘yicha ornak bo‘la olmaydi. Keyingi 25 yil ichida bu erda aholi talabi deyarli 4 barobar oshdi. Qashshoqlikda yashayotgan aholi qismi ta’xminan 2-3 xajmda kamaydi, aholi o‘shish su‘rati tez tushib ketdi, ta’lim darajasi va salomat kursatkichlari sezilarli yaxshilandi. “Osiyo yo‘lbarslari”(Janubiy Koreya, Singapur, Gankong, Tayvan) ning ketidan “ikkinchi avlod” (Indoneziya, Malaziya) bordi, xozir esa ratsional o‘shishning yangi xarakati sifatida Xitoy nomoyon bo‘ldi.

YAngi industrial mamlakatlar (NIS) iqtisodiy yutug‘i sabablari nimada?

Bu savolga javob berish uchun Xalqaro bank tomonidan uch guruh omillari ta’sirini aniqlashni uddalash natijasidagi kengaytirilgan tadqiqot olib borildi:

a) Siyosiy va makroiqtisodiy barqarorlikka erishish;

- b) Inson resurslariga investitsiyalar ;
- v) Tashqi bozorga yo'naltirilganlik.

Bu mamlakatlarning asosiy yutug'i u yoki bu iqtisodiy siyosat shakllanishidagi pragmatizm galasidir. Buning zahirida, modomiki, NIS birinchi avlodining gullashi davlatning iqtisodiyotga faol aralashuvi bilan bo'lsa, bir vaqtning o'zida ulardan keyingi mamlakat yutug'i davlat iqtisodiy siyosatining erkinligi bilan shartlanganligini nazarda tutish lozim. Lekin u yoki bu holda ham makroiqtisodiy siyosat yuqori fiskal dissiplina, jamg'arma va investitsiyalar, shuningdek tashqi orientirlangan savdo siyosatining adekvat stimullashuvi bilan xarakterlanadi. Iqtisodiy o'sishdagi makroiqtisodiy barqarorlik quyilmasi davlat byudjeti defitsiti barqaror va past darajasi bilangina emas, shuningdek boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar ko'rsatkichlariga muvofiq YAIM ikki-uch barobar oshiradigan xususiy investitsiyalar ulushining katta tezlikda o'sishida ham joylashadi.

Tajriba ko'satadiki, ishlab - chiqarish investitsiyalarining va kapital qo'yilmalarining samaradorligi mehnat resurslarining unumdorligiga bog'liq. NISda mehnatning roli iqtisodiy o'sish omili sifatida o'ta jiddiy. Ishchi kuchi bu erda yuqori intizomlilik, texnologik va tashkiliy o'zgarishlarga osongina moslashish, ta'lim va malakaning yuqori darajasi bilan farqlanadi. Janubiy - SHarqiy Osiyo mamlakatlari iqtisodiy o'sishida xorij kapitalining oqib kirishi va mo'tadil proteksionistik import siyosatining eksportni stimullashtirish bilan bir vaqtda olib borilishi asosiy rol o'ynaydi. To'g'ri xorijiy investitsiyalar uchun qulay iqlimni transmilliy korporatsiyalar (TNK) nazorati ostida bo'lgan filiallar va qo'shma hamda litsenziyalik korxonalar shaklidagi kapitalning keng masshtabda jalb qiluvchilar yaratdilar. Bugungi kunda xuddi shunday yutuqqa Xitoy erishmoqda.

SHu tarzda Janubiy – SHarqiy Osiyo mamlakatlari tajribasi bu erda iqtisodiy o'sishni hal qiluvchi hech qanday sabab yo'q. Ularning yutug'i - ularda iqtisodiy o'sishni faqat zarurat yuzasidangina emas, balki jismoniy imkoniyatlarni ham hisobga olgan qator omillarning yaxlit kombinatsiyalangan natijasi hisoblanadi. Biroq, ko'rsatib o'tilgan omillarga qo'shimcha qilib, yana bir – ruxiy xarakter omilini kiritish lozim. Bu mamlakatlarning barchasida, jumladan, YAponiya va Xitoyda butun umri davomida kishilar Konfutsiy ta'limini oladilar. Bu ta'limga amal qilish uchun har bir kishi "uch sifat va beshta yaxshi fazilatga" ega bo'lishlari kerak. Uch sifat - bu ehtiyotkorlik, mehribonlik va jasurlik. Beshta yaxshi fazilat - bu o'z - o'zini hurmat qilish, dunyoqarashning kengligi, to'g'rilik, g'ayratlilik va sahovatlilik. Bularning hammasida hech qanday g'ayri tabiiylik yo'q, lekin ijobiy ta'sir etuvchi siyosiy sharoitlarda ko'rsatilgan sifat va yaxshi fazilatlar jamiyatning ijtimoiy – iqtisodiy progressida katta rol o'ynash qobiliyatiga ega. Jamiyat hayotidagi Konfutsiya ta'limi materializatsiyasi uchun boshlang'ich ahamiyatga ega bo'lgan, Konfutsiya g'oyalari mavjudligining barcha masofasidagi kuchli davlat xokimiyatigina balki keyingi 20-30 yildagina rivojlangan va tan olingan. Bu yaqindagina federal qaloqlik sharoitida bo'lgan mamlakatlarning iqtisodiy va sotsial yuksalishining natijasidir.

1.3 Iqtisodiy o'sish va jamoat institutlari iqtisodiyoti tarkibidagi o'zgarishlar

Iqtisodiy o'sish jarayoni jam-iyatdagi bir qator mikdoriy va sifat jihatdagi o'zgarishlar bilan kuzatiladi. SHulardan birinchi navbatda iqtisodiyotning tarkibiy transformatsiyasini alohida ko'rsatish kerak. Iqtisodiy o'sishni ko'zlagan mamlakatlarda birinchi navbatda qishloq xo'jaligining milliy mahsulot va bandlikdagi ulushini kamaytirishi xarakterlidir. Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, AQSHda 1920 yilda ishchi kuchining 70%i qishloq xo'jaligida band bo'lgan, bu ulush 1941? yilga kelib 20%dan kamni va 1987 **yilga** kelib atigi 3%ni tashkil qilgan. YAponiyada qishloq xo'jaligida band bo'lgan ishchi kuchining ulushi 1879 yildagi 72%dan, 1930 yillarga kelib 30%gachani, 1980 yillarning oxirlarida 8%ni tashkil qilgan. Belgayada **1846** yilda qishloq xo'jaligida ishchi kuchining 51% ishtirok etgan bo'lsa, 1947 yilda -12,5%, 1970 yilda 7%ni tashkil qilgan.

Ushbu ko'rsatkichlar iqtisodiy o'sish nafaqat qishloq xo'jaligining umumiy milliy ishlab chiqarishdagi ulushi qisqarishi bilan, balki, ushbu jarayonning tezlashuvi bilan ham kuzatiladi. Agarda, qishlokdagi band bo'lganlarning ulushini 50%gacha kamaytirish uchun bir necha yuz yilliklar talab qilinsa, ko'pgana rivojlangan mamlakatlarda uning oxirgi 100 yil ichida 40-50% ga qisqarishi tarkibiy transformatsiyaning yuqori tezligiga guvoxdik beradi.

Bunday holatning asosiy sababi, avvalambor, iqtisodiyotning afar sohasidagi mehnat samarasi o'sishi uchun ko'p mikdorda zahiralarning jamlanganligi, ya'ni bir xil sharoitda ma'lum bir turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini kam ishchi kuchi sarflagan holda ishlab chiqarish imkonini beradi. Boshqa tomondan, oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tovarlarini iste'mol qilinishi chegaralangan bo'lib, bu axoli jon boshiga daromadlarning o'sishi bilan iste'mol talabi tarkibidagi oziq-ovqatga qilinadigan xarajatlar ulushi kamayishini anglatadi. Bunday hulosas o'tgan asrda nemis statistikasi E.Engel tomonidan berilgan va Engel birinchi qonuni nomini olgan. (Engelning ikkinchi qonuni sanoat iste'mol tovarlari va qimmatbaho buyumlarga taodukli bo'lib, aqolining jon boshiga bo'lgan daromadi ko'paygan sari, **uy** xo'jaliklarining ushbu tovar guruhiga xarajatlarining ulushi ham ortadi.)

Keyinchalik ingliz iqtisodchisi K.Klark yangi empirik ma'lumotlar asosida Engel hulosalarini tasdikdadi va agrar sohasi ulushining kamayishi boshida sanoat ulushining ko'payishi hisoblanib, keyin esa xizmat ko'rsatish sohasining o'sishi hisoblanadi. Ushbu sohalaridagi, avvalambor xizmat ko'rsatish sohasidagi ishlab chiqarishni rivojlantirish xarajatlarining elastik o'sish koeffitsienti yalpi ichki mahsulotning o'sishiga bog'liq holda 1 dan yuqori bo'ladi. Bu YAIM o'sishiga bog'liq holda xizmat ko'rsatish sohasidagi xarajatlar iqtisodiyotning boshqa sohalaridagi xarajatlarga nisbatan tez sur'atlar bilan o'sadi. Misol uchun, AQSHda YAIMda ularning ulushi 1929 yilda (joriy narxlarida) 34,7%, 1960 yilda - 38,1%, 1976 yilda - 45,6%ni tashkil qilgan. SHu bilan birga, xizmat ko'rsatishning ulushi shaxsiy iste'mol xarajatlarida ham ko'payadi: AQSHda 1950 yilda 51,5%, 1960 yilda 50,4%, 1975 yilda 60,2%dan iborat bo'lgan.

1990 yillarda rivojlangan mamlakatlarda xizmat ko'rsatish sohasining YAIMdagi ulushi 55%gacha va shaxsiy iste'mol xarajatlaridagi ulushi 70%gacha ko'paydi.

Jamiyat tomonidan ishlab chiqariladigan va iste'mol qilinadigan xizmatlar turli xildagi kategoriyalarga bo'linadi:

- *maxsus bilimlarni talab qiluvchi intellektual xizmatlar (ta'lim berish, vositachilik, reklama faoliyat turlari);*

- *sog'liqni sakdash, ta'lim bilan bog'liq xizmatlar;*

- *mehmonxona va restoranlar faoliyati bilan bog'liq xizmatlar;*

- *aloqa vositalari (transport, pochta, telekommunikatsiya);*

- *moliyaviy xizmatlar (banklar, tomonidan takdim qilinadigan kredit va boshqa xizmatlar, sug'urtalash);*

- *jamiyat himoyasini ta'minlovchi va uning a'zolari o'rtasidagi aloqalarni tartibga solib turuvchi umumiy xizmatlar (mamlakat mudofasi, jamoat tartibini sakdash, adliya, milliy va mahalliy darajadagi umumiy boshqaruv).*

Iqtisodiyot jabhalaridagi o'zgarishlar ijtimoiy institutlar, insonlar hatti-harakatlari va mafkuralarida sezilarli o'zgarishlarga olib keladi. Mazkur o'zgarishlar modernizatsiya deb yuritiladi. SHved iqtisodchisi G. Myurtal «uchinchi dunyo» mamlakatlari iqtisodiy taraqqiyotiga bag'ishlangan «Osiyo dramasi» nomli kitobida modernizatsiyaning quyidagi tamoyillarini ko'rsatib o'tgan:

1. Ratsionalizm. An'anaviy fikrlash tarzi va ishlab chiqarish shakling o'zgartirish, jamoatchilik va inson faoliyatining barcha sohalarida yangi metod va modellarni qo'llash

2. Iqtisodiy rejalashtirish. Xo'jaliklar taraqqiyotini oshirish maqsadida qo'llaniladigan iqtisodiy siyosat

3. Tenglik. Barcha uchun yanada teng ijtimoiy va huquqiy mavqe, daromadlar va hayot tarzining yaratilishini ta'minlash.

4. Ijtimoiy institutlar va akd-idrokdagi o'zgarishlar. Bu erda mehnat unumdorligini oshiradigan, raqobatni rivojlantirib tadbirkorlikka yo'l ochadigan, ma'lum bir ma'noda insonlar hohish va imkoniyatlaridan foydalanishga zamin yaratadigan o'zgarishlar to'g'risida fikr yuritiladi.

Institutsional o'zgarishlar o'z ichiga er islohotlari, monopoliyaga qarshi kurash, ta'lim va sog'liqni saklash tizimini takomillashtirish va davlat boshqaruvining o'zgarishini oladi.

Xulosa qilib aytganda, jamoa mafkurasini modernizatsiyalash mehnatsevarlik, samaradorlik, haqiqatparvarlik, oqillik va o'z kuchiga tayanish, o'zgarishlarga tayyorlik va shu kabi xislatlarni kuchaytirish demakdir.

2-MAVZU IQTISODIY O'SISHNI ASOSIY OMILLARI, TURLARI VA KO'RSATKICHLARI

Iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillar.

Iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillarni shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin . Birinchi guruh omillar iqtisodiyotning miqdoriy o'sish layoqatini belgilab beradi , ular taklif omillari deb ham ataladi . Bu omillar quyidagilar :

- 1.Tabiiy resurslarning miqdori va sifati;
- 2.Ishchi kuchi resurslari miqdori va sifati ;
- 3.Asosiy kapital (asosiy fondlar) ning hajmi va sifati ;
- 4.Texnologiya va Fan – texnika taraqqiyoti .

Iqtisodiy o'sishga taqsimlash omillari ham ta'sir qiladi . Ishlab chiqarish potentsialidan maqsadga muvofiq foydalanish uchun nafaqat resurslar iqtisodiy jarayonga to'liq jalb qilingan bo'lishi , balki juda samarali ishlatilishi zarur . Resurslarning o'sib boruvchi hajmidan real foydalanish va ularni kerakli mahsulotning mutloq miqdorini oladigan qilib taqsimlash ham zarur bo'ladi.

Iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi taklif va taqsimlash omillari o'zaro bog'liq va bir birini taqazo qiladi. Masalan , resurslar miqdorining o'sishi va sifatining yaxshilanishi , texnologiyani takomillashtirish iqtisodiy o'sish uchun imkoniyat yaratadi . To'liq bandlik va resurslarni samarali taqsimlash omillari ham o'z o'rniga ega bo'ladi bu muammoni tahlil qilishda asosiy e'tibor taklif omillariga qaratilishi zarur .

Mehnat unumdorligining o'sishga olib keluvchi omillarni to'laroq ko'rib chiqamiz.

Fan – texnika taraqqiyoti mehnat unumdorligi va iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi . Texnika taraqqiyoti o'z ichiga nafaqat ishlab chiqarishning butunlay Yangi usullarini , balki boshqarish va ishlab chiqarish tashkil qilishning yangi shakllarini ham oladi . Umuman aytganda fan – texnika taraqqiyoti deyilganda pirovard mahsulot chiqarishni ko'paytirish maqsadida mavjud resurslarni yangicha uyg'unlashtirishni taqazo qiluvchi yangi usullarning topilishi ham tushuniladi . Amaliyot texnika taraqqiyoti va kapital qo'yilmalar (investitsiyalar mustahkam o'zaro bog'liq , texnika taraqqiyoti ko'pincha Yangi mashina va uskunalarga investitsiyalar qo'yishga olib keladi . Masalan , atom energiyasidan foydalanish bo'yicha texnologiyani qo'llash uchun atom loktrestensiyalarini qurish zarur bo'ladi. Birinchi qarashda texnika taraqqiyoti tarixiy va shiddatli ro'y berish xususiyatiga ega bo'ladi . Gaz va yoqilg'i dvigeltellari , konveyer va yig'ma liniyalar bizning hayotga o'tishimiz eng muhim yutuqlari sifatida kirib keldi . Quyidagi chizmadan ko'rinadiki , real mahsulotni ikki asosiy usulda ko'paytirishi mumkin :

Respublika oldida texnika taraqqiyoti sohasidagi asosiy vazifa , ishlab chiqarishga yangi texnika va texnologiyani qo'llash , ishlab chiqarishni tashkil qilish va boshqarishning yangi usul va shakllarini joriy qilish hisoblanadi .

Mehnat unumdorligining o'sishini aniqlab beruvchi asosiy omil har bir ishlovchiga to'g'ri keluvchi asosiy kapital hajmi hisoblanadi . Ma'lum vaqt ichida kapitalning hajmi mutloq ko'payishi mumkin , ammo ishchi kuchi soni tezroq o'ssa , mehnat unumdorligi pasayadi , chunki har bir ishchining asosiy kapital bilan qurollanganlik darajasi kamayadi .

- 1) Ulardan ancha unumli foydalanish yo'li bilan;

Real mahsulotni ko'paytirish hajmini jalb etish;

Ta'lim va malaka tayyorgarligi mehnat unumdorligini oshiradi va natijada ancha yuqorilinish haqiga ega bo'lish imkoniyatini beradi . Inson kapitaliga investitsiyalar qo'yish mehnat unumdorligini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi . O'z-o'zidan aniqki , ishchi kuchi sifatining eng oddiy ko'rsatkichi ta'lim darajasi hisoblanadi . Hozirgi davrda respublikamiz iqtisodiyotida band bo'lganlarning 80 foizga yaqini oliyva o'rta mehsus ta'limga ega .

Amaliy hayotda iqtisodiy o'sishni suratini pasaytiruvchi omillar ham mavjud bo'ladi. Ularga mehnat muhofazasi, atrof muxitning ifloslanishdan saqlash ximoyasi va shu kabi holatlar.

Mahsulot o'sish sur'ati bilan ishlab chiqarish omillari miqdorining o'zgarishi o'rtasidagi nisbat iqtisodiy o'sishning ekstensiv va intensiv yo'llarini belgilab beradi .

Ekstensiv iqtisodiy o'sishga ishlab chiqarishning avvalgi texnikaviy asosi saqlanib qolgan holda ishlab chiqarish omillari miqdorinining ko'payishi tufayli erishiladi . Aytaylik , mahsulot ishlabchiqarishni ikki hissa ko'paytirish uchun mavjud korxona bilan bir qatorda o'rnatilgan uskunalarning quvvati , miqdori va sifati ishchi kuchining soni va malaka tarkibi bo'yicha xuddi o'shanday korxona quriladi . Ekstensiv o'sishda agar u sof holda amalga oshirilsa , ishlab chiqarish samaradorligi o'zgarmay qoladi .

Intensiv iqtisodiy o'sish sharoitida mahsulot chiqarish miqyoslarini kengaytirishga ishlab chiqarish omillarini sifati jihatidan takomillashtirish : yanada progresivroq ishlab chiqarish vositalarini va yangi texnikani qo'llash, ishchi kuchi malakasini oshirish , shuningdek mavjud ishlab chiqarish potensialidan yaxshiroq foydalanish yo'li bilan erishiladi . Intensiv yo'l ishlab chiqarishga jalb etilgan resurslarning har bir birligidan olinadigan samaraning , pirovard mahsulot miqdorining o'sishida , mahsulot sifatining oshishida o'z ifodasini topadi . Bunda mahsulot ishlab chiqarishni ikki hissa oshirish uchun mavjud korxonaga teng bo'lgan yana bir korxona qurishga hojat yo'q . Bu natijaga ishlab turgan korxonani rekonstruksiya qilish va texnika bilan qayta qurollantirish , mavjud resurslardan yaxshiroq foydalanish hisobiga erishish mumkin.

Real hayotda ekstensiv va intensiv omillar sof holda , alohida – alohida mavjud bo'lmaydi , balki muayyan uyg'unlikda , bir – biri bilan qo'shilgan tarzda bo'ladi . SHu sababli ustivor ekstensiv va ustivor intensiv iqtisodiy o'sish yo'llari tahlil qilinadi.

Iqtisodiy o'sish turlari

Iqtisodiy fan iqtisodiy o'sishning birinchi marta K. Marks tomonidan ko'rsatilgan ikki shaklini farklaydi. Ular ishlab chiqarish natijalari va omillari nisbati bilan farklanadi.

Birinchi shakli iqtisodiy resurslarning hajmini o'sishi bilan xarakterlanadi (ishlab chiqarish omillari), ya'ni yangi korxonalarni, elektr tarmoklari, yo'llar qurilishi, foydalaniladigan yangi erlarni, tabiiy va mehnat

resurslarini va h.k. o'zlashtirilishi. Bu shakl ekstensiv iqtisodiy o'sish nomini olgan. Bu shakldagi iqtisodiy o'sishda YAIMni o'sishi tirik va ijtimoiy mehnat xajmini o'sishi hisobiga erishiladi, shu bilan birga jamiyatdagi mehnat unumdorligi o'zgarmasdan qoladi.

Buni quyidagicha ifodalash mumkin. Aytib o'tilganidek, iqtisodiy o'sishning o'lchovi bo'lib YAIMni ma'lum bir davr ichida o'sish jadalligi xizmat qiladi:

$$Y = Y_t - Y_{t-1} / Y_{t-1}$$

Bu erda Y_t - YAIMning t davr ichida o'zgarishi

Y_{t-1} YAIMning o'tgan davrdagi xajmi

SHunda ekstensiv o'sishni quyidagi formula bilan ifodalash mumkin.

$$Y_t / N_t = \text{SONST} \quad \text{yoki} \quad \dot{Y}_t = \dot{N}_t,$$

Bu erda N_t - foydalanilayotgan resurslar soni (masalan, band bo'lganlar soni); $\dot{N}_t$ - resurslarning ma'lum davrda o'sishi.

Iqtisodiy o'sishning ikkinchi shakli intensiv o'sish deb atalib, bunda YAIMning o'sishi foydalanilayotgan resurslar xajmini o'sishiga qaraganda tezroq bo'ladi.

$$\dot{Y}_t > \dot{N}_t.$$

Ma'lumki, iqtisodiyotning intensiv o'sishi jamiyat taraqqiyotining asosi hisoblanadi. SHu bilan birga ekstensiv o'sish iqtisodiy o'sishning sodda shakli hisoblanadi.

Uning asosiy afzalligi xo'jalik rivojlanishi sur'atini oshirishning oson yo'li ekanligi hamda mamlakat iqtisodini nisbatan tez va arzon o'sishni ta'minlaydi. Ekstensiv o'sish tarixan intensiv o'sishdan oldin kechadigan jarayon. Har bir mamlakat o'z vaqtida ekstensiv o'sishni boshdan kechiradi. Misol uchun G'arb mamlakatlari XX asrning birinchi yarmida ekstensiv o'sishdan intensiv o'sishga o'tganlar. Golland iqtisodchisi YA. Tintergenning ma'lumotlariga ko'ra 1870-1914 yillarda ekstensiv va intensiv o'sishning o'zaro nisbati quyidagi ko'rinishda bo'lgan (2-jadval)

2-jadval

Iqtisodiy o'sishda ekstensiv va intensiv omillarning nisbati

Mamlakat	Usishning omillari %	ekstensiv/intensiv
Buyuk Britaniya	80/20	
Germaniya	60/40	
AQSH	73/27	

Keyinroq amerikalik iqtisodchi R. Solou AQSHda 1909 - 1949 yillarda YAIMning 80%dan ortiq o'sishiga texnika taraqqiyoti, ya'ni intensiv o'sishni sabab bo'lganini aniqladi.

Turli omillarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini hisoblash bo'yicha katta tadqiqotchilardan biri bo'lib amerikalik iqtisodchi E. Denison tanilgan. U iqtisodiy o'sishni izohlovchi omillarni ikki toifaga ajratadi. Birinchi toifaga ishlab chiqarishning jismoniy omillari (mehnat va kapital), ikkinchi toifaga mehnat unumdorligini oshishi kiritildi.

Inson faktorining ta'sirini hisoblashda faqat ishchi kuchining soninigina emas, balki ishchilarning jinsi, yoshi, ma'lumoti va kasbiy tayyorgarligidan kelib chiqadigan mehnat unumdorligini hisobga olgan, Kapital omili ta'sirini hisoblashda ham u bir qator o'zgartirishlar kiritgan, ya'ni turar joy, ishlab chiqarish dastgohlari, sanoat inshootlari, tovarlar zahirasi, xorijiy investitsiyalar ta'sirini ham hisobga olgan. SHularni hisobga olgan holda har bir alohida omilning iqtisodiy o'sishga qo'shgan hissasini aniqlagan.

Mehnat unumdorligini iqtisodiy o'sishga ta'sirini hisoblashda E. Denison fikricha bu ta'sir quyidagi jarayonlar natijasida hosil bo'ladi:

1. Texnologik bilimlarni chukurlashuvi yoki ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish sharoitini yaxshilanishi;
2. "Qo'ldan berilgan imkoniyatni qayta tiklash", bu yuqori rivojlangan mamlakatlar tomonidan qoloq mamlakatlarga o'z bilim va tajribalarini berish va bu orqali ularni optimal nuqtaga etkazish;
3. Ishlab chiqarishning jismoniy omillarini yaxshilanishi, bu omillarni ko'proq foyda keltiradigan soha va mintaqalarga sarflanishi. Qachon omillarni joylashtirishda optimal holat yuzaga kelsa, ishlab chiqarish o'sadi. Denisonning fikricha bu xildagi optimallashtirishning quyidagi imkoniyatlari mavjud:
 - a) qishloq xo'jaligini intensivlashuvi natijasida hosil bo'lgan ortiqcha ishchi kuchini joylashtirilishi natijasida yig'ilgan kapitalni yaxshiroq ishlatilishini ta'minlanadi;
 - b) kichik, mustaqil ishlab chiqaruvchilar sektorini qisqartirish (qishloq xo'jaligidan tashkari band bo'lganlari) orqali agrar sektorda bo'layotgan o'xshash o'zgarishlarga erishish;
 - v) xalqaro savdodagi mavjud cheklovlarni bekor qilish orqali xalqaro mehnat taqsimotini yaxshilash.
4. ishlab chiqarishni mahsuslashuvi va milliy bozorlarning kattalashuvi orqali iqtisodiyot masshtablarining o'sishi.

E. Denison tomonidan keltirilgan tahlil AKD1, G'arbiy Evropa va YAponiyadagi iqtisodiy o'sish suratlaridagi farqni tushuntirib beradi. AQSHda iqtisodiy o'sish nisbatan sezilarsiz bo'lishi bilan birga (1948 yildan 1969 yilga qadar AQSHda iqtisodiy o'sish 3,87%, G'arbiy Evropada 4,78% hamda YAponiyada 8,81%ni tashkil etgan) bu o'sish boshqa omillar ta'sirida ro'y bergan. AQSHda iqtisodiy taqqoslanayotgan mamlakatlarga nisbatan ko'proq mehnat va kapital sarfini oshirishga asoslangan bo'lib, mehnat

unumdorligini oshirilishiga e'tibor sust qaratilgan. 1970 yillar boshidan esa AQSHda mehnat unumdorligini oshirish iqtisodiy o'sishga kuchsiz ta'sir o'tkaza boshlagan, sababi atrof muhitni himoya qilish va inson yashash muhitini rivojlantirishga mablag' ajratila boshlagan. G'arbiy Evropa va YAponiyada esa sharoit umaman boshqa bo'lgan. G'arbiy Evropa mamlakatlaridagi iqtisodiy o'sish 2/3 qismi mehnat unumdorligini hisobiga ro'y bergan. Bunda G'arbiy Evropa mamlakatlarida AQSHni quvib etishga bo'lgan harakat, shuningdek ishlab chiqarishni zamonaviylashtirish, ishchi kuchlarini samarali joylashtirish (yashirin ishsizlikni qisqartirish va ishchi kuchlarini qishloq xo'jaligidan boshqa sohalarga yo'naltirilishi hisobiga) asosiy omilga aylandi. Evropa mamlakatlarida iqtisodiy o'sishga bo'lgan ijobiy yalpi talabni oshishiga olib keldi.

YAponiyada iqtisodiy o'sishning 50% mehnat va kapital sarfi xarajatlarini oshirish hisobiga qolgani mehnat unumdorligini o'stirish hisobiga ro'y berdi. E. Denisonning fikricha YAponiyadagi iqtisodiy o'sishning asosiy omili bu kapital ko'yilmalarning xajmini oshishiga bog'liq bo'lgan. Bu omil hisobiga 1948-1969 yillardagi yillik 8,81% iqtisodiy o'sishning 2,1% to'g'ri kelgan. Texnologik rivojlanish hisobiga 1,97%, ishlab chiqarishning kengaytirilishi hisobiga 1,94%, iqtisodiy resurslarning samarali joylashtirilishi hisobiga 0,94% to'g'ri kelgan. Oxirgi omilning ta'sirini yuzaga kelishiga sabab qishloq xo'jaligining iqtisodiyotdagi salmog'ini tahlil qilinayotgan oralikda 35,6%dan 14,6%ga qisqarishi hisoblanadi.

E. Denison tahlili juda qiziqarli va kutilmagan xulosalarga boy, mantiqiy ketma-ketlikda va aniq edi, shunga qaramay bu tahlil e'lon qilingach juda ko'p tanqidiy fikrlar paydo bo'ldi. Tadqiqotlarning asosiy kamchiligi - Denison tomonidan omillarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini alohida o'rganganligida va bunda ularning o'zaro bog'likligi va o'zaro ta'sirini e'tibordan chetda qoldirganligida bo'ldi.

1970 yillarda AQSH va boshqa rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotning o'sishi sekinlashdi. Bunga asosiy sabab mehnat unumdorligini o'sish sur'ati pasayganligi bo'ldi. 1980-1990 yillarda bu sur'at bir muncha o'sgan bo'lsada, lekin "tez iqtisodiy o'sishning oltin davri" deya ta'riflangan 1960 yillardagi darajaga eta olmadi. Mehnat unumdorligini o'sishining pasayishini iqtisodchilar qator sabablar ta'siri bilan izohlaydilar:

- *Ishchi kuchinijinsiyg'yoshi tuzilmasi xolatiniyomonlashishi bilan(yoshlar sonini nisbatan ko'paishi, urushdan keyingi yillarda tug'ilganlar sonini ko'paishi,va qisman ish bilan bandliklarni sonini ko'paishi).*
- *Atrof muxitni yaxshilash uchun sarflarni ko'paishi,*
- *SHu davrda dunyo bozorida neftga narxlarni oshib ketishi(10-11 barobar)*
- *YAngiliklarni kiritishni kamaib ketishi,*
- *Dalat iqtisodiyotnt tartibga solishni zo'raishi.*

Ba'zi mualliflarning ta'kidlashlaricha, neft narxlarining oshishi natijasida mavjud kapitalning qadrsizlanishi va yangi sarmoyalar ishlab chiqarish

quvvatlarini kengaytirish o'rniga mazkur kapitalni qoplashga yo'naltirilishi sababli iqtisodiy o'sish sur'atlariga ta'sir ko'rsatadi. SHubxasiz, bunday argument tahlil qilinayotgan davrga nisbatan to'g'ri bo'lishi mumkin, biroq, energiya jamg'arish tarmoklarida energetik texnologiyalarni almashtirgandan so'ng iqtisodning teskari rivojlanishi - ishlab chiqarish sur'atlarining o'sishi kuzatiladi (80-90 yillar bunga misol bo'la oladi).

Ba'zi olimlarning fikricha, davlat nazoratining kuchayishi esa barcha tarmoklarda iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatgan. SHuningdek, R.Dornbush va S.Fisher bu to'grisida shunday adolatli fikrni bildirganlar: «Davlatning aralashuvi, masalan iflosgarchilikni oldini olishga qaratilgan xarakatlari atrof muxitning tozaligiga va millatning sog'ligiga katta xissa qo'shadi, amms YAIM o'sishida hech qanday ta'siri bo'lmaydi».

Sobiq Ittifoq davrida o'sish sur'atlarining ekstensiv shaklidan intensiv shakliga o'tishi faqatgina **80-yillarning** oxiri va 90-yillarning boshida rejalashtirilgan edi. Ushbu xarakter 80-yillarning o'rtasida boshlangan qayta qurish davrining eng asosiy vazifalaridan biriga aylanishga ulgurgan edi. 10- va 11 - beshyilliklarda (1975-1980, 1981-1986 y.y.) mamlakatda iqtisodiy o'sish deyarli to'xtab qolgan edi. Bunga sabab, iqtisodiy o'sishning ekstensiv faktorlari, ya'ni ish kuchining oqimi, tabiiy boyliklarining qazilishi, korxonalar daromadlarining va davlat moliyaviy resurslarining o'sishi to'xtab qolganligidir.

SHuning uchun, 1985 yilda SSSRda ijtimoiy-iqtisodiy o'sish vazifasi e'lon qilindi. Bunda, iqtisodiy o'sishning intensiv shakliga o'tish nazarda tutilgan edi. Bu maqsadlarda quyidagi Zta instrument ko'zda tutilgan:

- inson faktorini jadallashtirish va bu ko'rsatkichning iqtisodiy o'sishdagi ulushi, olimlarning fikricha, 10% bo'lishi kerak edi;
- o'sish sur'atini 20% ko'rsatkichida ta'minlashga mo'ljallangan xo'jalik mexanizmini takomillashtirish;
- iqtisodiy o'sishning 70% ulushini tashkil etishi ko'zda tutilgan ilmiy-texnik rivojlanish sur'atlarini jadallashtirish.

Dastlabki bosqichlarda SSSRda inson faktorlarining jadallashuvi barcha tabaqalarda - mehnat jamoalari va umumdavlat pog'onalarida - propaganda tadbirlarini amalga oshirish orqali ro'y bergan. Keyinchalik moddiy manfaatdorlikni ham hisobga olgan holda xo'jalik mexanizmini takomillashtirish oydin masalaga aylanib qoldi. Bu esa iqtisodiyot ilmida baxs-munozaralar hamda ishlab chiqarishda xo'jalik eksperimentlarini yuzaga kelishiga sabab bo'lgan. Natijada xo'jalik mexanizmini qayta qurishda asosiy vazifalardan biri ishlab chiqarishning pudratchilik shaklidan foydalanish ekanligi tan olindi. Pudratchilik iqtisodiyotni xususiy lashtirish va mehnat jamoalariga kengroq iqtisodiy erkinlik yaratilishini anglatadi: bunda ishlab chiqarish manbalariga bo'lgan yuridik huquq davlatga tegishli bo'lib, mehnat jamoalari esa ishlab chiqarilgan mahsulotlarning to'lahuquqli egalari hisoblangan. Ularning shartnomalar tuzishda, narxlarni belgilashda, mahsulot xajmlari va etkazib berish

muddatlarini anikdashda erkin ekanliklari xo'jalik turining yangi shayuti - bozor mexanizmini yaratish va rivojlantirishga asos solgan.

Vaholanki, 90-yillarning boshida SSSRda, keyinchalik Rossiyada davlat mulkini to'liq xususiylashtirish jarayoni boshlanganligi sabali, pudratchilik bozor munosabatlariga o'tishda o'zining afzalliklarini okday olmadi. Xususiylashtirish jarayonining jadallashuvi va uning vaucherlar (bepul) asosida amalga oshirilishi butun iqtisodiyotda va jamiyatda tuzulmaviy nuqsonlarni kelib chiqishiga sabab bo'ldi: asosiy va aylanma kapitalning samaradorligi pasaydi, milliy xo'jalikning makroiqtisodiy boshqarilishi susaydi investitsiyalar va ishlab chiqarish keskin ravishda pasaydi. Xususan, 1993 yilda Rossiyada metall va metallga ishlov beruvchi uskunalarning xajmi 1989 yilga nisbatan 30%ga pasaydi, go'sht va go'sht mahsulotlari, sut va sut mahsulotlari, mato va poyafzallarning ishlab chiqarish xajmi 50-60%ga pasaydi. Mamlakatning YAIM xajmi 1990 yildan 1992 yilgacha deyarli 2 baravarga qisqardi.

SHunday qilib, 90 - yillar boshida Rossiya bozor islohotlarini amalga oshirishga kirishganda, mamlakatda iqtisodiy o'sish nuqtai nazaridan vakuum hosil bo'ldi - o'sishning ekstensiv faktorlari batamom tugatilgan edi, intensiv faktorlar esa hali tayyorlanmagan edi. Bundan tashqari, qayd etish kerakki, o'tmishdagi o'sishning ekstensiv faktorlari mamlakatga yangg sharoitlarda xo'jalik yuritish uchun ob'ektiv va sub'ektiv imkoniyatlarni tayyorlash imkonini bermadi. Gap shundaki, o'sishning ekstensiv usulining nafaqat ijobiy tomoni (oddiy va arzon o'sish, ma'lum bir chegaralargacha) balki salbiy tomoni ham mavjud:

- *mahsulot ishlab chiqarishning mikdoriy o'sishi texnik-iqtisodiy progress bilan kuzatilmaganligi sababli, unga texnik qotib kolishlik xususiyatlidir;*

- *aksariyat hollarda ishlab chiqarishning o'sishi xarajatli xarakterni o'ziga k,abul qiladi. Bu iqtisodiyotning o'sish templari ishlab chiqarishda iqtisodiy resurslarni ko'paytirish va ularni jalb qilish templaridan orsada qolishshi anglatadi. G'arb mutaxassis-larining fikriga ko'ra, AQSH va boshqarivojlangan mamlakatlarga qaraganda Rossiyada har bir mahsulot soniga 2-3 marta ko'p bo'lgan xom ashyo, materiallar va energiyalar to'g'ri keladi. Ekstensivo 'sishning bahosi shunday.*

Intensiv o'sish modeli bir qator yangi tavsiflarga, xususiyatlarga va ustunliklarga ega:

- iqtisodiyot o'sishining bir muncha qiyin usuli bo'lib, unda ilmiy-texnik rivojlanish hal qiluvchi o'rinni egallaydi. SHunga muvofiq, u ishlab chiqarish kuchlari, texnika, texnologiyalarning yuqori darajada o'sishini va xodimlarning yuqori ma'lumotini va mutaxassisligini nazarda tutadi.

- iqtisodiyotning aynan mana shu o'sish usuli resurslarning chegaralanganlik muammosini hal etish imkonini beradi. Bu esa, aynan mana shu usulda iqtisodiyot o'sishining asosiy manbalaridan biri bo'lib resurslarni tejai, hisoblanadi, bu jamiyat uchun resurslar o'sishiga qaraganda

bir muncha arzonga tushadi. Misol uchun, 1t yoqilg'ini tejash (7 ming kilokaloriy), 1t yoqilg'ini qazib chiqarishga qaraganda 3-4 marotaba kam xarajatni talab qiladi. Biroq, iqtisodiyotning intensiv o'sish usuliga o'tish oson ish emas. Iqtisodiyot tarkibini progressiv qayta qurish, ilmiy sohalar ulushini ko'paytirish, ishchi kuchini tegishli qayta tayyorlash, ishlab chiqarishning iqtisodiyotda ko'chib yurishidagi engillik va boshqalar talab qilinadi. SHu sababdan, bozor islohotlari yo'lidan harakatlanish iqtisodiyot o'sishining intensifikatsiyalash (kuchaytirish) shartlaridan biridir.

Iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari

Davlatning iqtisodiy o'sish darajasini aniqlash uchun birinchi navbatda xisoblash nuqtasini o'rnatish lozim.

Ko'pgina davlatlar o'zini darajasini AQSH bilan tenglashtiradi. Turli hildagi ishlab chiqarish omillarini birikishi hamda har-hil davlatlarning rivojlanishi sharoiti, iqtisodiy rivojlanish darjasini belgilab berishga yo'l qo'ymaydi, degan bir fikr mavjuddir. Buning uchun bir qator asosiy ko'rsatkichlar qo'llaniladi:

1. Aholi soniga to'g'ri keladigan YAIM va
2. Aholi soniga to'g'ri keladigan ishlab iqtisodiy mahsulotlarni turlari
3. Aholini turmush darajasi va sifati
4. Iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlarining natijasi

Aytib o'tish joizki iqtisodiy rivojlanish darajasi bu tarixiy tushuncha bo'lib, milliy iqtisodiy rivojlanishning har bir pog'onasi hamda jahon hamjamiyatiga uning asosiy ko'rsatkichlariga ozmi-ko'pmi o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Aholi soniga to'g'ri keladigan YAIM ko'rsatkichi iqtisodiy rivojlanish darajasining tashqisini aniqlab beruvchilardan hisoblanadi. SHu biz bir qancha rivojlangan davlatlar 90 yillarning o'rtalarida ABA da aholi soniga YAIM ko'rsatkichi juda yuqori darajada boshqa rivojlangan davlatlarga solishtirganda, lekin boshqa ko'rsatkichlarga qaraganda iqtisodiyot sohasining tizimi aholi soniga to'g'ri kelgan i/ch gan mahsulotlarning turlari va boshqalar bunday davlatlar rivojlangan davlatlar sarasiga kirmaydi. Boshqa ko'rsatkichlar xalqaro ko'lamda keng qo'llaniladigan, iqtisodiy sohasining tizimi hisoblanadi, tizimlarga bo'lib chiqarilib unga YAIM asnosida tashhis qo'yiladi.

Birinchi navbatda xal xo'jalik sohasida yirik tizimlardan ya'ni moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan mahsulotlar orasidagi farq o'rganilib chiqiladi.

Bu solishtiruv birinchi navbatda i/ch ning umumiy belgilab beradi. Boshqa sohalarining tizimini o'rganib chiqish ham katta ahamiyatga ega. SHunday qilib, i/ch sohasidagi tashhis natijalari shuni ko'rsatadiki, mashinasozlik hamda ximiya sohaları qanday ahamiyatga ega va boshqa sohalar ilmiy-texnikaviy o'sishni ta'minlab beruvchi.

Masalan: i/ch dagi oldinga borayotgan davlatlarda mashinasozlik sohasidagi ko'rsatkichlar 150-200 undan ham yuqori ko'rsatkichi past bo'lgan iqtisodiy rivojlanish darajasi 10-15 daraja past bo'lgan davlatlar hamda boshqa turdagi

sohalarning egalagan yangi yirik xo‘jalik yoqilg‘i-energiyasi, agrosanoat, qurilish hamda hom-ashyo, harbiy bo‘linma va h.k.

Davlatning iqtisodiy rivojlanish darajaini uni asosiy ishlab chiqarayotgan mahsulotiga qarab belgilanadi (milliy iqtisodiyotning tayanchi hisoblangan mahsulotlarni). SHu asosiy i/ch gan mahsulotlarning qanchalik davlat uchun ehtiyojini qondirayotganligiga qarab beriladi. Birinchi o‘rinda bunday asosiy i/ch ga etarli darajada elektr quvvati olinadi. Elektr quvvati rivojlanish asosida etadi, hamda buning orasida yana bir soha chambarchas yotadi ya’ni texnikaviy rivojlanish hamda bularning i/ch sifati soni va xizmat ko‘rsatish e’tiborga molikdir va h.k.

Hozirgi vaqtda rivojlangan hamda rivojlanish past bo‘lgan davlatlarda bu ko‘rsatkich 500ta ga 1 ta to‘g‘ri keladigan, ba’zi hollarda undan ham ko‘proq. Bu aholi soniga to‘g‘ri keladigan asosiy i/ch yotgan mahsulotdir. Statistika shuni ko‘rsatadiki ya’ni mis i/ch, metal eritish, stanoklar, avtomobillar, mineral o‘g‘itlar, hillik tolalar va bir qator boshqa mahsulotlar. Davlatda i/ch yotgan mahsulot aholi soniga to‘g‘ri keladigan asosiy iste’mol mahsulotlaridan qo‘yidagilardir:

Don mahsulotlari

Sut mahsulotlari

Go’sht mahsulotlari

SHakar

Kartoshka va h.k.

FO yoki Milliy Instituti i/ch yotgan me’yorlarga asosan bu i/ch gan mahsulotlarning sifatini belgilashga yordam beradi, ya’ni bir qancha muhim ko‘p muddatga etadigan mahsulotlardan bu muzlatgich, kir yuvish mashinasi, televizor, engil avtomobil, vidioapparat va boshqalar. Aholining yashash darajasining davlatdagi YAIMning ham yo‘lga qo‘yilganiga bog‘liq. Uzoq muddatga etadigan mahsulotning iste’molchi tomonidan qancha ko‘p olinsa bu aholining yashash sharoiti yahshiligidan dalolat beradi va bu aholining yashaydigan davlat ancha iqtisodiy tomonidan yaxshi rivojlangan hisoblanadi.

Odatda aholining turmish darajasining qo‘yidagi 2 ta ko‘rsatkichlari o‘zaro bog‘liqligi orqali belgilanadi.

YAshash sharoitini darajasi qo‘yidagi ko‘rsatkichlar orqali ham belgilanishi mumkin:

– Mehnat resurslarining holati o‘rtacha hayot kechirishning davomiyligi aholining savodxonligi darajasi, aholi soniga to‘g‘ri keladigan asosiy mahsulotlarning iste’mollik darajasi, mehnat resurslarining kvalifikatsiyalilik darajasi 10ming aholi sonining ichidan qanchasi o‘qiyotgani va talablarining soni YAIM dagi bilimlarni oshirishdagi sarf harajatlarning soni

– Soha xizmatlarining rivojlanishi (10ming ta aholiga to‘g‘ri keladigan shifokorlar soni 1ming aholiga to‘g‘ri keladigan shifoxonadagi o‘rinlar soni, aholining o‘y-joy bilan ta’minlanganligi o‘y jihoz va h.k.).

Ohirgi yillarda jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, turmush sifatini aniqlash uchun o‘z ichiga ijtimoyi iqtisodiy ko‘rsatkichlarni hamda aholining savodxonligini oshishi hayot kechirish davomiyligi ayrim ko‘rsatkichlardan yoki

bo'lmada umumjamiyatning rivojlanishini ta'minlovchi indekslardan foydalanmoqda va h.k. o'z ichiga qamrab olgan.

SHu ko'rsatkichlarga alohida to'xtalib o'tiladi, eng muhimlarini aytib o'tishimiz lozim:

- Mehnat bilan ta'minlash (i/ch va agrar xo'jaligi, i/ch alohida sohalari).
- YAIM kapital sig'imining birligi yoki aniq bir i/ch ko'rinishi.
- Fondlarning asosiy fond taqsimlash birligi
- YAIM ning xom-ashyo sig'imi birligi va asosiy i/ch ko'rinishi.

Ohirgi yillarda Xalqaro Valyuta Fondi hamda MDH da qabul qilingan keng qamrovli raqobatbardosh ko'rsatkichlardan foydalanilmoqda, bir qator ko'rsatkichlar narx-navoni o'sishini o'lchash uchun hamda davlatda i/ch gan mahsulotni qolib ketishini va boshqa rivojlangan davlatlarda nisbatan solishtirish ko'rsatkichlaridir.

- Maosh to'lash uchun ketayotgan sarf harajatlar (1ta i/ch gan mahsulotning hisobiga)
- Bir ish kuni ketadigan me'yoriy sarf harajatlar (1ta i/ch gan mahsulotning hisobiga)
- Narx-navo ustiga qo'shilgan elementlarning darajasi va h.k. birinchi i/ch faktorlarini sarf harajatlarning ko'rsatkichlari.
- Mahsulotning chakana narxining solishtirish darajasi. Eksport qilinadigan tovarning solishtirish darajasi. Albatta bu sistema davlatning iqtisodiy rivojlanishining to'laqonli ko'rsatib bera olmaydi, lekin ayrim faoliyati sohasi xalqaro bozorda raqobatbardoshligi yaqqol ko'rsata oladi.

Iqtisodiy o'sish 2 usul bilan aniqlanadi va o'lchanadi.

1- usul real YAIM ni (YAMM,SMM) o'tgan davrga nisbatan o'zgarishi sifatida aniqlanadi va mamlakatning umuiqtisodiy imkoniyatlari harakatini ifodalash uchun ishlatiladi.

2- Usul real YAIM ni (YAMM , SMM) o'tgan davrga nisbatan aholi jon boshiga o'zgarishi sifatida aniqlanadi va mamlakat ijtimoiy rivojlanishi darajasini va harakatining sifat o'zgarishlarini ifodalash uchun foydalanadi. Iqtisodiy o'sish suratlari va qo'shimcha o'sish sur'atlari bir- biridan farqlanadi:

$$\text{A) bazis o'sish sur'ati} = \frac{Y_i}{Y_0}$$

$$\text{B) zanjirli o'sish sur'ati} = \frac{Y_i}{Y_{i-1}}$$

Qo'shimcha o'sish sur'atlari qo'yidagi formula bo'yicha aniqlanadi.

$$\text{A) bazis qo'shimcha o'sish sur'ati} = \frac{Y_i - Y_0}{Y_0}$$

$$\text{B) zanjirli qo'shimcha o'sish sur'ati} = \frac{Y_0 - Y_{i-1}}{Y_{i-1}}$$

Bunda , Y_0 – bazis yildagi real YAIM

Y_i – shu yildagi real YAIM

Y_{i-1} – bundan avvalgi yildagi real YAIM

Ko'pchilik mamlakatlarning tarixiy tajribasida tasdiqlangan qonuniyat borki , unga ko'ra iqtisodiy o'sishning ko'lami va sur'atlari o'zaro teskari ishtanosiblikda o'zgaradi , ya'ni o'sish ko'lami miqdoran oshgan sari , uning sur'atlari pasayishi ga moyil bo'ladi. Iqtisodiy o'sishning nafaqat miqdoriy , balki sifat me'yori ham mavjud .

Iqtisodiy davrlarining xususi va ko'rinishi . Iqtisodiy taraqqiyot doimiy tebranishlarga uchrab turadi – pasayishi , tanglilik davrlari iqtisodiy faollik va ko'tarilish bilan almashadi. Iqtisodiy o'sishning davriylik xususiyati Fan – texnika taraqqiyoti bilan bog'liq . SHu tufayli asosiy fondlarni saqlash yo'li bilan yangilanishi yuz beradi , yangi texnologiq jarayonlar tatbiq etiladi , milliy daromad, iste'mol , jamg'arish va investitsiyalar o'rtasida o'zaro bog'liqlik o'zgaradi . Iqtisodiy o'sish holatida ishlab chiqarishning hajmini vaqti-vaqti bilan bo'lib turadigan bunday kengayishi yoki qisqarishi iqtisodiy davr deb ataladi . Iqtisodiy davrlar davom etish muddatiga ko'ra quyidagilarga bo'linadi :

- qisqa (3- 4 yil) muddatli , tovar – moddiy zaxiralarning o'zgarishi bilan asoslangan ;
- o'rta (7 – 8 yil) muddatli asosiy fondlar asbob – uskunalarni almashtirish sifatidagi o'zgarishlaridan kelib chiqadi ;
- Kuznets davri (15 – 20 yil) qurilish davr nazariyasining asoschisi Amerika iqtisodchisi Saymon Kuznets nomi bilan atalgan . Bu davr turar joylarni va ba'zi ishlab chiqarish inshootlarni vaqti- vaqti bilan ommaviy ravishda yangilanishi bilan bog'liq bo'lgan tebranishlardir ;
- uzun to'lqinlar (50 – 60 yil) , infrastrukturani yangilanishi va tubdan yangi texnologik jarayonlarni kiritish bilan asoslanadi va rus tadqiqotchisi N. Kondratev nomi bilan nomlanadi;

Iqtisodiy davrni o'rganish davlat tomonidan davriylikka qarshi qaratilgan chora – tadbirlarni amalga oshirishi va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun zarurdir.

Asosiy hulosalar

1. Iqtisodiy o'sish jarayonini soni va sifati o'zgarishi.
2. Jamiyatda hamda iqtisodiyotning soni va sifati o'sishi bilan iqtisodiy o'sish jarayoni belgilanadi.

Iqtisodiy jarayonlardagi o'zgarishlar o'zi orqali boshqa katta o'zgarishlarga sabab bo'ladi, ya'ni, institutlardagi ijtimoiy o'zgarishlarni olib keladi. Gap modernizatsiya haqida bormoqda, iqtisodiy reja ijtimoiy va huquqiy tenglikni ta'minlash. Fuqarolarning ishlab topgan sof foydasi institutsion reformalar, er

bo'yicha savodxonligi, salmoqni saqlash, davlatni yuritish, mehnatsevarlikni ta'minlash, haqiqiylik o'z-o'ziga ishonish, o'zgarishlarga tayyorlik.

2. Iqtisodiy o'stish jarayoni bir qancha faktorlar orqali belgilanadi:

a) taklif faktorlari (ishchi kuchining soni va sifatining o'sishi, mablag', tabiiy xom-ashyo, texnologiyani yaxshilanishi va i/ch ni tashkillashtirish, ishbilarmonlikka moslilik)

b) talab va taqsimlash faktorlari (bozorda monopoliyani darajasi tushib ketishi, soliq yaxshi o'ylga qo'yilishi, talabning ko'payishi, investitsion va davlatning xarajatlari ko'payishi).

Iqtisodiy klasifikatsion o'sish faktorlari 2 kategoriyaga bo'linadi:

a) i/ch ning fizik faktorlari

b) mehnatni i/ch faktorlarning o'sishi

v) qo'yidagi faktorlar iqtisodiy o'sish turini belgilab beradi. Iqtisodchilar 2 ta turni ajratishadi: ekstensiv qachonki iqtisodiy ham oliy sifatli ko'rinishda tortiq etilsalar va intensiv, lekin to'g'ridan-to'g'ri bu turlari bittasi ham alohida yakka holda uchramaydi, ushanning uchun gap faqat bu turlarning vakolatlariga haqida borishi mumkin. Intensiv o'sish o'zini alohida vakolatlariga ega:

a) bu jarayon ilmiy texnikaviy o'sish orqalinamoyon bo'ladi, o'shanning uchun kup ish mahoratli ishchini talab etadi.

b) hom-ashyo kamayib ketish muammosi oldini oladi uning uchun bu turning asosiy ko'rinishi hom-ashyo saqlash manbi hisoblanadi.

v) jamiyatning yaxshi yashashiga yordam beradi.

Nazorat savollar

1) Asosiy i/ch faktorlari ko'rsatish va hamda ularning jamiyatni iqtisodiy o'sishga yordam beradigan tomonini baholab beradi.

2) Intensiv va ekstensiv o'sishni tushunib berish va nima degan, ular sof yakka holda uchramaydi.

3) Nima uchun 1960 yillar G'arbiy Evropa iqtisodiyotida oltin davr hisoblangan. Uning 1970 yillardagi o'sishini susayishi sababini tushuntirib bering.

4) Insonning jamg'armasiga sarflanayotgan investitsiyalar iqtisodiy o'sish faktorlari hisoblanadimi.

5) Nima uchun sobiq Ittifoq davrida intensiv iqtisodiy o'sish muammolari 1980 yillardagi ko'tarildi.

6) Rossiyadagi iqtisodiy o'sishga yo'naltirilgan asosiy iqtisodiy faktorlarni aytib o'ting.

3-MAVZU IQTISODIY USISH EVOLYUSIYASINING NAZARIYASI.

Neoklassik ishlab chikarish funksiyasi.

"Nima sababdan ba'zi bir davlatlarda barkaror iqtisodiy usish mavjud, ba'zilar esa yo'k?" – iqtisodchilar tomonidan javob topilishi kerak bulgan asosiy savollaridan biri xisoblanadi. Umuman olganda uzluksiz iqtisodiy usish

mamlakatni boy kiladi. Masalan, 1870 yilda AKSHda jon boshiga tugri kelgan daromad 2 244 dollarni, va 1990yilda esa bu kursatkich 18 258 dollarni tashkil qilgan. SHunday kilib real daromad 120 yil davomida xar yili 1,75 foizga va axoli jon boshiga sakkiz barovar usib kelgan.

YUkoridagi usish sur'atlaridan kelib chikib AKSH 1990 yilda dunening eng boy mamlakatlariga aylandi. Usish sur'atlari axamiyati kanchalik yukori bulishini kurish uchun, faraz kilamiz agarda AKSHda 1870 yildan bu kursatkich 1,75ni emas balki, 0,75ni tashkil kilganda nima bular edi. Bu xolda bu kursatkich axoli jon boshiga 1990 yilda 5 519 dollarni tashkil qilgan bular edi. Boshkacha kilib aytganda AKSH nafakat boy davlat bulib xisoblanmagan bular edi, balki bu davlat daromad darajasi Meksika eki Vengriya davlatlari kursatkichlari bilan barovar bulib xamda Gretsiya eki Portugaliya davlatlariga nisbatan ming dollarga kam bulgan bular edi.

Endi faraz kilaylik yillik usish sur'ati 1,75, 2,75 foizni tashkil kilgan bulsin. Bu xolda axoli jon boshiga real daromad 60 841 dollarni tashkil qilgan bular edi. Aslida biz bu usish sur'atlariga erishgan davlatni faraz kilishimiz kiyin, chunki xozirgi vaktgacha bu usish sur'atlariga erishgan bironta bir davlat yukdir. Lekigin shu narsa ma'lumki 120 yil davomida usish sur'ati 1 foizdan yukori bulgan. Yiliga 2,75 foizga erishilishini faraz kilishi kiyin, lekigin aynan mana shu kursatkich YAponiya va Tayvan kabi mamlakatlarida kuzatilgan.

Bu misol, uzok vakt davomida usish sur'atlarini oshirish kanchalik zarur ekanligini kursatadi. Kashoklik darajasi xamda axoli jon boshiga tugri kelgan daromadga xam ta'siri sezilarli darajada emas deyish mumkin. Bunga karamasdan iktisodiy usishga ta'sir kursatuvchi omillar taxliliga yaxshi e'tibor karatilgani yukdir.

Birinchi iktisodchi-klassiklar - Adam Smit, David Rikardo xamda Tomas Maltus – asosan uz izlanishlarida asosan uzok muddatli iktitsodiy usish jaraenini tushinishga karatishgan. Xuddi shu narsani 20-chi asrning birinchi yarimidagi iktisodchi-klassiklar xakida deyish mumkin, jumladan Djozef SHumpeter (1934) va Frenk Remzi (1928). Djona M. Keynsdan boshlab (bu asosan uzining «oxir okibat biz xammamiz ulamiz» iborasi bilan tanilgan), iktisodiy usish omillar sikllari xamda siesatni ishlab chikish karatilgan bulib, uzining maksadi oldiga bunga ta'sir etuvchi sikllarni bartaraf etishga karatilgandir.

Iktisodiy o'sishning uzok muddatli jaraeniga kizikish 50-chi yillarda yana paydo bulib, u uz navbatida Robert Solouning (1956) va Trevor Svon (1956) kabi iktisodichilar tomonidan kashf etilgan edi. Bu modellardan foydalanish neoklassik-kashfietchilarni 19-chi asr iktisodchi-klassiklar fikrlarini makullashlariga tugri kelgan. Bu fikrlarda, agar iktisodiy usish fizik kapitali orkali erishilgan bulsa, uxolda barkaror iktisodiy usishga erisha bulmaydi va fakatgina ilm-fan tarrakieti asosida barkaror iktisodiy usishga erishish mumkin xolos.

50-chi va 60-chi yillarda iktisodiy usish nazariyasiga bulgan e'tibor kamayib ketdi. Nakanune korennno'x izmeneniy v ratsionalno'x ojidaniyax vnimanie ekonomistov vnov pereklyuchilos na problemu' kratkosrochno'x ekonomicheskix

siklov. Asosiy sabablaridan biri bu usha vaktdlarda iktisodiy usish nazariyasining texnik aspektlariga karatilgan bulib, uz navbatida xakikat bilan uzoklashib borildi.

80-chi yillarga kelib Pol Roumer (1986) dissertatsiyasidan keyin, iktisodiy usish nazariyasi kelib chikdi va uni "endogen iktisodiy usish" deb atay boshladilar. Endi iktisodidchilar iktisodiy usishning empirik aspektlariga e'tiborlarini karata boshladilar. Ma'lumotlarni mavjudligiga asoslanib xamda iktisodchi-amalietchilar bilan uzaro mulokotda bulib, xozirga kelib iktisodiy usish muammolarini xal etish borasidagi olib borilaetgan tadjikotlar yanada kizikish ortirdi.

Iktisodiy usish neoklassik nazariyasining asosiy elementlaridan, ishlab chikarish funksiyasi xisoblanadi. Faraz kilamiz, ishlab chikarish omillarini uchta asosiy kategoriyalarga bulinadi: kapital, mexnat va texnologiya. Ishlab chikarish funksiyasi yukoridagi uchta omilning iktisodietda kanday kilib uzaro boglikligini kursatib utadi.

Osonlashtirish maksadida biz YAIMni pechene sifatida kurib chikamiz. YA'ni, pecheneni tayerlash uchun biz uchta omildan foydalanishimiz kerak buladi:

1. Kapital. Pecheneni tayrashimiz uchun bizga un, shakar, kakao va duxovka kerak buladi. Bu ishlab chikarish omillarini kapital deyiladi. Kapital butun bir fizik omillaridan tashkil topgan bulib ular, asbob-uskuna, yul, kompyuter, bur va bino. Bu maxsulotlarning bir-biriga uxshash tomonlari shundan iboratki, ular fizik maxsulot xisoblanib, bular oldindan ishlab chikarilgan bulishi kerak, ya'ni biz bu maxsulotlardan foydalanib biron bir maxsulotni yaratamiz (bizning misolimizda - pechene). Boshkacha kilib aytganda ular oldingi ishlab chikarilgan maxsulot, ammo ishlatilmay keyingi maxsulotlarni yaratish uchungina xizmat kiladilar. Bu fizik maxsulotlarni sotib olish investitsiya deb ataladi. SHunday kilib kapital bu ishlab chikarish omili sifatida tashkilotlar tomonidan sotib olinadi. «**K**» xarfi bilan biz ja'mi kapitalni ishlab chikarish omili sifatida belgilaymiz.

2. Mexnat. Pecheneni tayerlash uchun bizga konditerlar xam zarur. Bu konditerlar uz mexnatlarini eki kapitalini sarflab pecheneni tayerlaydilar. Bu asosiy omilni biz mexnat deb ataymiz.

Biz mexnatni bir davomida ma'lum bir vakt ishlab faoliyat yuritishgan bir gurux insonlarni ta'riflaymiz va uz navbatida iktisodietda uzlarining mexnatlarini sarf kilib biron bir maxsulot yaratadilar. Ba'zi bir odamlar biron bir sabablarga kura (pensionerlar, bolalar, ishsizlar, nogironlar) YAIMni yaratishda katnasha omaydilar. Misol uchun kup mamlaktlarda ayellar ishlab chikarish jaraenlarida jalb kilingan bulib, ular uz navbatida YAIMni xisoblashda kiritilmaydilar. CHunki ularning mexnat faoliyatlari uy xujaliklarida kursatiladi (uy xayvonlariga karash, bolalarga karash).

Ammo ba'zi bir ishchilar malakasi boshkalkarnikiga nisbatan yukori bulii mumkin. SHu sababdan malakasi pas bulgan ishchilarning malakalarini oshirish uchun bu ishchilarga investitsiya kiritiladi, ya'ni ularni malakaoarini oshirishda ukitish, tajriba ortirish ka'bi jaraenlarni amalga oshirish mumkin. Bunlay investitsiyalar inson kapitali deb yuritilali. Bunday investitsiyalar asrsan ukitish eki soglikni saklashda kuprok kiritiladi. Albatta ma'lumotni maktabda ukish jaraenida

olinadi, lekin buni ishlab chikarish jaraenidan uzoklashmasdan xam olishi mumkin.

L xarfi bilan biz sarflangan mexnatni belgilaymiz. YUkoridagilardan kelib chikan xolda sarflangan mexnatni « L » odamlar sonini « N » ularning malakasiga « e ». kupaytmasiga keltirishimiz mumkin. SHunday kilib,

$$L = Ne.$$

3. Texnologiya eki bilim. Pecheneni ishlab chikarishdagi uchinchi komponentlarilan biri bulib uni tayerlash retsepti xisoblanadi. Xattoki malakali konditerlarni pecheneni tayerlash uchun ular, pecheneni kay usulda tayerlash kerakligini bilishlari kerak buladi. Pecheneni tayerlashdagi retsept, eki plan, texnologiya eki bilim deb ataladi. Bizga ma'lumki pecheneni tayerlashda u eki bu bilim eki formulalardan foydalaniladi. Retsept samaladorligini oshirish – texnologik tarakkiet deb ataladi.

Texnologiya eki bilim – bu "maxsulot" bulib u uziga xos xususiyatlariga egadir. Iktisodchilar buni rakobatchilikka ega bulmagan maxsulot deyishadi, chunki xuddi shu bilimlarni xar xil odamlar ishlatishi mumkin. Ishchilar eki kapital xakida bunday deyish mumkin emas: chunki Nyu-Yorkda ishlatilaetgan kompyuterni xuddi shu vaktning uzida Vashingtonda ishlatib bulmaydi. Agarda bugun bir ishchi Nyu-Yorkda soat 9:00dan to 10:00gacha ishlaetgan bulsa, u xolda xuddi shu ishchi boshka shaxarda ishlaolmaydi. Ammo retsept, eki goyakupchilik odamlar tomonidan xar xil joylarda bir vaktning uzida ishlatilishi mumkin. Masalan men kushish tushunchasidan foydalanishim mumkin, ya'ni 2+2 nechchi bulishini bilishligim uchun. Xuddi shu operatsiyani boshka odamlar tomonidan shu vaktning uzida bajarishga xalakit bermaydi. SHu sababdan biz bilim eki texnologiya rakobatlashmaydigan tovar deb aynan shu narsani nazarda tutamiz, lekin kapital va ishchi kuchi rakobatli maxsulot xisoblanadi.

Ammo rakobatli maxsulot xar doimam cheklangan maxsulot xisoblanavermaydi. Agarda boshka odamlar tomonidan biron bir maxsulotni ishlatilishi cheklangan bulsa u xolda iktisodchilar bu maxsulotni cheklangan deydilar. Masalan shaxsiy kompyuterimdan boshka bir insonni foydalanmasligini cheklashim uchun, men uz kabinetimni kulufiab kompyuterga parol urnatishim mumkin. Ammo odamlarga 2ni 2ga kushishni ta'kidlab bulmaydi, agarda ular buni kay usulda amalga oshirishlarini bilishsa.

Biz tomonidan xar kuni uchratib yurgan maxsulotlar rakobatga ega va cheklangan maxsulotlar katoriga kiradi. Bularga nafakat gurunch, kalam va kompyuterlar kiradi, balki ishchilar mexnati xam kiradi. YAna bir kizik kategoriyalardan biri, bu rakobatga ega, ammo cheklanmagan maxsulotlar mavjud. Bular katoriga dengizdagi balik eki turli joylarda usib turgan utlar kiradi. Xech kim menga dengizga chikib balikni ovlashga xalakit bera olmaydi. SHu sababdan bunday maxsulotlar cheklanmagan xisoblanadi, lekin men tomonidan ovlangan balik xuddi shu vaktning uzidaek boshka bir inson tomonidan tutilishi nogumon, shuning uchun bu maxsulotlar rakobatga ega maxsulot deyiladi.

Rakobatga ega bulmagan maxsulotlar cheklanganlik darajasi bilan bir biridan fark kiladilar. Bir tomondan cheklangan maxsulotlar mavjud (sputnik

antennalari eki kabel televideniesi). Kabel televideniesi kompaniesi sizga biron bir kursatuvlarni kursatishni ta'kidlab kuyishi mumkin. SHunday kilib kabel televideniesi dasturlariga chikish cheklangan buladi. Ammo boshka millionlab insonlar bir vaktning uzidaek bir xil dasturni kurishlari mumkin, shuning uchun bunday maxsulotlar rakobatga ega bulmagan maxsulotlar xisoblanadi. Boshka tomondan ba'zi rakobatga ega bulmagan maxsulotlarga (bilim va x.k.z.) chek kuyilmagan. Xech kim bizlarga rakamlarni kushishni takidlab kuelmaydi, shu sababdan boka bir kupchilik insonlar bir vaktning uzida shu operatsiyani bajara oladi. Xuddi shu kategoriyaga kiradigan boshka bir maxsulotlar Tobin tomonidan talab va taklifga ishlab chikilgan formula xisoblanib, u ildiz ostiga asoslangan bulib, Eynshteyn eki Lun tomonidan ishlab chikilgan nisbiylik nazariyasi kabi maxsulotlar xisoblanadi. SHunday maxsulotlar borki ulardan foydalanish kisman man etilgan, masalan Windows 98 programmasidir. SHuning bu kodlar cheklangan maxsulotlarga kiradi. Ammo bu dastur sotib olingan bulsa, u xolda dastur egasi tomonidan boshka bir insonga bu dasturdan foydalanmaslikni ta'kidlab kuyish kiyin. SHunday kilib bunday maxsulotlardan foydalanish tulik cheklangan deb bulmaydi.

Endi ishlab chikarish funksiyasiga kaytamiz. Iktisodiet ishlab chikarish imkoniyatlarini, ishlab chikarishning uch omili formulasi orkali kursatsa buladi:

$$Y=F(K,L,A) \quad (1)$$

Neoklassik nazariyasida F funksiyasi bir necha xususiyatlarga ega. Bulardan bittasi bu masshtabning uzgarmas effektini kursatishi kerak. Bu degani, agarda biz kapital va mexnatni ikki barobarga oshirsak, u xolda bizda ishlab chikarish xajmini xam ikki barobarga oshirish imkoniyatlariga ega bulamiz. Faraz kilamizki Ayova shtatining biron bir tashkiloti pechene ishlab chikarishda kapital va mexnatdan xamda ma'lum bir retseptdan foydalanadi. Agarda xuddi shu kurinishdagi tashkilotni biz boshka bir shtatda kursak, u xolda bu tashkilot xam yukoridagi tashkilotga uxshab bir xil xajmdagi maxsulot ishlab chikaradi. SHunday kilib agar biz kapital va mexnatni ikki barobarga oshirsak, u xolda ishlab chikarish xajmini ikki barobarga oshirish imkoniyati tuguladi. SHuni aytib utish kerakki biz fakatgina kapital va mexnatni kupaytirmokdamiz, ammo tayerlash retsepti uzgarmagan xolda kolaveradi.

Agar biz kapital xajmini bir dona bir birligiga kupaytirsak, ammo ishchi kuchi uzgarmas xolda kolsa, u xolda pechene ishlab chikarish xajmi oshadi. Biz kambagal bulsak va bizda ishlab chikarish vositalari kam bulsa u xolda ishlab chikarish vositalarini bir donaga oshishi biz sezilarli kupayishga olib keltiradi. Lekigin biz juda xam boy bulsak va bizda ishlab chikarish vositalari kup bulsa, u xolda ishlab chikarish vositalarini bir donaga oshishi deyarli ishlab chikarish usish darajasiga sezilarli bulmaydi.

Neoklassik ishlab chikarish funksiyasiga misol bulib bizga yaxshi ma'lum bulgan Kobba-Duglasning ishlab chikarish funksiyasi xisoblanadi:

$$Y=AK\alpha L\alpha-1 \quad (2)$$

Bu erda α milliy daromadning bir kismini, va $\alpha-1$ ishchilar tomonidan olingan kismini bildiradi.

Bu ishlab chikarish funksiyasiga kura iktisodietda pechene xajmi uch sabablarga kura oshishi mumkin: kapitalning usish darajasi, ishchi kuchining usish darajasi eki texnologiyani yaxshilash orkali. Biz odatdagiday ishlab chikarish xajmini axoli jon boshiga eki bir ishchiga nisbatan. Bizning yukoridagi belgilarga kaytgan xolda ishlab chikarish omilini mexnat kurinishida L xarfi bilan belgilaymiz, ishchilarning umumiy sonini, N xarfi bilan, va ularning sifatini eki malakasini, e xarfi bilan. (2)Tenglamaning ikki tarafini N bulamiz va Y/N , aniklaymiz eki bir ishchiga tugri keladigan ishlab chikarish xajmini bilamiz:

$$u = A k^l e, \quad (3)$$

bu erda $u = Y/N$ bir ishchiga tugri keladigan ishlab chikarish xajmi,

$k = K/N$ - bir ishchiga tugri keladigan kapital xajmi.

(3) Tenglama bir ishchiga tugri keladigan ishlab chikarish xajmini uch usuldan bittasi erdamida oshirishni kursatadi:

bir ishchiga tugri keladigan kapital xajmini oshirish orkali - k , investitsiya va kapitalni tuplash orkali - l ;

ishchilarning malakasini oshirish yuli orkali - e ,

eki texnologiya darajasini oshirish orkali - A .

Neoklassik nazariyasiga kura, iktisodiet fakatgina investitsiyani oshirish orkalik usmaydi. Boshkacha kilib aytganda, agar iktisodiy usishni investitsiyani kupaytirish orkali amalga oshirilsa, u xolda uzok mudatda iktisodiet usmaydi. Kiska mudatda kapital, bundan kelib chikkan xolda ishlab chikarish xajmi xam oshadi. Ammo kapitalning usish darajasi oshgan sayin, usish sur'ati sekin asta pasayib va oxir okibatda umuman tuxtaydi.

Bu xulosa daromadning pasayib ketish konuniyatidan kelib chikadi. Ozmuncha kapilga ega bulgan biron bir kashok davlatni kurib chikamiz. Faraz kilamiz bu mamlakat iktisodietida texnologiya - A , ta'lim - e , kapital usmaydi, A ;, ya'ni iktisodiet umuman usmaydi. Endi faraz kilamiz fizik kapitaliga 5 emas, 20 foiz YAMM kiritildi. Boshlanishida invnstitsiyani kupaytirish natijasida kapital xajmi kupayadi. Iktisodietdagi kapital xajmi kam bulganligi uchun YAMM usishi yukori kurinish beradi. Keyingi yilda davlat yana 20 foiz YAMM investitsiya kiritadi. Ammo kapital yigindisi keyingi yilgiga nisbatan oshgan buladi chunki keyingi yilda investitsiya kiritilgan. SHuning uchun YAMM kursatkichining foizdagi ifodasi keyingi yilgiga nisbatan kam buladi. Bu davlat yukoridagi jaraen yukka chikmaguncha investitsiyani kirishni davom etaveradi. Bu vaktga kadar iktisodiet boyib ketadi, lekigin usishni tuxtatadi. SHunday kilib fizik kapitaliga kiritilgan investitsiya normasini oshirish cheksiz davom etmaydi.

Konvergenziya nazariyasi

YAna bir neoklassik nazariyasining tushunchalaridan biri konvergenziya xisoblanadi. Faraz kilamiz ikki davlatda ishlab chikarish funksiyasi teng. Ammo bir davlatda boshka davlatga nisbatan kapital kamrok. Bu jaraenda ishlab chikarishning usish sur'atlari boy davlatlarga nisbatan yukori buladi, ammo xuddi shu jaraenni biz boy davlatda utkazgan bulganimizda usish sur'atlari pas buladi.

SHuning uchun boy bulmagan davlatda iktisodiy usish sur'ati, boy davlatga nisbatan yukori buladi. Bu nazariya absolyut konvergensiya gipotezasi bilan tanilgan. Bu gipoteza ma'lumotlar orkali isbotlanishi mumkin.

Ishlab chikarish xajmini kupaytirishga, vositalarning bir-biriga kiritilgan investitsiya, k kursatkichi pos bulgan davlatda maksadga mufofik buladi. Lekigin usish sur'ati nafakat kushimcha ishlab chikarish vositalari bilan, balki real kiritilgan investitsiyalar bilan xam ifodalanadi. Iktisodiy usish pas bulgan davlatlarda, iktisodiy usish yukori bulgan davlatlarga nisbatan investitsiya kiritilsa usish sur'atlari yukori buladi. Ammo rivojlangan mamlakatlarda buning urniga kuprok investitsiya kiritilishi mumkin va natijada xuddi shu jaraen rivojlanishi pas bulgan davlarda bulsa, rivojlangan davlatlarda usish sur'atlari yukori bulib kolaveradi. SHuning uchun boy davlatlar, kasho davlatlarga nisbatan investitsiya kupaytirish imkoniyati yukorirok buladi. Bu vaziyatlardan biri xisoblanib – bu erda boy davlatlarda mablagni tuplash normasi yukoriligi sababidir. SHu sababdan absolyut konvergensiya dastlabki gipotezalaridan biri – bu ikkala davlatlarda xam mablagni tuplash normasi bir xilligidir. Agarda biz ikkala davlatlardagi mablagni tuplash normasini bir-biridan fark kilganligini inobatga olsak, u xolda neoklassik nazariyasiga kura buni taxminiy konvergensiya deb atashimiz mumkin.

Iktisodiy usish omillarini xisobga olish.

Bizga davlatdagi iktisodiy usish omili bulib nima xisoblanishi kiziktiradi, chunki ba'zi davlatlardagi iktisodiy usish yukori buladi, ba'zilarda esa pas. Masalan iktisodiet yukori usish sur'atlari bilan rivojlanishi mumkin. Ammo investitsiyani oshirib boraetgan davlat iktisodiy usishi kamayib borishi extimoldan xoli emas. Ammo boshka tomondan iktisodiet rivojlanishni davom ettiraveradi, agarda ishlab chikarish unumdorligi kupaysi, chunki bilim cheksizligi bunga yana bir isbot bulishi mumkin.

Buni kursatishimiz uchun bizga, texnologiya rivojlanishining usish sur'atini xisoblab chikishimiz kerak. Ammo texnologiyani xisoblash kiyin bulganligi uchun, biz u xolda texnik tarakkieti usish sur'atlarini xisoblab chikamiz. Buning uchun YAMMning usish sur'atini kuyidagi tenglama orkali xisodlab chikamiz:

$$Au/u = AA/A + aAk/k + (1 - a)Ae/e. \quad (4)$$

(4) tenglama shuni bildiradiki, YAIMni uzgarishi uchta asosiy kismlarga boglikligi, ya'ni texnologiya rivojlanishi, bir ishchiga tugri keladigan kapitalni usish sur'atlari va malaka eki ta'lim darajasini oshirishning usish sur'atlaridir. Biz uchraetgan muammo shundan iboratki A usish sur'atlari kursatkichi ulchash imkoniyati yugligidir. Boshka tenglamalar esa juda oddiy: Au/u – bu bir ishchiga tugri keladigan yalpi usish sur'atlari kursatkichi (milliy xisoblar tizimida xisoblanadi), Ak/k – kapital usish sur'ati kursatkichi (bu bu xam milliy xisoblar tizimida xisoblanadi), xamda Ae/e — ishchi kuchi malakasi (bilimi) usish sur'atlari kursatkichi (eki malakasini bildiradigan boshka kursatkich) buni xam xisoblash mumkin. YUkorida aytib utilganidek a koeffitsenti, ishchilar tomonidan daromad

bulib, bu milliy daromadning bir qismi xisoblanadi va u ish xaki fondi kursatkichi bulangan shuning uchun a bu – milliy daromad bir qismi xisoblanadi. (4) tenglamadagi biz xisoblaolmaydigan birdan bir uzgaruvchi kursatkich A usish sur'atlar kursatkichidir. Robert Solouning (Robert Solow) asosiy fikrlaridan biri bu - AA/A kursatkichini kiesiy xisoblash imkoniyatiga ega bulamiz, agarda tenglamadagi kursatkichlarni kuyidagicha tuzib chiksak:

$$AA/A = Au/u - aAk/k - (1 - a) Ae/e. \quad (5)$$

SHunday kilib, ishlab chikarish kursatkichi kuyidagicha xisoblanishi mumkin, ya'ni YAIM usish sur'atidan ayrilingan ishlab chikarish omilining ikki omili usish sur'atlarini.

Asosiy xulosalar.

Neoklassik nazariyasiga karaganda iktisodiet fakatgina investitsiya xisobiga rivojlanaolmaydi. Boshkacha kilib aytganda, iktisodiy usishni investitsiya xisobidan oshirishni muljal kilinaetgan bulsa, u xolda uzok muddatda iktisodiet rivojlanmaydi. Kiska muddatda esa investitsiya kupayib bu uz navbatda iktisodiet rivojlanishiga olib keladi. Ammo investitsiya usish sur'ati kupaygan sari, usish sur'ati pasayib va oxir okibatda iktisodiy usish tuxtaydi.

4-MAVZU IKTISODIY USISH YANGICHA NAZARIYASI.

Neoklassik nazariyasina kura, bunda neoklassik texnologiya va rakobatchilik iktisodiy usishning asosiy omillari deb belgilangan. Ammo iktisodchilar kaysi yul bilan fan-texnikkietiga erishiladi. 80chi yillardan boshlab kupchilik iktisodchilar iktisodiy usishning anik omilini uzlarining izlanishlarini karatganlar. Natijada «iktisodiy usishning yangi nazariyasi» eki «endogen iktisodiy usish» ka'bi ishlar kilingan. Albatta bunday ishlar mazmunini bir bobda kiskacha eritib berish kiyin, shuning uchun izlanish predmetini uchta keng kategoriyaga bulib chikiladi.

Inson kapitali

YUkorida aytilganidek mexnat unumdorligi eki malakasining oshishi fakatgina ularga kiritilgan investitsiya orkali kupaytirish mumkin. Bu jaraen ta'lim (bilim) deya yuritiladi, ammo aytib utganimizday bu jaraenni ishdan uzluksiz ravishda xam olish mumkin. Biz daromadni kiskarib ketish konuniyatini rad etishimiz mumkin, agarda, biz bir vaktning uzida investitsiyani inson kapitaliga xamda fizik kapitaliga kiritsak. Bu model doimiy samaradorlikni nazarda tutganligi uchun (fizik va inson kapitallarining yigindisidan dolinadigan doimiy daromad), unda agar fizik va inson kapitalini ikki barovarga oshirsak, u xolda bizda ikki barobar daromad olish imkoniyatlari buladi.

Inson kapitalini eki malakani oshirishning asosiy omili bulib uzluksiz ravishda olib boriladigan ta'lim sistemasi xisoblanadi. Insonlar maktab va boshka ukuv muassalarida ta'lim olib ish xaklaridan voz kechkanlar deb xisoblaymiz.

CHunki agarda ular ta'lim olish urniga biron bir korxonada ishlab yurganlarida ma'lum bir maosh olishgan bulishar edilar. Bunday jaraenni iktisodchilar inson kapitaliga kiritilgan investitsiya deb yuritadilar.

Ammo fukorolarga kanday ta'lim berishni ta'minlash kerak? Boshkacha kilib aytganda iktisodiy usishni kaysit alternativ yulini tanlashimiz lozim? Birinchi variantni biz elitizm deb atagan edik: ma'lum bir gurux insonlar yaxshi ma'lumot oladilar, chunki iktisodiet rivojlanishi ularning kay darajada davlatni boshkarishiga boglik. Bu nazariyaga kura agar etakchilar yaxshi ma'lumotga ega bulsalar u xolda mamlakat barkaror rivojlanadi deb yuritiladi.

Ikkinchi variantni biz universalizm deb atadik: xar bir inson minimum bilim olishi kerak. Bu variantning mazmuni shundan iboratki, xar bir ishchidan iktisodiy usish yangi texnologiyalarni tez ravishda kiritilishi kerak ekanligidadir. Oxirgi 30 yillar ichidagi SHarqiy osiedagi iktisodiy usish avval tikuvchilik, keyin soatlar va radiomaxsulotlar ishlab chikarishdan boshlangan. Sifat darajasi bu davlatlarda asta-sekinlik bilan oshib bordi, va undan keyin esa bu davlatlar boshka davlatlarga moliyaviy erdam kursatishni boshladilar.

Bunday iktisodiy tizimda xar bir ishchi turli xil kasblarni egallashi lozim. SHuning uchun bunday sharoitlarda, shunday ta'lim sistemasi tuzilishi kerakki, bu ta'lim sistemasi ishchilar uchun turli xil kasblarni egallashiga kumaklashishi kerak. Oxirgi 30 yillar ichida inson kapitalini tuplash modeli uneversalizmga asoslangan bulib, u elitizmga asoslangan modelidan kura afzallirokdir.

Texnologiya.

Texnologiya eki bilimlarning iktisodiy aspektlari shaxsiy iste'mol maxsulotlarning iktisodiy aspektlaridan deyarli fark kilmaydi. Biz aytib utganimizdek bilim rakobatga ega bulmagan maxsulot xisoblanadi, chunki bir vaktning uzida bu maxsulot turi bilan foydalanish mumkin. Bilimnin rakobatga ega bulmagan tomonining asosiy axamiyati, bu maxsulotni bir marta ishlab chikarishdaek bilinadi. Siz iste'mol kilaetgan maxsulotingizni boshka bir inson iste'mol kilmaydi, shuning uchun shu maxsulotni ishlab chikargan firmalar usha inson uchun va siz uchun ishlab chikaladilar. Ammo maxsulotni kerak bulgan retseptni bir marta yaratish mumkin, va bundan keyin bu retseptdan kupchilik foydalanishi imkoniyatiga ega. Bu shuni bildiradiki texnologiya rivojlanishi belgilangan xarajatlarni belgilab beradi, va bir marotaba foydalaniladi.

Misol uchun Microsoft Excel programmasini yaryatish uchun, kupchilik odamlarga kunu-kech ishlashlariga tugri kelar edi. Ammo bu programmalarni yaratilishi bilanok, uni kompakt-disklar erdamida kupaytirish mumkin buladi. Xuddi shunday kilib, Blek va SHoulzlar (Black and Scholes) bir necha yillar davomida formulani yaratish bilan shugullandilar va bu formulani yaratgandan keyingina boshka odamlar tomonidan kalkulyasiya kilish osonlashdi. Buni yaratishdagi boshlangich xarajatlar yukori bulgan, keyin esa ulardan nusxa olishdagi ketggan xarajatlar kamayib borgan.

Bilim kurinishidagi yaratilgan maxsulotlar qiymati kimmat buladi, chunki firmalar rakobatga ega bulmagan maxsulotlarni yaratishda kuprok e'tibor beradilar. YAngi nazariyaning va neoklassik nazariyasining farqlari shundan iborat: dunedagi real vaziyat tubdan fark kiladi, chunki ba'zi bir firmalar rakobatchilik sharoitida amal kilmaydilar.

Mikroiktisodiet nazariyasiga kura biz shuni bilamizki, belgilangan xarajatlar borligida, usib boraetgan xarajatlardan kura yukori buladi. Rakobatchilik sharoitida odatda narx usib boraetgan xarajatlarga teng bulib koladi. Demak xar kanday firma bilim kurinishida yaryatib boraetgan maxsulot narxi kimmat buladi va o'z navbatda zarar kurib boradilar. SHuning uchun firmalar maxsulot ishlab chikarishlaridan oldin uni boshlangich xarajatlarni koplashga erdam beruvchi qonuniy xujjatlarni paydo bulishiga kuprok e'tibor beradilar. Bu sharoitda bilimning ikkinchi tomoni kelib chikadi, ya'ni bilim olishning qiyinligidir. SHuning uchun xukumat shunday bir me'riy xujjat tuzishlari kerakki biron bir maxsulot yaratuvchi shaxs eki firma shu maxsulotga tulik egalik kilishi imkonini berishlari kerak. SHunday kilib biron bir maxsulotni biron bir shaxs tomonidan yaratilishi konuniy asosga ega bulishi lozim: Microsoft Excel programmalarini piratlar tomonidan nusxa kuchirib ularni sotishlari mumkin, agarda Microsoft kompaniyasining mualliflik xukuki ximoya kilinmasa. Ammo boshka maxsulotlarga ega bulishni cheklash imkoniyati bulmasa (masalan bilim olish), u xolda davlat tomonidan shu institutlarga subsidiyalar ajratishlari kerak.

Ba'zi bir iktisodchilar texnik revolyusiyasining kelib chikishi kuprok davlatlarga bog'lik bo'lgan, chunki ular maxsulot yaratuvchilar uchun qat'iy konuniy-me'riy xujjatlar yaratib berdilar. SHuning uchun bilimning va uzoq muddatli iktisodiy o'sishga erishishi uchun davlat tomonidan mualliflik xukukini ximoya kiluvchi xujjatlarni kabul kilishlaridir. Agarda bu xukuklar vaktida belgilanmaganda edi kupchilik yaoatilgan yangiliklar bulmagan bular edi. Muallif xukukini ximoya kilish idoralarini tuzishda, xukumat ikki omilni inobatga olishi lozim. Maxsulot ishlab chikarilgandan keyin uni monopol ishlab chikarishga imkon bermasolik.

Iktisodiy usishni global sharoitida erishish uchun mualliflik xukukini ximoya kilishni nafakat bir davlatda balki butun duneda amalga oshishligi bunga kafolat beradi. Boshka suz bilan aytganda Uzbekiston ishlab chikarilgan maxsulot butun duneda sotilish imkoniyatiga ega bulishi kerak ammo xuddi shu maxsulotni biron bir davlat tomonidan yaratilishi qonun bilan ximoya kilinishi kerak. Bu ta'rif xamda savdo kelishuvidagi maksadlaridan biri xisoblanadi.

Xukumat

Kupchilik iktisodchilar kanday kilib xukumat iktisodiy usish sur'atlariga ta'sir kiladilar deb savol beradilar. Ma'lumki xukumat iktisodietda juda katta imkoniyatga va kuchga ega bulgan iktisodiy vositalaradan xisoblanadi, shuning uchun uni xarakatlari katta axamiyatga ega. Xukumat iktisodietga turli xil yullar bilan ta'sir kilishi mumkin va bunga misol pistda kursatib utilgan.

- Xukumat konuniy xujjatlarni belgilashda kumaklashadi va bu narsa uz navbatda maxsulot yaratuvchilarga katta imkoniyat tugdiradi. Agarda xukumat bunday sharoitlarni yaratib beraolmasa u xolda shu mamlakat iktisodiy usishi deyarli yukori bulmasligi mumkin.
- Xukumat makroiiktisodiy sharoitlarga ta'sir kilish mumkin, chunki firmalar inflyasiya yukori bulgan davlatda maxsulot ishlab chikarishlari kiyinchilik tugdiradi.
- Xukumat iktisodiy usishning usish sur'atlariga ta'sir kildishlari mumkin, ya'ni turli xil vositalardan foydalangan xolda (monetar siesat, fiskal siesat va x.k.z.). Davlat xarajatlari strukturasi xam katta axamiyatga egadir.

Iktisodiy usishga karatilgan kupchilik ishlarda yukoridagi aspektlar taxlili berilgan bulib unda kaysi aspektlarning biri kuprok iktisodiy usishga ta'sir kursatilishi kursatilgan.

IV. Iktisodiy usish manba'lari: empirik taxlillarning nitijalari A. Iktisodiy usish omillarini inobatga olinii.

Al xamda A6 jadvallarida (Bosvort va Kollinzlar ishlaridan (Bosworth and Collins, 1998)) 88 davlatlarda turtta davrdagi iktisodiy usish omillara kursatilgan: 1960-70, 1970-80, 1980-86 va 1986-90 yillarda. Masalan A1 jadvalning birinchi katorida, xitoydagi urtacha usish sur'atlari 1960yil 1970yillar davri ichida 1,7 foizni tashkil kilgan. Kapital iktisodiy usish omili sifatida - Ak/k tenglamasining kismi (4) – nolga teng bulgan - (1 - a) Ae /e xuddi shu tenglamaning kismi - 0,4 foizga teng bulgan. Iktisodiy usish sur'atlarining boksha kismilari - 1,3 fozni tashkil kilgan – va bu texnologiya rivojlanishiga boglik bulganligidandir.

Elvin YAng (Alwyn Young, 1994)) SHarkiy Osie davlatlardagi yukoro iktisodiy usishi omillarning tuplangalgi deb aytgan birinchi iktisodchilardan xisoblanadi. Masalan Singapurdagi 1960chidan 1970yilga axoli jon boshiga tugri kelgan 5,6 foizni tashkil kildi va bu fizik kapitalning tuplanishi, 0,3 foizi esa inson kapitaliga tugri kelgan. Agar biz fizik xamda inson kapitalini inobatga oladigan bulsak, Singapurdagi iktisodiy usish sur'atlari nolga teng bulgan. Xuddi shunday natijalar 1970yildan 1980yilgacha va 1980yildan 1986yilgacha bulgan davrda kuzatilgan. SHu ma'lumotlarga asoslangan xolda YAng Singapurdagi iktisodiy usishning asosiy omili fakat xarakat va kattik mexnat degan xulosaga kelgan.

Bu kilingan xulosa, bundan oldingi kilingan xulosaga mutlok fark kiladi, chunki oldingi xulosalarga karaganda SHarkiy Osiedagi iktisodiy usish fakatgina texnologiyani yaxshilash orkaligina erishilgan deb aytidgan. Aslida esa mana shu davlatlardagi iktisodiy usishning paydo bulishi fakatgina fizik kapitalning tuplangaligidanlir. SHuni aytib utish joizki, agarda yukoridagi davlatlarda texnologiyalarni takomillashtirilmaganda, u xolda kamayib boraetgan daromad konuni iktisodiy usishni yukka chikarar edi. 1994 yilda YAngning bashoratiga kura sharhiy osieda ruy bergan uta yukori rivojlanishni pasayib ketishini aytgan. Singapurning baxtiga, ishlab chikarish usish sur'atlari 1986 yildan 1992 yilgacha oshib keldi, va urtacha yiliga 7,4 foizni tashkil etdi. Bu kursatkichdan fakat 2,6 foizi kapital yigilmasi bilan belgilanadi va 0,6 foizi - ta'lim. SHunday kilib texnologiya bir yilda 4 – foizga oshgan.

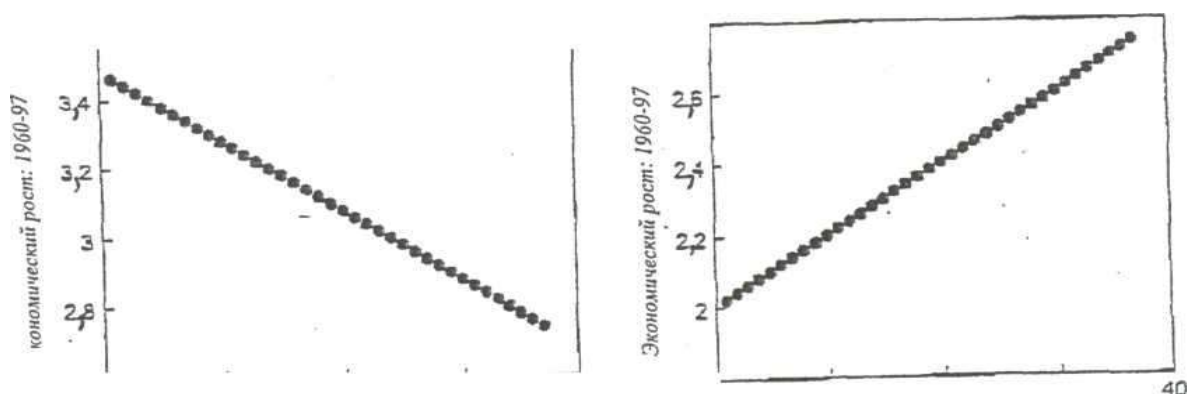
Konvergensiya xakidagi baxslar.

Iktisodiy bir birliklardan kat'iy nazar konvergensiya iktisodiy nazariyada asosiy va tortishuvlarga xos bir masalalardan xisoblanadi. YUkorida aytib utilganidek neoklassik model boy va kasho davlatlr urtasidagi taxminiy konvergensiyanı kursatib utadi.

Xuddi shu savollar makroiktisodiy nazariyasi va iktisodiy usish tarafdorlarini xam kiziktirib kelmokda. Ammo ular uchun taxlil ob'ektlari bulib uy xujaliklari emas balki butun bir davlatlr kiziktiradi. Masalan ular kasho davlatlar kasholigigacha koladimi eki yukmi, boy davlatlar esa un yillardan keyin xam boy bulib koladimi eki yukmi shuni bilishni istaydilar. Bu asosiy savollar konvergensiya xakidagi asosiy tortishuvlarga aylangan. Aslida bu masalar oldindan kizikish uygotgan bulsada, lekin makroiktisodietchilar va ekonomitristlarni 80-yillarga kelib katta kizikish paydo buldi.

Konvergensiyaning ikki asosiy konsepsiyalari klassik ishlarda namoen etilgan. Ularni r-konvergensiya va o-konvergensiya deb atashadi. Bizningcha, agar konvergensiya ruy bersa u xolda kasho davlatlar boy davlatlarga nisbatan yukori iktisodiy usish tendensiyaga moyilligi borligini atamaiz.

R-konvergensiya misol kilib, uy xujaliklari eki mamlakatdagi usish sur'atlari retsessiya koeffitsenti, boshlangich daromadlarga nisbiy ta'sirini utkazadi. Masalan, 1(a) chizmada, ma'lum bir davlatlar guruxida R-konvergensiya 1960dan 1997 yilgacha olingan. Bu chizmadan shuni kuzatish mumkinki, 1960 yilda R-konvergensiya kuzatilgan rivojlangan davlatlarda, yildan-yilga iktisodiy usish sur'atlari, rivojlanaetgan davlatlarga nisbatan yukori bulgan 1 (b) – chizma.

1- CHizma. Iktisodiy usish sur'atlarining konvergensiya, 1960-97 yy.

Manba: Barro va Sala-i-Martin

Iktisodietda a-konvergensiyanı, axoli jon boshiga tugri keladigan real YAMM asta-sekin oshib borilishida kuzatiladi. Demak, agar biz tarkalish koeffitsentini yiliga 0, keyin yiliga 5ta, keyin esa yiliga 10ta deb olsak, u xolda ma'lum vakt ichida tarkalish darajasi kamayib borishini kuzatashimix mumkin, va bu xolatda F – konvergensiya buldi deyishimiz mumkin.

Asosiy xulosalar.

Iktisodiy nazariya masalalarida konvergensiya barcha iktisodiy birliklardagi asosiy savollaridan bulib kolmokda. YUkorida aytib utilganidek neoklassik modeli boy va kashok davlatlardagi taxminiy konvergensiyanı bashorat kilida. Ishchi kuchi, davlat moliyasi va iktisodiy usish aspektlarini urganib kelgan iktisodchilar uchun, xozirda kashok oilalar eki boy davlatlar yakin bir yuz yillardan keyin xam uzgarishi eki uzgarmasligi kiziktirib keladi. Ular vakt davomida tengsizlikni uzarish eki uzgarmasligini bilishni istaydilar.

5-MAVZU IQTISODIY O‘SISHDA KEYNSCHILAR MODELI.

Iqtisodiy o‘rtaqshda ijtimoiy-iqtisodiy modellar.

Iqtisodiy o'sishda shunday omillar xam borki, ularning iqtisodiy o'sishga ta'sirini aniqlash qiyindir. Masalan, AQSH ning boy tabiiy zaxiralari davlatning iqtisodiy o'sishga katta xissa qo'shgan. AQSH da mo'l hosil etishtirish uchun tabiiy sharoitlar, energetik zahiralari, mineral va boshqa resurslar ko'p. Ushbu zahiralarni hajmi jihatdan AQSH ga faqatgina Rossiya yoki Kanadani tenglashtirish mumkin..

Lekin tabiiy resurslarning o'zigina iqtisodiy o'sishni ta'minlab berolmaydi. Iqtisodiy tabiiy resurslari kam bo'lgan davlatlar ham iqtisodiy o'sish tez sur'atlarda bo'lishi mumkin masalan. Yaponiya cheklangan resurslarga ega bo'lib 2 jahon urushidan keyin tez sur'atlarda rivojlangan. Bundan tashqari shunday omillar ham borki ularni baholashning umuman iloji yo'q masalan AQSH ning iqtisodiy o'sishiga davlatdagi umumiy sotsial, madaniy va siyosiy muhit ham munosib rol o'ynagan.

1. AQSH da boshqa davlatlarga nisbatan ijtimoiy, ma'naviy cheklashlar deyarli yo'q rivojlanish uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Amerikaliklar orasida biznesmen, novator, kashfiyotchilar katta hurmatga ega.
2. Amerikaliklar orasida tadbirkorlik mehnat va tavakkalchilik munosabat o'zgacha.
3. Amerikadagi bozor iqtisodiyoti tizimi iqtisodiy o'sishga olib keluvchi har qanday harakatni rag'batlantiradi.
4. AQSH iqtisodiyoti barqaror siyosiy tizimga asoslanadi, bundan tashqari demokratik prinsiplar, xususiy mulk xuquqi va boshqalar davlat tomonidan himoya qilinadi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki. Erkinliklar ko'roq davlatda o'sish rivojlanish yuqoriroq bo'ladi. Ushbu barcha omillar birgalikda AQSH da iqtisodiy o'sish uchun zamin yaratmoqda

Umumiy talab, barqarorlik va iqtisodiy o'sish.

Denison kuzatishi potensial va real milliy daromadni tushuntirib beradi. Xar yilgi 2,9% iqtisodiy o'sish va YAIM ning yalpi talab tebranishlarni ta'sirida o'zgarishi

tushuntiriladi. Agarda Amerika iqtisodiyoti yil sayin bir me'yorda bo'lganida har yilgi iqtisodiy o'sish taxminan 0,2-0,3% yuqori bo'lardi.

Eslatib o'tamiz, taxlilga ko'ra, iqtisodiy faoliyat natijalari potensial hisoblardan ancha past bo'lishi mumkin. Iqtisodiy o'sishga eng katta salbiy ta'sir 30-yillardagi Buyuk depressiya davrida bo'lgan 1929-33 yillar oralig'ida AQSH da YAIM 823 mlrd dollardan 587 mlrd dol. tushgan va 1929 yil ko'rsatkichiga qaytgan. 1980-1982 yillardagi iqtisodiy tushkunlik AQSHda 600 mlrd dol. mahsulot va daromadni yo'qotishga olib keldi.

O'sishning sekinlashish sabablari

Amerikalik iqtisodchilar, mutaxassislar orasida AQSH ning ishlab chiqarish sur'atlari o'sishi sekinlashuvi va YAponiya, /arbiy Evropa mamlakatlaridan ortda qolganligi sabablarini tushuntirishda yagona bir fikr yo'q. Chunki ishlab chiqarishga ko'plab omillar ta'sir etadi, shu omillardan ba'zilarini ko'rib chiqamiz.

Ishchi kuchi sifati. O'sishning keskinlashuvi sabablaridan biri bu ishchi kuchi sifatining sekin rivojlanishi. Bunga uch faktor ta'sir etmoqda.

1. Ish ko'nikmalari yo'qolishi. Etarli malaka va ko'nikmaga ega bo'lgan ishchilar asta sekin ishlab chiqarishdan chetlashmoqda ularning o'rnini bosuvchi kadrlar esa etarli malaka va ko'nikmaga ega emas bu esa ishlab chiqarish sur'atlariga ta'sir etmoqda. Bundan tashqari ishlab chiqarishda ayollarning soni ortib bormoqda. Ular ham etarli malakaga ega emas va ish saviyasi ham pastroq.
2. Ishchi kuchi saviyasining pasayishi. Amerikada qator yillar davomida imtihon baholarini pasaytirilishi ta'lim olayotganlarning saviyasi pasayganligidan dalolat beradi.
3. Ta'lim saviyasi o'sishining keskinlashganligi. Agarda 1970 yilda o'rta ta'lim 12,1 yilni tashkil etgan bo'lsa, 1993 yilda 12.7 yil bo'lgan va deyarli o'smagan.
4. Texnika taraqqiyoti. Ishlab chiqarishga ta'sir etuvchi texnika taraqqiyotining biroz susayishi. Texnika taraqqiyoti ilmiy tadqiqotlar (NIOKR) bilan bevosita bog'liq. Ilmiy tadqiqotlarga ajratiladigan mablag' AQSH da chiqarishda ham tushkinlik kuzatiladi. Bunday sharoitda korxonalarning to'la quvvat bilan ishlamaganligi ham ishlab chiqarilgan mahsulot hajmining pasayishi va umuman ishlab chiqarish sur'atlarining pasayishiga olib keldi.

Ishlab chiqarishdagi o'zaro munosabatlar. Yana bir nuqtai nazarga ko'ra ishlab chiqarish sur'atlarining pasayishi sababi rahbar va xodimlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar keskinlashuvi deb hisoblashmoqda. AQSH ga xos xususiyat bu ishchilar orasidagi keskin raqobat. Ishchilar orasida ijodiy fikrlash yo'q chunki, tashabbuskorlik ko'p korxonalarda rag'batlantirilmaydi. Menedjerlar ham kerakli tashabbuskorlikni ko'rsatmaydilar, strategik rejalashtirish ham etarli rag'batlantirilmaydi. Ishchilarning ish joyi kafolatlanmagan. Masalan, YAponiyada aksincha ko'pincha malakali ishchilar, menedjerlar ish o'rnini kafolatlangan va ular har qanday holatda ham ishsiz qolmaydilar. Bu ishchilarni ijodiy fikrlashga, tashabbuskorlik ko'rsatib o'z korxonasi faoliyati uchun jon kuydirishga

rag‘batlantiradi. Y Ana bunday tizim ortiqcha nazoratchilarni sonini kamaytiradi va shu tejalgan mablag‘ 3% dan 1% ga kamaytirildi (YAIM ga nisbatan). Lekin ko‘pchilik iqtisodchilar NIOKR ga ajratilayotgan mabla g‘ miqdori ilmiy taraqqiyotga ta‘siri kam deb hisoblashadi.

Investitsiyalar YAIM ning jamg‘ariladigan qismi bilan ishlab chiqarish o‘sishi orasida bo‘g‘liqlik mavjud. Bugungi kunda YAIMning kamroq qismi bevosita investitsiya qilinmoqda bunga bir necha sabab bor.

1. Omonat normasi pastligi.
2. Import tovarlari raqobati.
3. Davlat boshqaruvi.
4. Infrastruktura qilinadigan xarajatlarning kamaytirilishi.

YOqilg‘i mahsulotlari narxi. Ishlab chiqarish pasayishiga katta ta‘sir 1973-1975 va 1975-1980 yillarda neft mahsulotlari narxining 4 barobar oshishi. Bunday holat butun jahonda kuzatiladi. Ushbu ikki davrda neft narxining keskin ortib ketishi stagnatsiya-iqtisodiy tushkunlik va inflyasiyaga sabab bo‘ldi. Davlatning inflyasiyani pasaytirishga qaratilgan mikroiqtisodiy siyosati aksincha iqtisodiy tushkunlikni avj oldirdi. Bunday tushkunlik davrida ishlab chiqarishda ishchilarni ra g‘batlantirishga va o‘rinbosar kadrlar tayyorlashga yo‘naltirildi.

Rivojlangan mamlakatlarning ishlab chiqarish sur‘ati yillik 2-7% o‘sishi qachongacha davom etadi degan savol tug‘iladi. Loyihachilar xuddi shu savolga javoban “oxigi zamon” debnom olgan modellarni ishlab chiqishdi. Unga ko‘ra er resurslari keskin kamayib bormoqda aholi soni esa geometrik progressiya bo‘yicha ko‘paymoqda. Neft ko‘mir mis kabi bir qator resurslar tugamoqda. Bundan tashqari ishlab chiqarishi va iste‘mol davomida hosil bo‘lgan chiqindilar jahon ekologik holatini izdan chiqarishi mumkin. Ushbu model loyihachilari fikriga ko‘ra hozirgi hayot bu model to‘g‘riligini isbotlamoqda. 80 yildankeyingi ishlab chiqarish o‘sishi resurslarni tez sarflanishiga olib keldi. Jahon okeanidan ovlanadigan baliq hajmi oshib bu mahsulotlar regeneratsiyasi (qayta to‘lishi) dan yuqori bo‘ldi

Maqsad-barqaror jamiyat.

Jahon barqaror jamiyat barpo etishi uchun keskin qarorlar qabul qilishi shart. Barqaror jamiyat o‘z hayotini ta‘minlovchi moddiy va ijtimoiy ne‘matlar sistemasi bo‘lib uni asrab izdan chiqishiga yo‘l qo‘ymasligi kerak. Buning uchun quyidagilar taklif etiladi. 1) aholi va ishlab chiqarish sur‘atlarini o‘shirishni pasaytirish.

2) qayta to‘lmaydigan resurslardan ishlab chiqarishda foydalanishni kamaytirish.

3) qayta to‘luvchi resurslardan foydalanishni ularning regeneratsiya (qayta to‘lishi) davrini hisobga olgan holda ishlatish.

4) CHiqindilar chiqarishni chegaralash tabiatni muhofaza qilish.

Tanqid

“Oxirgi zamon” imitatsion modellari ko‘p bahslarni va noroziliklarni keltirib chiqardi.

1. Raqamlar uyini. Loyihachilar modelni ishlab chiqarishda aholi va ishlab chiqarish hajmi eksponenta bo‘yicha ko‘payib boradi deb taxmin qilishgan. Aslida esa bunda bir qator ijobiy omillarni hisobga olinganda raqamlar nisabatan ijobiy sur‘at kasb etadi.
2. Texnologiya va resurslar ko‘payishi. Yana bir norozilik sababi shuki texnika taraqqiyoti resurslar kupayishiga, resurslarning yangi turlarini kashf etilishiga resurslarni qayta ishlashning yangi yanada samaraliroq usullarini qo‘llanilishiga olib keladi. Masalan bugungi kunda neft konlarini ochish va neftni qayta ishlash bo‘yicha texnologiyalar 1900 yilgiga nisbatan bir necha o‘n barobar o‘tdi.
Bundan tashqari yangi texnologiyalar tugab borayotgan resursning o‘rinbosarini topishga va ishlatishga yordam beradi. Bu resurslarning qayta tiklanishi uchun sharoit yaratadi. Masalan, quyosh, shamol, suv energetika sanoatida neft ko‘mir va tabiiy gaz o‘rnini ma‘lum darajadabosishi mumkin.
Umuman olganda texnika taraqqiyoti chekli resurslarning tejamiga yordam beradi. Imitatsion modelda esa buning aksi ko‘rsatilgan.
3. Bozor belgilari. Bozor narxlarining o‘zgarishi kutilayotgan falokatning oldini olishga qodir bo‘lgan belgilaridan hisoblanadi. Agarda neft alyuminiy, mis zahirolari haqiqatdan kamayib borsa ularning narxi keskin oshib boradi. Bu o‘z navbatida ikki hodiaga sabab bo‘ladi.

Birinchidan ushbu mahsulot foydalanuvchilari mahsulotlarni tejashga yoki ko‘proq o‘rinbosar mahsulotlardan foydalanishga harakat qilishadi. Masalan uy joy kommunal xo‘jaligida mis quvurlari o‘rniga plastmassadan tayyorlangan quvurlardan foydalanishga o‘tiladi.

Ikkinchidan-narxlar oshishi resurslarni qayta ishlash texnologiyasini takomillashtirishni talab etadi. Xullas narx mexanizmi resurslar defitsitini bartaraf etishi mumkin bo‘lgan xususiyatga ega.

Xulosalar.

“Zamonaviy” loyiha qanchalik to‘g‘ri yoki notug‘riligidan qat’iy nazar o‘lish chegaralanganligi bir qator xulosalarni keltirib chiqardi. Agar biz bugun cheklangan resurslarni ishlatsak ertaga ushbu resurslar bo‘lmazligi ham mumkin. Resurslarni taqsimlashning optimal usuli qanday degan savol tug‘iladi?

Bu boradagi bahslarda iqtisodiy o‘lish unchalik ham katta ijobiy hodisa emasligi o‘lish foydalimi?

ta’kidlandi. Kelajakdagi iqtisodiy o‘lishni baholashda ishlab chiqarishning atrof muhitga va inson turmushiga ta’sirini hisobga olish shart.

“So‘ngi chizgilar”.

Iqtisodiy O‘lishga qarshi chiquvchilar fikri. Iqtisodiy o‘lishga qarshi chiquvchilar fikriga ko‘ra industrializatsiya va iqtisodiy o‘lish atrof muhit

zararlanish, er haroratini global ko'tarilishi, ozon qatlami emirilishi ekologik falokatlariga olib kelishi mumkin. Bunga sabab tugab borayotgan resurslar ishlab chiqarishda foydalanilib atrof muhitga chiqindi sifatida qaytadi. Bundan tashqari iqtisodiy o'sish bu farovonlikni ta'minlab beruvchi faktor deyishga hech qanday asos yo'q. Iqtisodiy o'sishning yo'ldoshi bo'lgan texnika taraqqiyoti ishchilarda ertangi kunga ishonchni so'ndiradi va ba'zida ishsizlikni ko'payishiga sabab bo'ladi. Rivojlanish (o'sish) sur'ati yuqori bo'lgan iqtisodiyot katta iqtisodiy stresslarga olib kelishi mumkin.

O'sish tarafdorlari fikri. Tarafdorlar fikriga ko'ra faqatgina iqtisodiy o'sish turmush faravonligini ta'minlashi mumkin. Ishlab chiqarish hajmining o'sishi daromadni oshiradi: bu esa ko'proq bo'sh vaqt, ta'minlay olish imkoniyati, sifatli mahsulotlar sotib olish imkoniyati va shu kabi ko'plab imkoniyatlarni tu g'diradi. Iqtisodiy o'sish jamiyatni taraqqiyotga etaklaydi.

6-MAVZU U.Rostouning iqtisodiy o'sish modeli konsepsiyasi.

Xorijiy mamlakatlar va Rossiyada o'sishning amaliy muammolari va tarixiy analizini ko'rib chiqqandan so'ng iqtisodiy o'sish nazariyalariga o'tamiz. Zamonaviy iqtisodiy fanda o'sish ikki xil talqin etiladi: tor va keng ma'noda. Tor ma'noda – pirovard mahsulot asosiy ko'rsatkichlarining o'sishi sifatida (YAIM, milliy daromad yoki iste'mol aholi jon boshiga). Keng ma'noda – sotsial institutlarda o'zgarishlar jarayoni sifatida (mulk huquqlari strukturasida, ishlab chiqarish va taqsimotni tashkil etish shakllarida va sh.k.).

Bunday yondashuvga muvofiq o'sish nazariyalarida uch yo'nalish ajratiladi:

- neokeynschilik;
- neoklassik;
- tarixiy-sotsiologik;

Birinchi 2 ta yo'nalish o'sishni tor ma'noda tahlil etadi. Tarixiy sotsiologik yo'nalish uchun o'sishni keng ma'noda ko'rib chiqish xarakteridir.

Tarixiy-sotsiologik yo'nalishning etuk namoyondalaridan biri bo'lib 1961 y. da "O'sish bosqichlari" deb nomlangan kitobni chiqargan amerikalik iqtisodchi va sotsiologik U. Rostou hisoblanadi. U tomondan bayon etilgan konsepsiyada iqtisodiy o'sish va jamiyatning bir bosqichidan ikinchisiga tarixiy o'sishi asosida uchta umumlashtiruvchi xarakteristikalarining prinsipial farqlari yotadi:

- texnik rivojlanish darajasi;
- jamg'armalar me'yori;
- iste'mol darajasi;

Bu xarakteristika (tavsiflarning) larning farqlanishlariga muvofiq va shu bilan birga odamlarning qiziqishlarining o'zgaruvchanligiga mos ravishda U.

Rostou o'sishning 5 ta bosqichini ajratib ko'rsatadi:

1. (An'anaviy) sinfiy jamiyat bosqichi. Bu bosqich quyidagilar bilan xarakterlanadi: statik muvozanat nyutondan oldingi fan va texnika, agrar xo'jalik, ishlab chiqarish kuchlari rivojlanishining chegaralangan imkoniyatlari, iqtisodiy o'sishning past sur'atlari sababli daromadlarning tushishi sur'ati ning yuqoriligi,

R. Maltusning aholi joylashish qonunining muvofiq aholi soni va daromadlarning keyinchalik barqarorlashuvi, Bu bosqichda milliy mahsulotni keng ishlab chiqarishga deyarli hech qanday sharoitlar yo‘q.

2. O‘tish jamiyati. Jamiyat rivojlanishidagi bu bosqich uning statik muvozanat holatidan siljishi uchun shart sharoit yaratish bilan xarakterlanadi. Bunday siljish milliy daromadda jamg‘armalar yillik normasining - % ga o‘shida amalga oshishi mumkin.

3. Industrial rivojlanishga o‘tish bosqichi. Bu bosqichda investitsiyalarning milliy daromaddagi ulushi 10% gacha oshadi. O‘shidan tashqari uchunchi bosqichyana ikki xususiyati bilan ajraladi. Hech bo‘lmaganda bitta yuqori o‘sh sur‘atlariga ega bo‘lgan sanoat tarmog‘i mavjud bo‘lish, shu bilan birga bu tarmoqni kengaytirishga ko‘maklashadigan siyosiy va ijtimoiy struktura bo‘lishi lozim. U. Rostou bu bosqichni sanoat revolyusiyasi sifatida ta’rifladi. U nisbatan katta bo‘lmagan vaqt oralig‘ini qamrab oladi: 20-30 yil.

4. “Etuklikka yo‘l”. Bu bosqichning analogi (o‘xshashi) bo‘lib industrial jamiyat hisoblanadi, uning rivojlanishi jamg‘arish me’yorini milliy daromadning 20 % gacha oshishi bilan xarakterlanadi. Odatda bu bosqich 60 yil davom etadi. U. Rostou bu davr boshlanishini quyidagilar uchun hisoblagan: holatidan siljishi uchun shart sharoit yaratish bilan xarakterlanadi. Bunday siljish milliy daromadda jamg‘armalar

Bu davrda urbanizatsiya jarayoni rivojlanadi: malakali mehnat ulushi oshadi, sanoatni boshqarish malakali boshqaruvchilar – menedjerlar qo‘lida mujassamlanadi.

5. Oilaviy iste’mol bosqichi. Bu bosqichni iqtisodiyotdagi shunday holat xarakterlaydi, unda millatning ishlab chiqarish salohiyati iste’molchilar uchun ishlaydi, iqtisodiyotning etakchi sektori sifatida esa uzoq muddat foydalanadigan mahsulotlar ishlab chiqaruvchi tarmoqlar ishtirok etadi. Bu eng uzoq bosqichdir. U. Rostouning hisoblashicha AQSH etuklik bosqichidan ommaviy iste’mol bosqichiga o‘tishi uchun 100 yil kerak bo‘ldi.

O‘zining kengroq chiqqan “Siyosat va o‘sh bosqichlari” ishida U. Rostouning o‘shning oltinchi bosqichi – hayot sifatini axtarish bilan chiqdi. Unda iqtisodiyotning etakchi sektori xizmat ko‘rsatish sohasi bo‘lib, ijtimoiy progresning birinchi pog‘onasiga insonning ma’naviy rivojlanishi ko‘tariladi.

U. Rostouning o‘sh bosqichlari nazariyasi o‘z davrining ijtimoiy fanida sezilarli hodisa bo‘ldi. U jamiyat tarixiy evolyusiyasiga yangicha yondashuvni ifoda etib, u sotsial-iqtisodiy formatsiyalarning marleistik kotsepsiyasi va XX asr 1-boshidagi texnoratik o‘sh nazariyalaridan ko‘p jihatdan farq qilar edi.

U. Rostou moddiy ishlab chiqarishning ijtimoiy rivojlanishdagi etakchi rolini, uning ishlab chiqarish kuchlari taraqqiyoti bilan shartlashganini tan oldi. SHu bilan birga Rostou va iste’molchilarning munosabati, jamg‘armalarning investitsiyaga, investitsiyalarning esa mahsulotlarga aylanishi bilan cheklanmasligini ko‘rsatishga harakat qilgan bo‘lsa, boshqa tomondan – iqtisodiyot va jamiyat tarixiy evolyusiyasining umumiy nazariyasini yaratishga urindi.

Bunga qaramasdan U. Rostou nazariyasi juda ham umumiy xarakterga ega bo'lib ko'proq o'sish tarixining davriyligiga yo'naltirilgan va iqtisodiy o'sish manbalari va mexanizmi haqida kamroq bayon etadi. Ko'pgina g'arb mualliflari uchun tadqiqot predmeti bo'lib keng ma'nodagi emas, balki tor ma'nodagi iqtisodiy o'sish xizmat qiladi. U xiokeynechilik va neoklassik yo'nalish vakillari tomonidan ishlab chiqilgan.

E. Domarning keynschilar modeli.

Bu model makroiqtisodiy muvozanatning keynschilik nazariyasini tanqidiy qayta ishlash va rivojlantirish sifatida vujudga keldi. Ma'lum bo'lganidek, Keynsning asosiy maqsadi rivojlangan mamlakatlarda ommaviy ishsizlik va ishlab chiqarish quvvatlaridan to'liq foydalanmaslik sabablarini aniqlash edi. Bu hodisa 1929-1933 y.y. Buyuk depressiya davrida kotatrofik o'lchamlarga erishib, bu vaqtda nafaqat yangi kapital qo'yilmalarga balki asosiy kapitalni yangilashga ham imkoniyat yo'q edi. SHu sababli Dj. Keyns nazariyasini fanda depressiv yoki stagnatsiyalanuvchi iqtisodiyot nazariyasi deb atashadi.

Urushdan keyingi davrda g'arb mamlaktlaridagi iqtisodiy holat o'zgardi – iqtisodiy o'sish masalalariga olimlar diqqatini qaratgan yuqori konyuktura davri boshlandi. Biroq yangi sharoitlarda keynschilik nazariyasi chetga surib qo'yilmadi, balki sifat jihatdan yangi muammolarni hal qilish uchun ijodiy o'zgartirildi. CHunki bu nazariya bozor iqtisodiyoti amal qilishining bir qator fundamental savollariga javob bera olar edi. Milliy daromad iste'mol, jamg'arma va investitsiyalar kabi iqtisodiy kattaliklarga asoslanib, Dj. Keyns iqtisodiy faoliyat darajasining o'zgarishini tushuntira oladigan modelni ishlab chiqdi. U iqtisodiy pasayish va ishsizlikning o'sishi davrida iste'mol va jamg'armalar shu jumladan investitsiyalr qisqarishini isbotladi. SHuning uchun, yalpi talab o'sishining haqiqiy dastaklari mavjud bo'lmagan taqdirda, Dj. Keynsning fikricha, xukumat talabni tartibga solish chora-tadbirlaridan foydalangan holda iqtisodiyotga aralashishi zarur. Talabni soliqlarni pasaytirish orqali yoki davlat xarajatlarini ko'paytirish orqali oshirish mumkin, bu esa o'z navbatida iqtisodiy faollikni jonlantiradi.

Iqtisodiy o'sish neokeynschilik modelining mohiyati nimada?

1. Ularning barchasi Dj. Keynsning asosiy postulati – yalpi talabga asoslanadi. Modellarni qurishda ularning mualliflari muvozanatlashgan iqtisodiy o'sishning hal quluvchi sharti yalpi talabning oshishi ekanligidan kelib chiqishgan.

2. Iqtisodiy o'sishning asosiy omili bo'lib kapital qo'yilmalar (investitsiyalar) hisoblanadi, ular multiplikatorlar orqali daromadni oshiradi yoki o'zi daromad oshishining natijasi hisoblanadi (akselerator tasirida). qolgan barcha ishlab chiqarish omillari (bandlikning oshishi, uskunalardan foydalanish darajasi, ishlab chiqarishni tashkil etishning yaxshilanishi) hisobga olinadi va modeldan chiqarib tashlanadi.

Bunda bu modellarning keynschilik tabiati va neoklassik nazariyalardan asosiy farqlanishi mujassamlashgan.

SHunday qilib o'sishning neonekeynschilik modeli ikki o'ziga xos xususiyat bilan xarakterlanadi:

- Iqtisodiy o'sishga daromad darajasi bilan belgilanadigan talab nuqtai nazaridan yondashish;
- Investitsiyalarning iqtisodiy o'sishdagi muhim roli bilan negaki daromad kapitalning to'planishiga bog'liq (demak yalpi talab hajmi ham).

Iqtisodiy o'sishning neokeynschilik modellari kelib chiqishi polshalik bo'lgan amerikalik iqtisodchi E. Domar va ingliz iqtisodchisi R. Xarrod tomonidan shakllantirilgan. Ular tomonidan olingan natijalar shunchalik bir-biriga yaqin ediki, natijada fanda ular Xarrod-Domar modeli deb atala boshlandi. Biroq modellarda o'ziga xoslik borligi tufayli, ularning har birini ko'rib chiqamiz, xulosa qilib esa ularni umumlashtiruvchi narsaga e'tiborni qaratamiz.

Iqtisodiy o'sishning E. Domar modeli. E. Domar uning modeli keynschilik an'analariga xosligi va keynschilik fundamentiga asoslanganini aniqligini tan olgan, ammo shu bilan birga keynschilik modelining investitsiyalar va iqtisodiy dinamikaga tegishli qismiga o'z hissasini qo'shganligini ta'kidlab o'tgan.

Bu hissa o'zi nimadan iborat edi?

Oldindan o'rnatilganidek, Dj.Keyns tizimida daromadlarning shakllanishi investitsiyalar funksiyasi hisoblanib, ular multiplikator samarasi orqali yalpi talab va bandlikni oshiradi. Boshqacha qilib aytganda Dj.Keyns davlat xarajatlariga, ayniqsa ularning jamoat ishlarini amalga oshirish bilan bog'liq qismiga (yo'l, ko'priklar va sh.k. qurish) alohida e'tibor qaratgan

Nega u ommaviy bozor mahsulotlari ishlab chiqarishga, masalan avtomobillar, kir yuvish mashinalari yoki mebel ishlab chiqarishga e'tibor qaratmagan? Chunki qayta ishlab chiqarish (samarasi) talabni hosil qilish bozorga ortiqcha tovar massasini chiqarishdan ko'ra muhim edi, shuning uchun Dj. Keyns investitsiyalarning tovar taklifiga ta'sirini o'z analizidan qolgan ishlab chiqarish quvvatlari mavjudligini taxlil qilgan holda ham shunday qildi. (yangi zavodlarga investitsiya qilishga mavjudlari turganda xojat yo'q).

Aynan shu punktda E. Domar, Dj. Keyns nazariyasiga aniqlik va qo'shimcha kiritdi – unda investitsiyalar nafaqat daromadlarni shakllantirish balki quvvatlarni yaratish, ishlab chiqarishni va tovarlar taklifini rivojlantirish omili hamdir. Bu orqali E. Domar investitsion jarayonning ikki xilligiga e'tibor qaratib, uning fikricha milliy daromadning muvozanatli o'sishmodeli mohiyati ham shundan iborat. Boshqacha aytganda, u iqtisodiyotning muvozanatlashgan holatidan kelib chiqqan, (ya'ni umumiy talabni ifodalovchi ishlab chiqarish quvvatlariga teng bo'lganda).

Undan keyin E. Domar quyidagi savolni qo'ydi: Agar investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlarini oshirsa, va shu bilan birga qo'shimcha daromadlarni shakllantirsa, unda daromad o'sishi sur'ati ishlab chiqarish quvvatlari o'sishi sur'atlariga teng bo'lishi uchun investitsiyalar qanday o'sishi kerak? Bu savolga javob berish uchun, E. Domar uchta tenglamalar sistemasini tuzdi:

- 1) taklif tenglamasi;
- 2) talab tenglamasi;

3) taklif va talab tengligini ifodalovchi tenglama.

1. Taklif tenglamasi investitsiyalar hosil qiladigan ishlab chiqarish quvvatlari o'sishini ko'rsatadi.

YAratilgan ishlab chiqarish quvvatlari hisobiga olinadigan ishlab chiqarish o'sishini (o'simini) ΔQ ni, umumiy kapital qo'yilmalarini (I) ularning o'rtacha unumdoligiga β ko'paytmasi orqali aniqlash mumkin:

$$\Delta Q = I\beta$$

Investitsiyalarning ishlab chiqarish rivojlanishiga ta'sirini xarakterlovchi β belgisi kapital qaytimi nomini oldi (ishchi kuchi bandligining oshishi, fan-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarishni tashkil etishni mukammallashtirish va sh.k.). Bunda, agar 1 mlrd. so'mlik mahsulot ishlab chiqarish uchun 4 mlrd. so'm kapital kerak bo'lsa, unda β uning $\frac{1}{4}$ qismini, yoki 25 % ini hosil qiladi. Demak, $\beta = \frac{\Delta Q}{I}$ bo'lib bir birlik investitsiya yaratgan yangi mahsulot kattaligini ifodalaydi.

2. Talab tenglamasi qo'shimcha quvvatlarini band qilish uchun talab qanchagacha o'sishi kerakligini ko'rsatadi. Multiplikator nazariyasiga ko'ra, jamg'armaga ixtiyoriy chegaraviy moyillik α da. Milliy daromad o'sishi- ΔY qo'shimcha investitsiyalar – ΔI ning multiplikator ta'sirining natijasi hisobi.

$$\Delta Y = \Delta I \frac{1}{\alpha}$$

Bunda $\frac{1}{\alpha}$ - multiplikator.

Agar $\Delta Q = I\beta$ taklif tenglamasini $\Delta Y = \Delta I$ talab tenglamasi bilan solishtirsak, unda taklif tenglamasida umumiy investitsiyalar ishtirok etishini sezamiz, qachonki talab tenglamasida – faqatgina oldingi davrga nisbatan investitsiyalarning o'sishi ishtirok etadi. Buning sababi shundaki, ishlab chiqarishning o'sishi ΔQ umumiy kapitalning unumdorligi bilan ta'minlanadi, daromadning o'sishi ΔY esa – faqatgina qo'shimcha apital qo'yilmalarining multiplikator ta'siri bilan ta'minlanadi.

3. Daromadlar va ishlab chiqarish quvvatlari o'sishi sur'atlarining muvozanat tenglamasiga $\Delta I \frac{1}{\alpha} = I\beta$ bo'lganda erishiladi.

Bu tenglama echimi orqali quyidagi natijaga ega bo'lamiz.

$$\frac{\Delta I}{I} = \alpha\beta$$

Tenglamaning chap qismida investitsiyalarning yillik o'sish sur'ati turadi, u ishlab chiqarish quvvatlarining o'sishi yordamida to'liq bandlikni ta'minlash uchun $\alpha\beta$ yillik sur'at bilan o'sishi lozim.

SHunday qilib Domar modeli investitsiyalar doimiy o'sishi lozim bo'lgan sur'at (temp) ni aniqlash imkonini beradi. Bu sur'at (temp) milliy daromadda jag'armalar ulushi va investitsiyalarni o'rta samaradorligi bilan to'g'ri bog'langan.

Masalan, agar jamg'arish moyillik $\alpha = 20\%$ teng bo'lsa, kapitalni unumdorligi esa $\beta = 33\%$, kapitalni balanslashgan o'sish meyori $6,6\%$ tashkil etish kerak.

$$\frac{\Delta I}{I} = 0,2 \times 0,33 = 0,066 \text{ yoki } 6,6\%$$

Bundan iqtisodiy siyosat uchun muhim xulosa kelib chiqadi: faqatgina kapitalning doimiy o'sayotgan akkumulyasiyasiga jamiyat mashtabida yalpi talab va yalpi taklif o'rtasidagi dinamik muvozanatni ta'minlaydi. Investitsiyalarning muvozanatli o'sishini ta'minlab turish uchun davlat milliy daromadagi jamg'armalar ulushiga yoki texnik taraqqiyot sur'atlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

R. Xarrodning iqtisodiy o'sish modeli.

Oldin ta'kidlaganimizdek tarkibi bo'yicha bu model E. Domar modeliga o'xshaydi, biroq uning o'ziga xos xususiyatlari bor. E. Domar modeli investitsiyalarning yalpi talabni kengaytirish va ishlab chiqarish quvvatlarining vaqt oralig'ida ko'payishdagi ikkixil rolini taxlil qiladi. SHuning uchun u butunligicha multiplikatordan foydalanishga asoslanadi va milliy daromadning zaruriy o'sishini ta'minlaydigan investitsiyalarning o'sish me'yorini aniqlaydi.

R. Xarrod modelining maqsadi esa iqtisodiyot o'sishning traektoriyasini o'rganish hisoblanadi. SHuning uchun uning asosini akselerator nazariyasi tashkil etib, u investitsiyalar o'sishini bunga sabab bo'lgan daromad o'sishiga nisbatini aniqlash imkonini beradi.

Bunday xususiyatlardan shu natija kelib chiqadiki, E. Domar mos davlat siyosati bilan bog'liq bo'lgan avtonom investitsiyalar bilan ish olib borgan bo'lsa, R.Xarrod esa – milliy daromad o'sishi bilan bog'liq ishlab chiqarish investitsiyalari bilan ish olib borgan.

Akselerator nazariyasini yanada yaqqolroq ko'rib chiqamiz.

Akselerator nazariyasi – investitsiyalarning kutilayotgan ishlab chiqarish hajmi o'zgarishiga bog'liqligini tavsiflovchi nazariyadir. Akselerator tamoyili dastlab davrlar nazariyasi doirasida ishlab chiqilgan bo'lib, investitsiyalarning iste'mol talabi xarakatiga reaksiyasi orqali iqtisodiy inqirozlarni tavsiflagan. Bunday bog'liqlikda akselerator nazariyasini XX asr boshida fransuz iqtisodchisi A. Aftalen va amerikalik iqtisodchi Dj. Klark rivojlantirishgan. Bu nazariyaga muvofiq talabning (yoki daromadlarning) o'sishi investitsiyalarning o'sish darajasiga tezlashtruvchi (akselerator) sifatida ta'sir etadi, (avvalambor asosiy kapital sohasida). Yangi investitsiyalar ishlab chiqarish hajmi (daromadlar) ga nisbatan tezroq o'sishi taxmin qilinadi, chunki mashinaning qiymati uning tayyor mahsulot qiymatidan odatda ancha yuqori bo'ladi, demak, ishlab chiqarish qatnashchilari daromadlaridan ham yuqori bo'ladi. SHuning uchun ham investitsiyalarga bo'lgan talab iste'mol talabining o'sishiga nisbatan doimo yuqori bo'ladi. Gap shundaki, o'sib borayotgan iste'mol talabi mavjud bo'lgan ishlab chiqarish quvvatlariga tasir ko'rsatib, nafaqat mavjud quvvatlar modernizatsiyasiga

balki yangi sanoat korxonalari va uskunalariga kapital qo'yilmalarini rag'batlantiradi.

Faraz qilamizki, qandaydir korxona o'zining mahsulotiga mavjud talabni 10 ta mashinadan foydalanib qondiradi, ulardan bittasi har yili yangisi bilan almashtiriladi. Agar talab 20% ga oshsa korxona bu talabni qondirish uchun 2 ta yangi mashina sotib olishi kerak bo'ladi. SHunday qilib akselerator ishlab chiqarish o'sishi bilan investitsiyalar o'sishi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi: ishlab chiqarish hajmi o'zgarishiga javob ravishda yangi investitsiyalar qanchaga o'sadi.

Ishlab chiqarish va investitsiyalar darajalarida o'zgarishlarning bunday teskari bog'liqligi Dj. Keynsda umuman yo'q edi. U investitsiya va daromadlar o'rtasida multiplikator munosabati bilan cheklandi

$$\Delta Y = \Delta I \frac{1}{\alpha}$$

$\frac{1}{\alpha}$ - multiplikator koeffitsienti chunki u foydalanilmagan quvvatlar va ishsizlik mavjudligidan kelib chiqqan. Uning vazifasi bo'sh iqtisodiy resurslardan qanday foydalanishni ko'rsatish bo'lib, buning uchun u davlat xarajatlarini oshirishni taklif etgan. Ularni $\frac{1}{\alpha}$ multiplikatorga

$$\frac{1}{\alpha}$$

ko'paytirib bandlik, ishlab chiqarish va daromad (ΔY) o'sishini ta'minlaydi, demakki, yalpi talabning ham ta'minlaydi.

Akslerator tamoyili esa oshgan daromad va talab o'z navbatida investitsion jarayonlarni tezlashtirishni ko'rsatadi. Bu yangi kapital qo'yilmalar – daromad o'sishini akseleratsiya koeffitsienti bo'yicha ko'paytmasining funksiyasi ekanligini anglatadi:

$$\Delta I = \Delta Y \times \delta$$

Akseleratsiya koeffitsienti – texnik taraqqiyot turiga bog'liq texnik kattalik:

- Katta hajmdagi kapitalni talab etadigan kapitalli texnik taraqqiyot sharotida δ ning qiymati oshadi
- Kapitalni tejaydigan texnik taraqqiyotda δ ning qiymati past bo'ladi

Iqtisodiy o'sish modelini yaratish jarayonidan R. Xarrod taxliliga uchta tenglamani kiritdi:

- Amaldagi o'sish sur'atlari tenglamasi
- Kafolatlangan o'sish sur'atlari tenglamasi
- Haqiqiy o'sish sur'ati tenglamasi

1. Amaldagi o'sish sur'atlari tenglamasi- R. Xarrod modeli tenglamasi natijasidir. U ishlab chiqarish maqsadlarida foydalaniladigan mahsulotning o'sishidan bir qismini jamlanishini ta'minlash uchun milliy daromadda jamg'armalar ulushi qanday bo'lishi kerakligini ko'rsatadi:

$$Gc = s \quad (1)$$

Bu erda: G – (gron th) qandaydir davr bo'yicha umumiy ishlab chiqarishning amaldagi o'sishi (o'sgani), masalan yil bo'yicha: $G = \Delta Y / Y$, ya'ni amaldagi o'sish sur'ati – bu daromad o'sishining biznes davr daromadi kattaligiga nisbati:

$c = I / \Delta Y$ – kapital koeffitsienti yoki bir birlik daromad yoki mahsulot o'sishining “investitsion qiymatini” ko'rsatuvchi ishlab chiqarishning kapital talab koeffitsienti. U kapitalning teskari unumdorligi kattaligi bo'lib hisoblanadi $\beta = 1 / c$
 S – milliy daromadda jamg'armalar ulushi yoki jamg'arishga moyillik: $s = S / Y$

Agar (1) tenglamani uning elementlari mazmuni bo'yicha yozadigan bo'lsak, unda Dj. Keynsning – investitsiyalar teng jamg'armalar, ayniyatiga ega bo'lamiz:

$$s = S / Y \quad \Leftrightarrow \quad I / Y = S / Y \quad \Leftrightarrow \quad I = S$$

Biroq R. Xarrodning yondashuvi Dj. Keyns yondashuvidan ancha farqlangan. Keynschilik modelida investitsiyalar va jamg'armalar tengligi statik shaklda, R. Xorrad modelida esa dinamik shaklda ifodalangan: tenglamaning chap qismi G_c s ishlab chiqarish maqsadlariga yo'naltirilgan mahsulot o'sishining kapitallashtiriladigan qismini ifodalab, u jamg'armalarning s ma'lum ulushi bilan ta'minlanishi shart.

2. Kafolatlangan o'sish sur'atlari tenglamasi. Tadbirkorlar ko'zda tutadigan va umuman qoniqish hosil qiladigan rivojlanishning bashorati shuni ifodalaydi:

$$G_{wc} = s \quad (2)$$

R. Xarrodning fikricha kafolatlangan (narranted) o'sish sur'ati G_w dinamik muvozanatning chizig'i hisoblanadi. SHu bilan barcha cr (kapital talablikning zaruriy koeffitsienti) ham dinamik muvozanatning koeffitsienti hisoblanadi: u mahsulot chiqarish o'sishiga yangi kapitalga ehtiyojni ifodalaydi, uni ta'minlash uchun shu yangi kapital talab etiladi. Bundan kelib chiqadiki kafolatlangan o'sish sur'ati tenglamasida investitsiyalar *ex-ante* va jamg'armalar *ex-post* tenglashtiriladi.

Milliy daromadda jamg'armalar s ulushi – zaruriy kapitaltalablilik koeffitsienti cr kabi doimiy kattalik bo'lgani sababli R. Xarrod kafolatlangan o'sish sur'ati (G_w) ning doimiy darajasi haqida xulosaga keldi.

Agar amaldagi o'sish sur'ati (1) bashoratlanayotgan, kafolatlangan sur'ati (2) bilan mos tushsa unda iqtisodiyot qat'iy uzluksiz rivojlanishga ega bo'ladi. Biroq, R. Xarrodning yozishicha bunday qat'iylik statistik darajada ham dinamik darajada ham mavjud emas. Ikkala tenglamani solishtirib ($G_c = s$; $G_{wc} = s$), R. Xarrod, amaliyotda amaldagi o'sish sur'ati doimo kafolatlanganidan katta yoki kichik bo'ladi deb ta'kidladi.

Agar amaldagi o'sish sur'ati kafolatlanadiganidan oshsa, unda nisbiy doimiylik tufayli S shunga mos ravishda tez oshmaydi.

Boshqacha aytganda, agar $G > G_w$ bo'lsa, unda

$$s = \text{const} \quad c < cr,$$

Bundan R. Xarrod shunday xulosaga keladiki ishlab chiqaruvchilar amaldagi kapital talablikni juda ham rost deb baholab tovar-moddiy zahiralarini oshirishga harakat qiladilar bu esa amaldagi o'sish sur'atini kafolatlanganligidan yanada oshishiga olib keladi.

Agar $G < G_w$, unda $s = \text{const } c > cr$,

Bunga asosan ishlab chiqaruvchilar mavjud xom ashyo material va uskunalar zahirasi ortiqchaligi haqida qarorga kelib, xaridni qisqartiradilar. Bu bilan ular amaldagi o'sish sur'atini kafolatlanganga nisbatan yanada oshiradi.

SHunday qilib, biz ko'ramizki, amaldagi o'sish sur'ati muvozanatligiga moslashish o'rnida amaliyotda teskari tendensiya mavjud – ishlab chiqarishning dinamik muvozanat chizig'idan ko'tarilishi yoki pasayishi. Bu R. Xarrodga bozor iqtisodiyotiga ichki dinamik barqarorlik xos ekanligi haqida qaror qilishga asos bo'ldi. Bunday xulosa natijada iqtisodiy adabiyotda “Xorrd prodoksi” nomini oldi. U iqtisodiy koyunkturaning qisqa muddatli davriy tebranishlarini ifodalaydi. Nisbatan uzoqroq tebranishlarning interpretatsiyasi uchun R. Xarrod (z) chi tenglamani kiritdi – haqiqiy o'sish sur'ati tenglamasi.

3. Haqiqiy o'sish sur'ati tenglamasi R. Xarrod modelida quyidagi ko'rinishga ega:

$$G_n cr = yoki \neq s.$$

Bunda G_n – (natural-haqiqiy) resurslardan to'liq foydalanish sharoitida iqtisodiyot xarakting maksimal darajada mumkin bo'lgan sur'ati.

Bunday o'sish sur'atini ta'minlab turish uchun iqtisodiyotda jamg'armalar etmasligi mumkin, shuning uchun haqiqiy o'sish sur'atining tenglamasida chap va o'ng tomonlar o'rtasidagitenglik yo'qligi ko'zda tutiladi.

Xosil qilingan tenglamalar R. Xarrodga 3 ta kattalik o'rtasidagi munosabatni ko'rib chiqish imkonini berdi: haqiqiy (G) kafolatlangan (G_n) va amaldagi (G) o'sish sur'ati

1. $G_w > G_n$ deb faraz qilamiz. Bunda, haqiqiy o'sish sur'ati berilgan resurslarda mumkin bo'lgani uchun, amaldagi sur'at haqiqiysidan past bo'ladi, demakki, kafolatlangan o'sish sur'atidan ham albatta past bo'ladi. Unda kapital talablikning bashoratlangan koeffitsienti amaldagisidan past bo'lib ($cr < c$) yuqorida ko'rsatib o'tilganidek uzoq depressiyaga (tushkunlikka) sabab bo'ladi. Tushunarliroq tilda aytadigan bo'lsak, ortiqcha kuchlanish (iqtisodiyotning qizib ketishi) uzoq muddatli tushkunlikka olib keladi, bunga misol qilib nafaqat bozor iqtisodiyotini balki sotsial xalq xo'jalik amaliyotini keltirish mumkin.

2. Agar $G_w > G_n$ bo'lsa, unda iqtisodiyot rivojlanishining 2 ssenariysi bo'lishi mumkin. Birinchisi ($G_w > G$) yuqorida ko'rib chiqilgan bo'lib, uzoq depressiyaga olib keladi, ikkinchisi ($G_w < G$ dan $cr > c$ kelib chiqqani uchun) uzoq “Bum” davri bilan xarakterlanishi mumkin.

SHunday qilib, R. Xarrod iqtisodiy dinamikadagi ikki muammoga e'tiborni qaratdi:

1. G_w va G_n o'rtasidagi farqlanish:

2. G ning G_n dan uzoqlashishi bunda birinchi muammo ishchi kuchining vaqtinchalik (xronik) ortiqchaligi, ikkinchi muammo esa – vaqtinchalik xronik etishmovchiligi ekanligini ko'rsatiladi.

Keyin u quyidagi savolni qo'yadi: bozor iqtisodiyotida kafolatlangan G_n va haqiqiy G_n o'sish sur'atlarini avtomatik tenglashtiradigan kuchlar bormi? Bu savolga javob berib R. Xarrod iqtisodiy o'sishning asosiy parametri – odamlar xoxishiga bog'liq bo'lgan jamg'armalar ekanligini ko'rsatib o'tgan, shuning uchun bu savolni taxlili jamg'armalar dinamikasi taxlili bilan bog'liqdir. Jamg'armalarga salbiy munosabatda bo'lib, ularni depressiyani rag'batlantiruvchi kuch deb hisoblagan Dj. Keyns dan farqli ravishda R. Xarrod jamg'armalarni ijobiy va foydali deb hisoblagan. Biroq, shu bilan birga u quyidagi savolni bergan: bozor iqtisodiyotida muvozanatlashgan o'sish talablariga javob beradigan jamg'armalar xajmini rag'batlantiruvchi instrumentlar mavjudmi? R. Xarrod unga inkor javobini berib Dj. Keyns kabi iqtisodiyotga davlat aralashuvini zarurligini asoslagan.

R. Xarrod dasturi ikki guruh tadbirlarini o'z ichiga olgan:

A) "Amaldagi o'sish sur'atini kafolatlanganidan qochishi" ga qarshi qisqa muddatli antitsiklik siyosat taklif etilgan:

B) takrorlanadigan (xronik) ishsizlik va uzoq depressiyaga qarshi foiz me'yorini pasaytirish siyosatidan foydalanishni taklif etgan (deyarli uning nolli nuqtasigacha). Bu jamg'armaga investitsion talabning kengayishiga olib keladi, demakki, milliy daromadda jamg'armalar ulushining qandaydir qisqarishiga ham.

Siyosatning maqsadi R. Xarrod fikricha

$$G_w cr = s - d = G_n cr$$

bo'ladigan foiz stavkasining progressiv pasayishiga erishish kerak.

Bu ifodani R. Xarrod to'liq bandlik maromidagi barqaror o'sish formulasi sifatida belgiladi. U iqtisodiy tizimning dinamik rivojlanishiga kafolatlangan va haqiqiy o'sish sur'atining to'liq bandlik sharoitda teng bo'lgani holatida erishilishini ko'rsatadi.

SHunday qilib, tahlil jarayonida R. Xarrod E. Domar bilan o'xshash natijalarga erishdi. Odatda ularning modeli yagona Xarrod- Domar modeliga birlashtiriladi. Uning mazmuni quyidagicha, ishlab chiqarishning berilgan texnik sharoitlarida iqtisodiy o'sish jamg'armaga chegaraviy moyillik kattaligiga bog'liq bo'ladi, iqtisodiy tizimdagi dinamik muvozanat o'z tabiatiga ko'ra beqaror va uni to'liq bandlik sharoitida ta'minlab turish uchun esa davlatning faol va maqsadli tadbirlari talab etiladi.

Xarrod-Domar modelining cheklanganligi nafaqat uning taxlil natijalari bilan balki tarixiy sharoitlari bilan ham belgilanadi. 1930 yil va urushdan keyingi davr iqtisodiy o'sish jarayonlarini ifodalagan bo'lib, unda ishlab chiqarishni rivojlantirish bo'yicha asosiy urinishlar investitsiyalarni oshirish va yangi ishlab chiqarish quvvatini yaratishdan iborat edi. Keyingi davrda (50 y ning ikkinchi yarmi – 70 y.y.) ishlab chiqarishning rivojlanishiga ko'proq sifat o'zgarishlari

ta'sir eta boshladi, bu esa iqtisodiy o'sishning noklassik nazariyalarida o'z ifodasini topdi.

QISQACHA XULOSALAR.

Tabiiy resurslarni o'zigina iqtisodiy o'sishni ta'minlab berolmaydi. Iqtisodiy tabiiy resurslari kam bo'lgan davlatlarda ham iqtisodiy o'sish tez sur'atlarda rivojlanishi mumkin. A+SHning iqtisodiy o'sishiga davlatdagi umumiy sotsial, madaniy va siyosiy muhit ham o'z ta'sirini ko'rsatgan.

Kelajakdagi iqtisodiy o'sishni baholashda ishlab chiqarishning atrof muhitga va inson turmushiga ta'sirini hisobga olish shart. Iqtisodiy o'sish farovonlikni ta'minlab beruvchi faktor deyishga hech qanday asos yo'q. Iqtisodiy o'sishning yo'ldoshi bo'lgan texnika taraqqiyoti ishchilarda ertangi kunga ishonchni so'ndiradi va ba'zida ishsizlikni ko'payishiga sabab bo'ladi. Rivojlanish (o'sish) sur'ati yuqori bo'lgan iqtisodiyot katta iqtisodiy ta'sirlarga olib kelishi mumkin. Iqtisodiy o'sish tarafdorlari fikriga ko'ra faqat iqtisodiy o'sish aholi turmush farovonligini ta'minlashi mumkin.

Ishlab chiqarish hajmini o'sishi daromadni oshiradi. U. Rostouni o'sish bosqichlari nazariyasi o'z davrining ijtimoiy fanida sezilarli hodisa bo'ldi, u jamiyat tarixiy evolyusiyasiga yangicha yondoshuvni ifoda etib, u sotsial-iqtisodiy formatsiyalarni marleistik konsepsiyasi va XX asr 1-boshidagi texnoratik o'sish nazariyalaridan ko'p jihatdan farq qilar edi.

U.Rostou moddiy ishlab chiqarishning ijtimoiy rivojlanishdagi etakchi rolini, uning ishlab chiqarish kuchlari taraqqiyoti bilan shartlashganini tan oldi hamda iqtisodiyot va jamiyat tarixiy evolyusiyasining umumiy nazariyasini yaratishga urindi.

E Domar va R.Xarrodning keynschilar modeli makroiqtisodiy muvozanatning keynschilik nazariyasini tanqidiy qayta ishlash va rivojlantirish sifatida vujudga keldi.

Iqtisodiy o'sishning E.Domar modeli keynschilik an'analarga xosligi va keynschilik fundamentiga asoslanganini aniqligini tan olgan, ammo shu bilan birga keynschilik modelining investitsiyalar va iqtisodiy dinamikaga tegishli qismiga o'z xissasini qo'shganligini ta'kidlab o'tgan.

R. Xarrod modelining maqsadi iqtisodiyot o'sishining traektoriyasini o'rganish hisoblanadi. SHuning uchun uning asosini akselerator nazariyasi tashkil etib, u investitsiyalar o'sishini bunga sabab bo'lgan daromad o'sishiga nisbatini aniqlash imkonini beradi. E. Domar mos davlat siyosati bilan bog'liq bo'lgan avtonom investitsiyalar bilan ish olib borgan bo'lsa r. Xarrod esa-milliy daromad o'sishi bilan bog'liq ishlab chiqarish investitsiyalari bilan olib borgan.

Ishlab chiqarishni berilgan texnik sharoitlarida iqtisodiy o'sish jamg'armaga chegaraviy moyillik kattaligiga bog'liq bo'ladi, iqtisodiy tizimdagi dinamik muvozanat o'z tabiatiga ko'ra beqaror va uni to'liq bandlik sharoitida ta'minlab turish uchun davlatning faol va maqsadli tadbirlari talab etiladi.

TAYANCH IBORALAR:

Iqtisodiy o'sish, ijtimoiy-iqtisodiy modellar, turmush darajasi, inflyasiya, jahon bozori, ish ko'nikmalari yo'qolishi, ishchi kuchi saviyasining pasayishi, texnika taraqqiyoti. Iqtisodiy o'sishda "oxirgi zamon modeli", U.Rostouni iqtisodiy o'sish modeli, E.Domar va R.Xarrodning keynschilar modeli, akselerator nazariyasi, Xarrod paradoksi.

7-MAVZU IQTISODIY O'SISHNING NEOKLASSIK MODELLARI.

R. Solouni neoklassik iqtisodiy o'sish modeli

O'sishning birinchi neoklassik modellari 1950-yillar oxiri 1960-yillarda paydo bo'la boshladi, bunda dinamik muvozanat muammolariga e'tibor susayib, nafaqat foydalanilmagan quvvatlar balki yangi texnikani joriy etish, unumdorligini oshirish va ishlab chiqarishni tashkil etishni yaxshilash hisobiga o'sishning mumkin bo'lgan sur'atiga erishish muammosi birinchi pog'onaga chiqib qoldi.

Bu bilan bog'liq holda nafaqat nazariy asoslar balki iqtisodiy o'sishning taxlil qilish uslublari ham o'zgardi. Bu davrda rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida yirik korxonalarning roli ortib, ular o'sishning neokeynschilik modeliga asoslangan holda o'z investitsiyalarini strategik rejalashtirish tartibida makro darajada dinamik o'sish modellarini tuza boshladilar. Yirik firmalarning mustaqil iqtisodiy siyosat o'tkazishlari, ularning o'z o'sish siyosatiga bo'lgan qiziqishlari neoklassik yo'nalish vakillarini o'sishning neokeynschilik makro iqtisodiy modellariga o'xshash modellarini yaratishga bo'lgan faolligini oshirdi.

Bu yo'nalish vakillari (amerikalik iqtisodchi R.Solou, ingliz iqtisodchisi Dj. Mid va boshqa mualliflar) iqtisodiyotga davlat aralashuviga qarshi chiqishdi, chunki, ularning fikricha yirik firmalarga bozor raqobatchiligi sharotida potensial o'sishga erishish uchun mavjud resurslardan yanada ko'proq foydalanish uchun erkinlik berish kerak edi.

Ular modellarining metodologik asosi bo'lib ishlab chiqarish omillarining nazariyasi va chegaraviy unumdorlik nazariyasi xizmat qildi.

Neoklassik maktab nazariyotchilari o'sishning keynschilik nazariyalarini 3 ta punkt bo'yicha tanqid qilishdi:

- Birinchidan, ular o'sishning asosiy omili sifatida- kapital jamg'arilishiga e'tiborni qaratganlar. Neoklassiklarning fikriga ko'ra esa ishlab chiqarishning o'sishiga yangi ishchilarni jalb etish hisobiga ham erishish mumkin.
- Ikkinchidan, ular kapital koeffitsienti s ning o'zgarmasligidan kelib chiqqan. Neoklassik modellar esa 2 xil ishlab chiqarish omillari (kapital va mehnat) ni hisobga olib va ularning o'zaro almashinuvini inobatga olib bu koeffitsient o'zgarishi mumkinligini ta'kidlaydilar.
- Uchinchidan ular bozor mexanizmining avtomatik ravishda muvozanatni tiklay olish qobiliyatini to'g'ri baholashmagan. Neokeynschilardan farqli ravishda ular faqat raqobatli bozor iqtisodiyoti iqtisodiy o'sishning muvozanatlilikini ta'minlay

oladi deb hisoblashgan. Raqobat mexanizmidan tashqari bunday shartlaridan biri bo'lib neoklassiklarda qat'iy pul tizimi hisoblanadi.

R.Solou modeli.

Dastlab bu model R.Solou tomonidan " Iqtisodiy o'sish nazariyasiga qo'shilgan hissa" maqolasida bayon etilgan (1956 yil.), so'ng esa "Texnika taraqqiyoti va agregativ ishlab chiqarish funksiyasi" ishida rivojlantirildi (1957y). 1987 yilda uni ishlab chiqqanligi uchun muallif iqtisodiyot bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi.

Model resurslarning to'liq bandligini ta'minlovchi ishlab chiqarish omillari bozorlaridan mutlaq raqobat ustunligining neoklassik talqiniga asoslanadi. Mahsulot ishlab chiqarish- nafaqat kapital balki mehnatning faoliyatidir va bu omillar bo'yicha ishlab chiqarish elastikligi koeffitsientlarining yig'indisi 1 ga teng.

R.Solou iqtisodiy tizim muvozanatligining muhim sharoiti yalpi talab va yalpi talifning teng bo'lishi ekanligidan kelib chiqadi. Bunda modeldagi yalpi taklif Kobb-Duglasni ishlab chiqarish funksiyasi asosida aniqlanib, bir tomondan ishlab chiqarish hajmi o'rtasidagi funksional bog'liqlik munosabatini, ikkinchi tomondan esa- foydalaniladigan omillar va ularning o'zaro kombinatsiyasini ifodalaydi. Kobb-Duglas ishlab chiqarish funksiyasi bo'yicha har bir omilning ulushi mahsulot qiymatida doimiy, ammo absolyut jihatdan mehnat va kapital sarfi o'zgarishi mumkin.

Eng umumiy ko'rinishda milliy ishlab chiqarish hajmi U ishlab chiqarishning 3 omili funksiyasi hisoblanadi: mehnat L , kapital K va er N :

$$Y = f(L, K, N)$$

Biroq er omili iqtisodiy tizimda kam ma'noga ega bo'lganligi tufayli R. Solou modelida keltirilmagan.

$$Y = f(L, K)$$

YOilgan ko'rinishda berilgan funksiya quyidagicha bo'ladi:

$$Y = (\Delta Y / \Delta L)L + (\Delta Y / \Delta K)K$$

Bunda $\Delta Y / \Delta L$ – mehnatning chegaraviy mahsuloti MPL

$\Delta Y / \Delta K$ – kapitalning chegaraviy mahsuloti.

Funksiyani soddalashtirish uchun belgilash kiritamiz:

$$u = Y/L$$

bunda y – bir ishchi hisobiga chiqarilgan mahsulot yoki mehnat unumdorligi

$$k = K/L$$

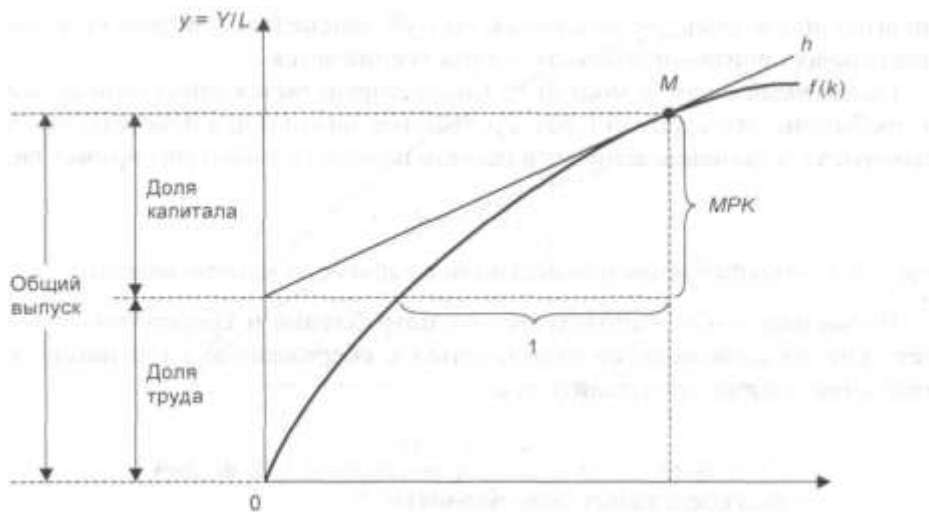
bunda k - kapital bilan qurollanganlik yoki mehnatning fond bilan qurollanganligi

Unda ishlab chiqarish funksiyasini quyidagicha yozish mumkin:

$$y = f(k)$$

Bu erda $f(k) = F(k, l)$

Bu funksiyaning grafik ko'rinishi

R. Solou modelidagi yalpi talab investitsion va iste'mol talabi bilan aniqlanadi. bir ishchi hisobiga ishlab chiqarish tenglamasi quyidagicha ko'rinishga ega bo'ladi:

$$Y = c + i$$

Bu erda s va i – bir ishchi hisobiga iste'mol va investitsiyalar.

Daromad jamg'armaga shakllangan moyillik tufayli iste'mol va jamg'armaga foydalanganligi sababli iste'mol funksiyasini quyidagicha ifodalash mumkin:

$$c = (1-s)y$$

bu erda s – jamg'arma me'yori.

$$\text{Unda } y = c + i = (1-s)y + i,$$

$$\text{bunda esa } i = sy$$

ekanligi kelib chiqadi.

Boshqacha aytganda, muvozanat sharoitida investitsiyalar jamg'armalar va proporsional daromadga teng bo'ladi.

SHunday qilib, R. Solou modelini tashkil etuvchi – ishlab chiqarish funksiyasi va talab funksiyasiga ega bo'ldik. Natijada talab va taklifning tenglik sharti quyidagicha bo'lishi mumkin:

$$f(k) = c + i \text{ yoki } f(k) = i / s$$

Ishlab chiqarish funksiyasi tovarlar bozoridagi taklifni aniqlaydi, kapitalning jamg'arilishi esa- ishlab chiqarish mahsulotiga bo'lgan talabni.

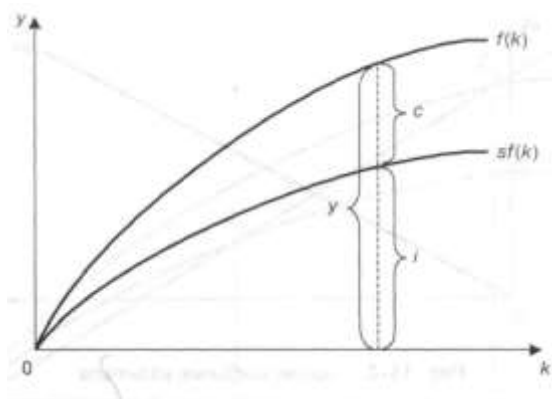
Endi, kapitalning jamg'arilishi qanday qilib iqtisodiy o'sishni ta'minlanishini ko'rib chiqamiz. Kapitalning hajmi investitsiyalar va chiqib ketish ta'sirida o'zgaradi: Investitsiyalar kapital zahirasini oshiradi, chiqib ketish esa kamaytiradi.

Bir ishchi hisobiga investitsiyalar bir ishchiga tug'ri keladigan daromadning bir qismi hisoblanadi ($i = sy$) SHunday qilib, (y) ni ishlab chiqarish funksiyasi ifodasi bilan o'zgartirsak, investitsiyalar tenglamasining kapital bilan qurollanganlik funksiyasiga ega bo'lamiz:

$$i = sf(k)$$

Tenglamadan kelib chiqadiki kapital bilan qurollanganlik darajasi (k) qancha yuqori bo'lsa ishlab chiqarish darajasi $f(k)$ ham shunchalik yuqori bo'ladi, investitsiyalar i ham ko'p bo'ladi. Bu kapitalning mavjud zahiralar (k) bilan yangi kapital jamg'arilishi i o'rtasida bog'liqlik mavjudligidan dalolat beradi. Unda ko'rsatilganidek jamg'armalar me'yori (s) ishlab chiqarilgan mahsulotning istemoli (s) va investitsiyalarga (i) bo'linishini aniqlaydi. Ixtiyoriy kapital bilan qurollanganlik darajasi (k) uchun ishlab chiqarish hajmini $f(k)$ investitsiyalar hajmini $sf(k)$, iste'mol esa mos ravishda $f(k) - sf(k)$ ni, tashkil etadi.

5-2.rasm Bir ishchiga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish va talab $(c + i)$.

Kapital amortizatsiyasi hajmini aniqlash uchun xar yili uning aniqlangan ma'lum bir qismi d chiqib ketadi deb hisoblaymiz. Bu ko'rsatkich *amortizatsiya me'yori* deiladi Masalan, agar kapital o'n yil ekspluatatsiya qilinsa unda chiqib ketish me'yori yiliga 10% ($d = 0.1$) ni tashkil etadi. SHunday qilib, har yili chiqib ketadigan kapital miqdori (dk) ni tashkil etadi. Kapitalning har yili chiqib ketadigan qismi kapital zahiralar bilan proporsional. SHunday qilib, investitsiyalarda chiqib ketishning va kapital zahiralariga ta'sirini quyidagi formula bilan ifodalash mumkin.

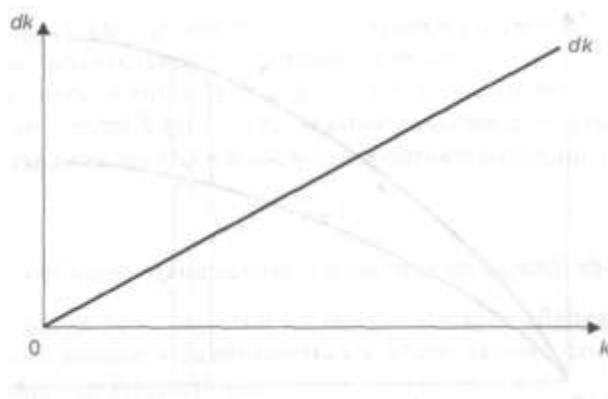
$$\Delta k = i - dk$$

bu erda Δk - bir ishchiga to'g'ri keladigan, kapital zahiralarining o'zgarishi.

Investitsiyalar va jamg'armalar tengligidan foydalanib. quyidagiga ega bo'lamiz.

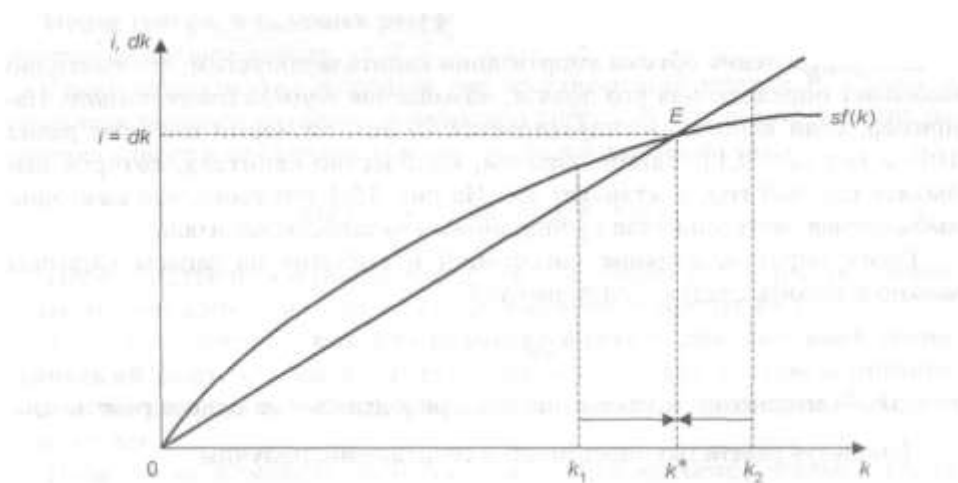
$$\Delta k = sf(k) - dk$$

U kapital zahirasi (k) investitsiyalar chiqib ketish hajmi bilan tenglashganga qadar ($sf(k) = dk$) o'z ishni ($\Delta k > 0$) ko'rsatadi. Bu holatni E nuqta ifodalab unga mehnatning kapital bilan qurollanganlikning barqaror darajasi k^* muvofiq keladi.

Kapitlni chiqib ketish grafigi.

k^* ga erishganda iqtisodiyot uzoq muddatli muvozanat holatida bo'ladi. Kapitalning boshlang'ich hajmiga bog'liq bo'lmagan ravishda, u keyinchalik barqaror holatga ega bo'ladi. Agar kapital zahiralar barqarorlik darajasi (k_1) dan past bo'lsa investitsiyalar chiqib ketishdan ortiq bo'ladi, kapital bilan qurollanganlik oshadi va o'sib boradi.- (k^*) darajasiga etmaguncha. Agar kapital zahiralar (k_2) nuqtaga mos kelsa, unda investitsiyalar eskirishdan kam bo'ladi. Demakki kapital zahiralar qisqarib (k^*) darajasiga yaqinlashib boradi.

Investitsiyalar, chiqib ketish va kapital bilan qurollanganlikni barqaror darajasi.

Kapital bilan qurollanganlikning muvozanatli darajasiga jamg'arma meyo'ri ta'sir ko'rsatadi. Uning ($S1$) dan ($S2$) gacha o'sishi ($S1f(R)$) dan ($S2f(R)$) ga siljitadi va iqtisodiyot yuqoriroq kapital bilan qurollanganlik (R^*) va yuqoriroq mehnat unumdorligiga ega yangi muvozanatli holatga o'tadi.

SHunday qilib R. Solou modeli jamg'arma me'yori barqaror kapital bilan qurollanganlikni belgilovchi asosiy omil ekanligini ko'rsatadi. Jamg'armaning nisbatan yuqoriroq me'yori kapitalning ko'proq zahirasi va ishlab chiqarishning nisbatan yuqoriroq darajasini ta'minlaydi.

SHu bilan birga jamg'arish jarayoni iqtisodiy o'sish mexanizmini belgilab bermaydi, u faqat bir muvozanat holatdan ikkinchisiga o'tilishini ifodalaydi. SHuning uchun R. Solou modelining keyingi rivojlanishi aholi sonini o'zgarishi va texnik taraqqiyotning tezlashishini ko'zda tutadi. Oldin aholining o'sishi omilini kuzatamiz.

Aholi soni o'sgandagi kapital bilan qurolanganlikning muvozanatli darajasi. Aholi doimiy (n) sur'at bilan o'sadi deb tasavvur qilamiz. Ishchilar sonining ko'payishi boshqa teng sharoitlarda mehnatning kapital bilan qurollanishining qisqarishiga olib kelishi mumkin. Natijada, bir ishchiga kapital zahirasi o'zgarishini ko'rsatuvchi tenglama quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$\Delta R = i - dR - nR = > \quad \Delta R = i - (d+n)R$$

Mehnatning kapital bilan qurolanganligi pasayishi tufayli uni oldingi darajada saqlab turish uchun investitsiyalarning kapital chiqib ketishini qoplaydigan hajmi zarur.

Matematik jihatdan o'zgarmas kapital bilan qurolanganlik sharoitidagi iqtisodiyotda barqaror muvozanatni ifodalovchi bu talab quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$\Delta R = sf(R) - (d+n)R = 0 \quad \text{yoki} \quad sf(R) = (d+n)R$$

Tenglamadagi $(d+n)R$ investitsiyalarning kritik kattaligini xarakterlaydi. YA'ni bir ishchiga to'g'ri keladigan kapitalni doimiy o'zgarmas darajada saqlab turadigan hajmini ifodalaydi.

Aholi o'sishining hisobga olgan holda R. Solou modelini grafik jihatdan ifodalash uchun mehnatning kapital bilan qurollanganligi barqaror darajasini (R^*) deb belgilaymiz. Aniqlaganimizdek, agar bir ishchiga to'g'ri keladigan kapital (R_{qconst}) bo'lsa iqtisodiyot muvozanat holatida bo'ladi. Agar $R1 < R^*$ bo'lsa, unda amaldagi investitsiyalar ularning kritik kattaligidan yuqori va ($R1$) o'sadi. Agar $R2 > R^*$, unda investitsiyalar ularning kritik darajasidan past va $R2$ ga pasayadi.

Model iqtisodiyot barqaror holatda bo'lishi uchun investitsiyalar $sf(R)$ kapital chiqib ketishi va aholining o'sishi $(d+n)R$ oqibatlarini qoplashi kerakligini ko'rsatadi. B holda kapital bilan qurollanganlik (R) va mehnat unumdorligi (U) o'zgarmas qoladi. Lekin aholi o'sishida kapitalning doimiyligi. Kapital ham aholiga mos sur'atda o'sishi kerakligini anglatadi: ya'ni:

$$\Delta Y/Y = \Delta L/L = \Delta K/K = nn$$

Bundan quyidagi xulosa kelib chiqadi: aholining o'sishi – iqtisodiyotning barqarorlik holati sharoitidagi uzluksiz iqtisodiy o'sishning sabablaridan biri.

Biroq agar aholining o'sishi investitsiyaning oshishi bilan birga bormasa, unda bu bir ishchiga tug'ri keladigan kapital zahirasi kamayishiga olib keladi. Aholining n dan $n1$ ga o'sishi $(d+n)R$ chizig'ini yuqoriga $(d+n1)R$ holatiga siljitadi. Bu esa kapital bilan qurollanganlikni R^* dan $R1^*$ gacha qisqartiradi.

SHunday qilib, R.Solou modeli aholi o'sishining yuqori sur'atlarga ega bo'lgan davlatlarda kapital bilan qurollanganlik past – demakki, daromadlar ham past bo'lishini tushuntirib beradi.

R.Solou modelida texnik taraqqiyotning o'rni (yoki hisobga olinishi).

Iqtisodiy o'sishning investitsiyalar va banklar sonining oshishidan keyingi uchinchi manbasi bo'lib, texnik taraqqiyot hisoblanadi. Neoklassik nazariyada texnik (texnologik) taraqqiyot deganda ishlab chiqarishning mashinalashtirilishi emas, balki, ishlab chiqarishdagi sifat o'zgarishlari tushuniladi.

Modelga texnik taraqqiyotning kiritilishi ishlab chiqarish funksiyasini o'zgartirib, u quyidagi ko'rinishga ega bo'ladi:

$$Y=f(K,L,E)$$

Bu erda(E)-bir ishchi mehnatining samaradorligi (ishchi kuchining salomatligi, ma'lumoti va malakasiga bog'liq):

(Le)- ishchi kuchining samarali birliklarining soni.

Texnik taraqqiyot samaradorlik(E) ning doimiy surat (d) bilan o'sishga olib keladi. SHuning uchun $dq2\%$ bo'lganda, mehnatning har bir birligidan qaytim yiliga 2% ga oshadi, bu esa ishlab chiqarish hajmining ishchi kuchi yiliga 2% o'sgandagi kabi o'sishga olib keladi. Texnik taraqqiyotning bunday shakli mehnatni tejaydi deyiladi, (d) – esa mehnatning tejaydigan texnik taraqqiyotning surati.

Endi texnik taraqqiyot holatidagi kapital bilan qurollanganlikning barqaror darajasini aniqlash mumkin. Agar banklarning soni (L) (n) sur'at bilan oshayotgan bo'lsa, samaradorlik (E) esa (g) sur'at bilan o'sayotgan bo'lsa, unda (LE) (n-g) sur'at bilan oshib boradi.

Doimiy samaradorlik bilan bir birlik mehnatga to'g'ri keladigan kapital $R1+[K/(LE)]$ ni tashkil etadi. Doimiy samaradorlik bilan bir-birlik mehnatga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish hajmi esa $u1=Y/(LE)$ ni tashkil etadi. Bunda barqaror muvozanatlilik holatiga quyidagi shartda erishiladi:

$$sf(R1)=(d+n+g)R1$$

tenglama o'zgarmas samaradorlik bilan bir-birlik mehnatga to'g'ri keladigan kapital va ishlab chiqarish doimiy bo'ladigan kapital bilan ta'minlanganlikni (R^*) faqatgina bitta darajasi mavjudligini ko'rsatadi bu barqaror holat iqtisodiyotning uzoq muddatli muvozanatini ifodalaydi.

($R1^*$) ning barqaror (qat'iy) holatida texnik taraqqiyot mavjud bo'lgan sharoitda kapital hajmi (K) va ishlab chiqarish (U) (n+g) sur'at bilan o'sadi. Bir ishchi hisobiga to'g'ri keladigan kapital bilan qurollanganlik ($K|L$) va ishlab chiqarish ($U|L$) (g)- sur'at bilan o'sib boradi. Bu R.Solou modelida texnik taraqqiyot-turmush darajasi uzluksiz o'sishining yagona sharti ekanligini ko'rsatadi.

SHunday qilib, R.Solou modeli iqtisodiy o'sishning 3 manbasi-investitsiyalar, ishchi kuchi soni va texnik taraqqiyot o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni yoritish

imkonini beradi. Davlat iqtisodiy o'sishga jamg'arma me'yori va texnik taraqqiyot tezligi orqali ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Jamg'arma me'yori qanday bo'lishi kerak? Aniqlaganimizdek muvozanatli iqtisodiy o'sish jamg'armaning turli me'yorlari bilan muvofiqlashadi. SHuning uchun maksimal iste'mol darajasi bilan iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan me'yor optimal bo'ladi. Bunday me'yor "Oltin qoida" ga muvofiq keladi. Jamg'armaning bu me'yoriga mos keladigan kapital bilan qurollanganlik darajasini (R^{**}) bilan iste'molni esa – (s^{**}) bilan belgilaymiz. Oldin biz ishlab chiqariladigan mahsulot iste'mol va investitsiyalarga sarflanadi deb belgilagan edik:

$$U=c+i$$

bundan $c=y-i$ kelib chiqadi.

Berilgan parametrlarning o'rniga ular barqaror holatidagi ifodasini qo'ysak, quyidagiga ega bo'lamiz:

$$c^*=f(R^*)-dR^*,$$

bu erda s^* - barqaror o'sish holatidagi iste'mol.

Iste'mol hajmi maksimal bo'ladigan kapital bilan qurollanganlikning barqaror darajasi "Oltin qoida"ga muvofiq keladi. "Oltin qoida" bo'yicha kapital bilan qurollanganlik R^{**} bilan iste'mol esa- s^{**} bilan belgilangan.

"Oltin qoida" darajasiga mos keladigan kapital bilan qurollanganlik holatida $f(R^*)$ ishlab chiqarish funksiyasi va dR^* chizig'i bir xil og'maga ega va iste'mol maksimal darajaga erishadi.

R^{**} kapital bilan qurollanganlik darajasida kapital zahirasi bir birlikka oshishi ishlab chiqarish o'sishini keltirib chiqaradi (kapitalning chegaraviy mahsulotiga teng keladigan) va kapitalning d kattalikka chiqib ketishini oshiradi. SHunday qilib, "Oltin qoida"ga mos keladigan R^{**} kapital bilan qurollanganlik darajasida $MPK=d$ shart bajariladi. Aholi o'sishi va texnik taraqqiyotni hisobga olgan holda esa,

$$MPK=d+n+g \text{ shart bajariladi.}$$

Agar iqtisodiyot "Oltin qoida" bo'yicha ega bo'lishi mumkin bo'lgan kapital zahirasi ortiqcha kapital zahirasi bilan rivojlanayotgan bo'lsa, unda bu holatda jamg'arma me'yorini pasaytirishga yo'naltirilgan siyosatni amalga oshirish zarur. Jamg'arma me'yorining kamayishi iste'molning oshishi va unga muvofiq ravishda investitsiyalarning pasayishiga olib keladi, demak kapital zahirasi barqaror darajasining pasayishiga ham olib keladi.

Agar iqtisodiyot barqarorlik holatida "Oltin qoida" dagidan kam kapital bilan qurollanganlik bilan rivojlanayotgan bo'lsa, unda jamg'arma me'yorini oshirish zarur. Bu investitsiyalarni oshirib iste'molni pasaytiradi, lekin kapitalning jamg'arilib borishi bo'yicha qandaydir vaqtdan boshlab yana o'sa boshlaydi. Natijada iqtisodiyot yana yangi muvozanat holatiga erishadi ammo oltin qoidaga

muvofig bo'lgan holda, bunda iste'mol dastlabkiga nisbatan yuqoriroq darajaga ega bo'ladi.

Texnik taraqqiyotni rag'batlantirish R.Solou modeli texnik taraqqiyotni farovonlikni barqaror oshiruvchi va o'sishning optimal variantini topishga imkon yaratuvchi yagona asos sifatida ko'rsatadi. Biroq u texnik taraqqiyotni tashqi (Ekzogen) omil sifatida ko'rib chiqadi, demakki uni tushuntirmaydi. Ayrim olimlarning fikricha, texnik taraqqiyotning determinantlari bugungi kunda etarlicha aniq emas. Biroq davlat siyosti turli xil instrumentlardan shu jumladan ilmiy tadqiqot va loyiha – konstruktorlik ishlaridan foydalanib texnik taraqqiyotni rag'batlantirishi mumkin. Masalan, potent qonunchiligini mukammallashtirib, ayrim rivojlangan mamlakatlar (A+SH,YAponiya, Germaniya) uzoq muddat davomida yangi mahsulotni ishlab chiqarish huquqiga monopoliyani berishdi. Soliq to'g'risidagi qonunlar ko'pgina mamlakatlarda ilmiy tadqiqot tashkilotlariga bir qancha imtiyozlar beradi. Maxsus tashkil etilgan milliy ilmiy fondlar fundamental ilmiy tadqiqotlarga subiediyalar beradi. Hozirgi kunda mablag'larni inson kapitaliga yo'naltirish ham muhim masalalardan biri bo'lib kelmoqda, texnik taraqqiyotida u asosiy rol ni o'ynaydi.

Iqtisodiy o'sishda Dj. Mid modeli.

U ham neoklassik asoslarga ega bo'lib, iqtisodiy o'sishni marjinalistik yondoshuvlar orqali tushuntiradi. O'z konsepsiyasini Dj Mid "Iqtisodiy o'sishning neoklassik nazariyasi" (1961 y.) kitobida bayon etdi. Kobb Duglas funksiyasining zamonaviylashtirilgan (modernizatsiyalashgan) variantidan foydalanib, Dj Mid barqaror dinamik muvozanat qobilligi tenglamasini keltirib chiqardi.

$$U=\alpha R+\beta L+r$$

bu erda u-milliy daromadning o'rtacha yillik o'sish surati:

R- kapitalning o'rtacha yillik o'sish sur'ati;

L- mehnatning o'rtacha yillik o'sish sur'ati;

α - milliy daromadda kapitalning ulushi;

β - milliy daromadda mehnatning ulushi;

r- texnik taraqqiyot sur'ati.

Tenglama, milliy daromadning o'sish sur'ati milliy daromadda ega bo'lgan ulushi bo'yicha mehnat va kapital o'sish sur'atlarining yig'indisiga teng bo'lib unga yana texnik taraqqiyot sur'ati qo'shiladi. Mehnat va texnik taraqqiyot o'sish sur'atlarini doimiy deb taxmin qilib Dj. Mid quyidagi xulosaga keldi; iqtisodiy o'sishning barqaror sur'ati kapital o'sishning barqaror sur'atlari va uning milliy daromad o'sish sur'atlari bilan tengligi sharoitida erishiladi. Agar kapital oshishining sur'atlari milliy daromad o'sishi sur'atlaridan oshsa, unda bu jamg'arish sur'atlarining o'z-o'zidan pasayishiga olib keladi.

Mehnat unumdorligi o'sish sur'atlarining dinamik muvozanatga ta'sirini ko'rib chiqib Dj. Mid agar ular kapital jamlanishi sur'atidan oshsa unda chegaraviy

mehnat unumdorligining pasayishi natijasida mehnatning kapital bilan almashtirilishi hosil bo'ladi degan xulosaga keldi, ishlab chiqarish jarayonida ularning yangi mosligi esa mehnat ham kapitalning to'liq bandligini ta'minlaydi. SHu bilan birga Dj. Mid real holatda mehnat va kapital jamg'arilishi sur'atlari o'rtasida muvofiqlikka amal qilish zarurligiga e'tibor qaratgan. Aks holda, agar mehnatning o'sishi shunga muvofiq kapital oshishi bilan birga bormasa ishlab chiqarishning o'sishi ro'y bermaydi, chunki ishchi kuchining o'sishi ortiqcha bo'lib ishsizlik vujudga keladi. Agar kapital mehnat unumdoligini o'sish sur'atlaridan tezroq o'ssa, unda ortiqcha ishlab chiqarish quvvatlari hosil bo'ladi. Biroq bu holda ham dinamik muvozanatga erishish usullari mavjud. Dj. Mid bozorlarning neoklassik nazariyasiga asoslanib ularni ko'rsatadi.

Bunda, mehnat bozorida ishsizlikning vujudga kelishi holatida ish haqi stavkasining pasayishiga olib keladigan raqobat kuchayadi. Natijada ishchi kuchining o'sish sur'atlari bilan tenglashadigan jamg'arish sur'atlari oshadi. Dj. Mid modelida davlat faqatgina pul-kredit siyosatidan foydalanilgan holda barqarorlashtiradigan vazifani bajaradi. Faqatgina shu resurslarning zarur bandligi va barqaror iqtisodiy o'sishning ta'minlaydigan daromad va jamg'armalarning samarali qaytataqsimlash mexanizmini yaratishga imkon beradi.

Iqtisodiy o'sishni A. Lyuis modeli

A. Lyuis modeli. U ishchi kuchi zahirasi (rezerv) ni iqtisodiy o'sishning asosi sifatida ko'rib chiqadi. SHuning uchun uning muallif fikricha, u "aholi zichligi yuqori, kapital tanqis, haqiqiy resurslar esa cheklangan" davlatlar uchun qo'l keladi. Bunday mamlakatlarga A. Lyuis Hindiston, Pokiston, Misr va boshqalarni kiritadi.

A. Lyuis o'z konsepsiyasida erkin bozor g'oyasiga asoslanganligi tufayli, tahlil markaziga u tadbirkor figurasini qo'yadi. U bozorda mavjud ishlab chiqarish omillaridan foydalanish xususida qarorlar qabul qiladi, ya'ni er, kapital, er xususida. Model iqtisodiyotning ikki sektorini hisobga olgan holda quriladi: agrar va sanoat sektorlari. Agrar sektorda mehnat resurslarining taklifi cheklanmagan, mehnat unumdoligi juda past, chegaraviy mahsulot esa nolga teng deb taxmin qilinadi. Bu esa qishloq xo'jaligidan ishchi kuchining olinishi ishlab chiqarish qisqarishiga olib kelmasligini anglatadi. +ishloq xo'jaligida ishchilarning ish haqi yashash minimumi darajasida bo'lgani sababli, bu ishchi kuchidan sanoatda foydalanish hech qanday muammo tug'dirmaydi. Bu sektordagi mehnat unumdoligi agrar sektordagidan ancha yuqori.

SHunday qilib, A. Lyuis modelining vazifasi mehnat resurslarining bir qismini qishloq xo'jaligidan sanoatga qayta taqsimlash va bu bilan iqtisodiy o'sish sur'atining tezlanishiga erishish hisoblanadi. Bu jarayonda asosiy mexanizm bo'lib tarmoqlararo bozor xizmat qiladi.

Sanoat ishlab chiqarish mashtablarini kengaytirib, o'z ishchilarining daromadlari o'sishini ta'minlaydi, bu esa ichki talabni oshishiga ko'maklashadi. Bunda tadbirkorlar o'sib borayotgan daromadlarni ishlab chiqarishni

kengaytirishga yo'naltiradilar. Bu daromadlar keyinchalik iqtisodiy o'sishga dinamik ta'sir ko'rsatadi.

Iqtisodiy o'sishning o'zini A. Lyuis ikki turga ajratadi: sanoatda uning manbasi bo'lib qo'shimcha ishchi kuchidan foydalanish hisoblanadi (ekstensiv tur), qishloq xo'jaligida esa- chegaraviy mehnat unumdorligining oshishi (intensiv tur). Iqtisodiy o'sishning bu ikki turi investitsiyalashning ikki turli xil funksiyalariga muvofiq keladi. Sanoatda gap asosan kapitalni kengaytirish ustida boradi. SHuning uchun investitsiyalarning berilgan funksiyasi yakuniy sanoat mahsulotiga taklifdan bog'liq bo'ladi. Uning o'sishi daromadlar oshishi va investitsiyalar kengayishini rag'batlantiradi. +ishloq xo'jaligida, aksincha, investsiyalar daromadlarning qisqarishiga bog'liq holda kengayadi: ish haqiga xarajatlarning ko'payishi fermerlarni qo'l mehnatini mashina mehnati bilan almashtirishga majbur qiladi.

O'z modelini rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ishlab chiqib A. Lyuis uni industrial bosqichni o'tgan g'arbiy mamlakatlar uchun to'g'ri kelmaydi, deb hisoblagan. Boshqa mualliflar aksincha uni rivojlangan iqtisodiyot sharoitlari uchun maqbul deb hisoblashadi. SH. Kindlberger o'z tahlilida ko'rsatganidek iqtisodiy o'sishning mehnat va kapital bilan bog'liqligining eng yaxshi namunasi bo'lib TFR, Italiya, SHveysariya, va Gollandiya hisoblanadi. Buyuk Britaniya , Belgiya, SHvetsiya, Norvegiya va Daniya kabi mamlakatlar ham A. Lyuis modelini tasdiqlashdi, biroq teskari bog'liqlikda: bu mamlakatlarda iqtisodiy o'sishning past sur'atlari mehnat resurslari va ishlab chiqarish quvvatlarida cheklangan foydalanish bilan bog'liq edi. YAna bir guruhni sezilarli ishchi kuchi ortiqchaligini boshidan kechirgan mamlakatlar tashkil etadi (Ispaniya, Portugaliya, Gretsiya, YUGoslaviya, Tursiya). Ularning iqtisodiy o'sishi ham SH. Kindlberger fikricha A. Lyuis modeliga to'g'ri keladi. Bu mamlakatlar nafaqat o'z sanoatini balki boshqa evropa davlatlari sanoatini ham ishchi kuchi bilan ta'minlar edi va butun kontinent uchun o'ziga xos zahiradagi mehnat fondi vazifasini bajargan edi.

QISQACHA XULOSALAR

Yirik firmalarning mustaqil iqtisodiy siyosat o'tkazishlari, ularning o'z o'sish siyosatiga bo'lgan qiziqishlari neoklassik yo'nalishi vakillarini o'sishning neokeynschilik makro iqtisodiy modellariga o'xshash modellarini yaratishga bo'lgan faolligini oshirdi.

R.Solou iqtisodiy tizim muvozanatligining muhim sharoiti yalpi talab va yalpi taklifning teng bo'lishi ekanligidan kelib chiqadi. Kapitalning xajmi investitsiyalar va chiqib ketish ta'sirida o'zgaradi. Investitsiyalar kapital zahirasini oshiradi, chiqib ketishni esa kamaytiradi.

R.Solou modeli jamg'arma m'yori barqaror kapital bilan qurollanganlikni belgilovchi asosiy omil ekanligini ko'rsatadi. Jamg'armaning nisbatan yuqoriroq me'yori kapitalning ko'proq zahirasi va ishlab chiqarishning nisbatan yuqoriroq darajasini ta'minlaydi. R.Solou modelining keyingi rivojlanishi aholi sonini o'zgarishi va texnik taraqqiyotning tezlashishini ko'zda tutadi.

Agar iqtisodiyot “Oltin qoida” bo‘yicha ega bo‘lishi mumkin bo‘lgan kapital zahirasi bilan rivojlanayotgan bo‘lsa, unda bu holatda jamg‘arma me‘yorini pasaytirishga yo‘naltirilgan siyosatni amalga oshirish zarur. Jamg‘arma me‘yorining kamayishi iste‘molning oshishi va unga muvofiq ravishda investitsiyalarning pasayishiga olib keladi, demak kapital zahirasi barqaror darajasini pasayishiga ham olib keladi.

Dj. Mid neoklassik asoslarga ega bo‘lib, iqtisodiy o‘shishni marjinalistik yondashuvlari orqali tushuntiradi. Dj. Mid real holatda mehnat va kapital jamg‘arilishi sur‘atlari o‘rtasida muvofiqlikka amal qilish zarurligiga e‘tibor qaratgan. Agar mehnatning o‘shishi shunga muvofiq kapital oshishi bilan birga bormasa ishlab chiqarishning o‘shishi ro‘y bermaydi, chunki ishchi kuchining o‘shishi ortiqcha bo‘lib ishsizlik vujudga keladi. Agar kapital mehnat unumdorligini o‘shish sur‘atlaridan tezkor bo‘lsa, unda ortiqcha ishlab chiqarish quvatlari hosil bo‘ladi.

A.Lyuis modelining vazifasi mehnat resurslarining bir qismini qishloq xo‘jaligidan sanoatga qayta taqsimlash va bu bilan iqtisodiy o‘shish sur‘atining tezlanishiga erishish hisoblanadi. Bu jarayonda mexanizm bo‘lib tarmoqlararo bozor xizmat qiladi.

Sanoat ishlab chiqarish masshtablarini kengaytirib, o‘z ishchilarining daromadlari o‘shishini ta‘minlaydi, bu esa ichki talabni oshishiga ko‘maklashadi. Bunda tadbirkorlar o‘z borayotgan daromadlarni ishlab chiqarishni kengaytirishga yo‘naltiradilar. Bu daromadlar keyinchalik iqtisodiy o‘shishga dinamik ta‘sir ko‘rsatadi.

TAYANCH IBORALAR

O‘shishning neoklassik modellari, neokeynschi model, R.Solou modeli, modelda yalpi talab va yalpi taklifni tenglashishi, Oltin qoida, marjinalistik yondashuvlar, mehnat va kapital jamg‘arilishi, dinamik muvozanatga erishish, iqtisodiy o‘shishda Xiks modeli, Dj. Mid modeli, A.Lyuis modeli.

8 MAVZU INVESTITSION MUXITNI IQTISODIY O‘SHISHGA TA‘SIRI.

Investitsiya bozori va uni shakllantirish muammolari

Bozor munosabatlari sharoitida investitsiyalar bozori, ssuda kapitallar bozori va qimmatli qog‘ozlar bozori bilan birgalikda yagona moliya bozorini ham tashkil etadi. Investitsiya bozori faoliyatiga uzoq muddatli, hamda qisqa muddatli omillar o‘z ta‘sirini ko‘rsatadi. Investitsiya bozori rivojlanishidagi asosiy omillar ishlab chiqarish ko‘lami, uning davriy tebranishlari, mamlakat iqtisodiyotining rivojlanish darajasi va integratsiya jarayonlarining chuqurlashishi bilan bog‘liqdir.

Investitsiya bozori bu - bozor iqtisodiyotida mablag'lar aylanishini tashkil etishning o'ziga xos shakli bo'lib, u qimmatli kog'ozlar, pul va investitsiya ko'yish kabi kurinishlarda amaliyotda ko'llaniladi.

Investitsiya bozori bozor iqtisodiyotining muhim tarkibiiy qismi bo'lib, u kengaytirilgan kayta ishlab chiqarish jarayonini va jamiyat a'zolarining iste'mol talablarini ta'minlaydi. Uning vazifasi bir joyga jamlanadigan va qayta taqsimlanadigan moliyaviy-iqtisodiy resurslar hajmi, ular tushumining barqarorligi, rivojlangan institutsional tuzilmaning mavjudligi hamda mamlakat iqtisodiy ahvolidan barqarorligiga bog'liq bo'ladi.

Investitsiya bozori mamlakat ichkarisida va tashqi muhitda resurslarning mamlakatlararo qayta taqsimlanishida ichki, xalqaro hamda vositachilik vazifalarini bajaradi. Unint mexanizmi orqali vaqtincha bo'sh turgan pul mablag'lari safarbar qilinadi, ular ssuda kapitaliga aylantiriladi va xalq xo'jaligi tarmoqlari orasida qayta taqsimlanadi. Investitsiya bozori bir tarmoqdagi ortiqcha investitsiyaning yoki ko'prok, daromad olipsh yo'lining tarmoqqa oqib o'tishini ta'minlaydi hamda u ayrim tarmoqlar rivojlanishini yaxshilash uchungina emas, balki iqtisodiy o'sishni ta'minlash manfaatlari yo'lida ishlab chiqarish nisbatlarini boshkarish uchun ham xizmat qiladi.

Pul bozori va investitsiya bozori o'rtasida muayyan iqtisodiy farqlar mavjud bo'lib, pul bozori muomala soxasiga xizmat ko'rsatishga mo'ljallangan, investitsiya bozori esa kengaytirilgan qayta ishlab chiqarish jarayoniga xizmat ko'rsatadi. Amaliyotda pul bozori bilan investitsiya bozori doimo uzaro uzviy bog'liq bo'lib

biri ikkinchisini taqoza etib turadi. Ushbu bog'liqlik qisqa muddatli resurslarni uzoq muddatli zayomlar va investitsiya mablag'lariga aylantirib turishda namoyon bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasida olib borayotgan moliyaviy isloxotning asosiy maqsadi ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tish ochiq tashqi siyosat barqaror bo'lgan kuchli xuquqiy-demokratik va fuqarolar jamiyatini qurish hisoblanadi. Bularning barchasi iqtisodiy isloxotlar asosida amalga oshiriladi. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishi jarayonida iqtisodiy isloxotning o'ziga xos modeli yaratilgan bo'lib, uniig muxim tarkibiy qismlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin. Bizning fikrimizcha, bular quyidagilardan iborat:

- kishilarning farovonligi oshishini ta'minlaydigan munosib natijaga erishishga ijtimoiy yo'nalganlik;

- iqtisodiyotni barqarorlashtirish muammosini hal etish va mehnatga layoqatli aholini ish bilan ta'minlash bandligi bilan makroiqtisodiy o'sish o'rtasidagi nisbatning teng bo'lishi;

- ishlab chiqarishni tug'ridan-to'g'ri davlat tomonidan boiqarishdan voz kechish, iqtisodiy maqsadga muvofiqligi, faoliyat turlari, ishlab chiqarayotgan mahsulotning hajmi va ro'yxati, ishlab chiqarish ho'jalik aloqalarining ko'lamidan kelib chiqib, tovar ishlab chiqaruvchilarning o'zlariga iqtisodiy erkinliklar berish;

-investitsiya siyosatidagi ustuvor yo'nalishlarni tanlashda va xorijiy kapitalni jalb etishda zarur sharoitlarni joriy etish orqali iqtisodiyotni tartibga solish. Iqtisodiy boshqaruvga manfaatlardan foydalanish, ishonchli ijtimoiy kafolatni ta'minlashda davlatning faol vazifasini ta'minlash;

-bozor iqtisodiyotini shakllantirishning barcha bosqichlarida birinchi navbatda axolining kam ta'minlangan qismini himoya qilish bo'yicha kuchli ijtimoiy siyosat yuritish;

-bozor munosabatlariga o'tish sharoitida soliq davlat iqtisodiy siyosatini amalga oshirishning bosh tartibga solish omili bo'lib qolishi kerak.

Bank va moliya tizimining rivojlanishi natijasida bank ishlari va bankka oid bo'lmagan moliya xizmati turlarini bir-biridan ajratish muammosi kelib chiqmoqda. Ushbu muammoni xal qilish uchun yagona investitsiya bozorida bankka taalluqli bo'lmagan xizmatlarning o'rnini va rolini aniqlash lozim bo'ladi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi ko'rsatishicha, bozor sharoitlarida tijorat banklari bilan bir qatorda muddatli mablag' bilan ta'minlaydigan va sug'urtalaydigan, shuningdek, fond birjasida operatsiyalar olib boradigan ixtisoslashtirilgan muassasalar tuzish maqsadga muvofiqdir. Moliya tizimining rivojlanishi investitsiya xizmatlarining o'zaro takomillashuviga olib keladi.

Rivojlangan bozor xo'jaligining investitsiya bozorida bank muassasalari bilan bir qatorda moliyaviy mahsulotlar bilan ta'minlovchi boshqa moliya muassasalari ham mavjud bo'lishi lozim.

Bizning nazarimizda, rivojlanayotgan moliya tizimida qimmatli qog'ozlar bozori muhim rol o'ynaydi. Hissadorlik mulkini xususiylashtirishga, davlat byudjetini pul massasini oshirmasdan to'ldirishni ta'minlashga bo'lgan intilishlar uning ahamiyatini yanada oshiradi. Bu xaqda Respublika Prezidenti I.A.Karimov: "Buning uchun qimmatli qog'ozlarni ochiq savdosini o'tqazish, fond birjasi faoliyatini kengaytirish, investitsiya kompaniyalari, investitsiya fondlari, kliring va agentlik tarmoqlarini tashkil etish yo'li bilan qimmatli qog'ozlar bozori infrastrukturasi vujudga keltirish zarur" deb bir necha bor ta'kidlab o'tdi.

Bizning fikrimizcha, investitsiya bozorining rivojlanishi ixtiyoriy tusdagi jamg'armalar, xususan, kishilar hayoti va mulkni sug'urta qilish bilan shug'ullanuvchi muassasalarning ko'plab tuzilishiga zarur shart-sharoitlarni yaratib beradi. Moliya muassasalari iqtisodiy bitimlarga doir to'lov usullarini yaratdi, moliyaviy vositalar esa likvidlik va jamg'arish imkoniyatlarini yaratib beradi. Investitsiya bozorining rivojlanishi omonatchilar mablag'larining sarmoyadorlarga erkin tarzda oqib kelishi uchun zarur shart-sharoitlarni ta'minlaydi.

Bizningcha, xozirgi davrda iqtisodiyotning rivojlanishi sur'ati va samaradorligi moliya tizimining samarali rivojlanishiga uzviy bog'liq. Rivojlangan moliya tizimi, operatsiyalar harajatlarini qiskartirish, tavakkalchilikni boshqarish, to'lov qobiliyati va investitsiyalar istiqboli bo'yicha ixtisoslashgan maslahat xizmatini chuqurlashtirish imkonini beradi. Investitsiya bozori va moliya muassasalari omonatchilar ehtiyojlarini yakka tartibda havfsiz

ravishda qondirishni sarmoyadorlarning muddatli mablag'ga bo'lgan ehtiyojlarini kondirish bilan ayni bir vaqtda amalga oshiradilar. SHu bilan birga, axoli va korxonalarning omonatlarini jalb etish, ularni samarali joylashtirish ham lozim.

Ma'lumki, moliya tizimi o'z-o'zidan rivojlanmaydi, balki buning uchun xukumat tomonidan moliya tizimi va sarmoya bozorining rivojlanishiga yordam ko'rsatilishi, qulay huquqiy-iqtisodiy muxit yaratilishi zarur. Investitsiya bozorini rivojlantirish va barkarorlashtirish siyosati ishlab chiqaruvchilarning o'z moliya resurslarini nazorat qilishlarida muammolar mavjudligini aniqlab beradi va ularning echimini topish yo'llarini taklif etadi.

Moliya tizimi va investitsiya bozorining barqaror rivojlanishiga birinchidan inflyasiya katta ta'sir o'tkazadi. SHuning uchun moliya tizimida borayotgan isloxot natijalarini baholash ijobiy makroiqtisodiy muxitni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Resurslardan foydalanishda narxlar muhim rol o'ynashi kerak va iqtisodiy agentlar o'z aktivlarini o'stirishdan manfaatdor bo'lganliklaridagina investitsiyalarini sarflashga harakat qiladilar. Ikkinchidan, omonatchilarning ichki moliyaviy aktivlarni jalb etishni talabga nisbatan past darajada foydalanishiga sabab, foiz stavkasi va valyuta kursi bo'yicha narx-navoning o'sishidir. Bu albatta, moliyaviy aktivlarning o'sishiga ham salbiy ta'sir etmokda.

Bizning, fikrimizcha, moliya tizimining barqarorligi islohotning muvaffaqiyatli borishi, qayta moliyalash jarayonining qanday amalga oshirilayotganiga bog'liq. Bu o'z navbatida byudjet harajatlarini kamaytirish yoki xukumatning moliya bozorini shakllantirish jarayonini qo'llab-kuvvatlashga bo'lgan ehtiyojini kamaytiradi.

Moliya tizimini isloh qilish ko'p jihatdan mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotiga ta'sir etuvchi foiz stavkalari miqdoriga ham bog'liq. Foiz stavkalari uz navbatida moliya bozorining rivojlanishiga bog'liq. Investitsiya bozoridagi raqobat bozorning muhim tarkibiy qismlari hisoblangan moliyaviy resurslarga bo'lgan talab va takliflarning o'zgarishiga munosabat bildirishga majburlovchi mexanizm yoki vosita bo'lib hisoblanadi. Foiz stavkasi darajasi va tarkibi moliya sohasining rivojlanishiga va moliya resurslarining joylashuviga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi

Agar foiz stavkalari bozornikidan past bo'lsa, bu milliy valyutadagi jamg'armaga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada u talablar majmuini boshqarib turishga ham ta'sir etib, moliyaviy vositachilik samaradorligiga salbiy ta'sir etadi. Aksincha, agar foiz stavkalari bozordagidan yuqori bo'lsa, u holda ular makroiqtisodiy beqarorlik darajasining yuqoriligini aks ettiradi yoki moliyaviy tartibsizlikka olib keladi. SHunday qilib, foiz stavkalari tahlili, shuningdek, shakllanayotgan investitsiya bozorining real shart-

sharoitlarini xisobga olgan holda ularni o'zgartirish dasturi investitsiya bozorining asosiy tarkibiy qismidir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiyot bilan bog'liq holda bank faoliyatini takomillashtirib borish uchun marketing tadqiqotlarini muntazam ravishda olib borish maqsadga muvofiqdir. Faqat shunday usul bilan investitsiya bozorida samaradorlikni oshirish va barqarorlikka erishish mumkin.

Bozor iqtisodiyotida investitsiya bozori rivojlanishining asoslaridan biri bo'lgan marketing dasturi va uning asosiy yo'nalishlari rejalarini ishlab chiqish va unga rioya qilish zarur. Marketing tadbirlarini ishlab chiqishning dastlabki bosqichida bankning oldida turgan vazifalar aniqlanishi va ularning tug'ri ifodalanishi asosiy yo'nalishlarga doir harakat rejasini ishlab chiqishning asosini tashkil qilishi kerak. Vazifa faoliyat yo'nalishini belgilaydi va shundan kelib chiqib bank muassasasining tashkiliy tarkibi aniqlanadi. Biznint nazarimizda, bu rejalar quyidagilardan iborat bulishi kerak.

-investitsiya bozorining asosiy yo'nalishini belgilovchi omillarni aniqlash. Ushbu tarkibiy qism juda muhim bo'lib rejani ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. SHuningdek

ular yordamida bank xizmatining raqobatbardoshligiga baxolanadi. Bu baxo bank xizmatlari bozori imkoniyatlarini taxlil qilishga xizmat qiladi. Rejada moliya bozori, shuningdek, bankni ko'rsatayotgan xizmatining darajasi nuqtai-nazaridan turib uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash mumkin;

-investitsiya bozorida shart-sharoitlarning o'zgarishini aniqlash. Investitsiya bozorida shart-sharoitlarning tez-tez o'zgarib turishi tufayli asosiy yo'nalishlarga doir harakatlar rejasida barcha narsalarni oldindan aniqlashning imkoni yo'q. SHuning uchun rejada ijro etish jarayonida vaziyatga qarab tuzatishlar kiritib borish mumkin bo'lgan o'zgaruvchan omillar to'plamini ko'zda tutish kerak.

SHunday qilib, investitsiya bozorini o'rganish va tahlil qilish natijasida shunday fikrga keldikki, demak u bir qator iqtisodiy vazifalarni amalga oshirish natijasida yuzaga kelar ekan.

YUqorida bayon etilganlarni amaliyotda qo'llagan xolda investitsiya bozorining huquqiy jihatlarini takomillashtirib borish siyosatini izchillik bilan yuritish lozimdir. SHuningdek, mazkur paragrafda qo'yilgan masalani o'rganish va tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarni chiqarishga muvaffaq buldik:

-investitsiya bozorining rivojlanishi va samarali faoliyat yuritishi moliya muassasalarining rivojlanish darajasiga bevosita bog'liq. Investitsiya bozorini bonqarishning barcha usullari majmui mamlakat bank tizimiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bularning barchasi boshqaruvni takomillashtirish, foiz stavkalarini tartibga solish va tavakkalchilikni boshqarish orqaligina amalga oshirilishi mumkin;

-investitsiya bozorini boshqarishning ayrim iqtisodiy vositalari hozirgi vaqtda etarli darajada ishlayotgan bo'lsada, Respublikada bozor iqtisodiyoti jarayonida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, mamlakatimizning ijtimoiy hayot jabhalarida yuz berayotgan barcha notuzilmaviy qayta tuzishlar butun moliya tizimining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatmoqda va investitsiya bozorining

shakllanishiga yordam bermoqda. SHu tufayli Uzbekistonda investitsiya kompaniyalari va investitsiya fondlari tashkil etildi;

-ixtisoslashtirilgan tijorat banklari turli-tuman mijozlarga tor doiradagi xizmatlarni ko'rsatishdan har xil xizmat turlarini ko'rsatadigan universal banklarga aylantirilishi mamlakat investitsiya bozorini boshqarish tizimining tubdan yaxshilanishiga olib keladi.

Investitsiyalarni iqtisodiy o'sishga ta'siri.

Hozirgi kunda jahon iqtisodiyotining rivojlanish bosqichlarini kuzatish natijasida shu narsaga amin bo'lish mumkinki, investitsiyalar har qanday jamiyat (rejali, bozor iqtisodiyoti yoki ushbu ikkilikning uyg'unlashgani) milliy iqtisodiyotining rivojlanishida asosiy poydevor bo'lib hisoblanadi. Ammo, shuni alohida qayd etish joizki, Investitsiyalarning harakat ko'lami rejali iqtisodiyot davrida qisman cheklangan bo'lib, ularning iqtisodiy samaradorligiga nisbatan, ijtimoiy samaradorligi ustuvor bo'ladi. Aksariyat hollarda esa ular moliya kategoriyasi bilan hamohang bo'ladi. Qisman rejali iqtisodiyot va qisman bozor munosabatlarini uyg'unlashtirgan iqtisodiyotni boshidan kechirayotgan davlatlarda investitsiyalar ham ijtimoiy, ham iqtisodiy samara olishda teng imkoniyatlarga egadirlar.

Ammo, bozor munosabatlari asosida o'z iqtisodiyotini tartibga soladigan davlatlarda investitsiyaning iqtisodiy imkoniyati misli ko'rilmagan darajada keng va ahamiyatli bo'ladi. Buning isboti ularoq birgina mamlakatda yaratilayotgan yalpi ichk mahsulot(YAIM)ning o'sishiga nazar soladigan bo'lsak, investitsiya faoliyatining samarali tashkil etilishigina YAIMning o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar YAIMning o'tgan yilga nisbatan o'sishi past bo'lsa, bunday holat investitsion faoliyatning sust tashkil qilganidan dalolat beradi. Bu esa o'z navbatida, investitsion faoliyatni ilmiy asosda tashkil etishni taqozo etadi. Investitsiya so'zi nemischa «Investition», lotincha «Investio» so'zlaridan olingan bo'lib, u kapitalni uzoq muddatli qo'yilmalar

tariqasida sanoat, qishloq xo'jaligi, transport va boshqa tarmoqlarga sarf etiladigan xarajatlari yig'indisidir. Xorijiy investitsiyalar esa, xorijiy investorlar tomonidan yo'naltiriladigan investitsiyalar bo'lib, xorijiy mulkdorlarning boshqa mamlakat iqtisodiyotining turli tarmoqlariga daromad olish maqsadida muayyan muddatga qo'yilgan kapitalidir. Xorijiy investitsiyalar boshqa iqtisodiyotdan milliy iqtisodiyotga jalb qilingan kapital bo'lib, ularning ichki investitsiyalaridan tubdan farqlanishi xatar bilan bog'liqdir.

Investitsiyalar iqtisodiy yoki ijtimoiy samara keltiradigan va tadbirkorlik, ishbilarmonlikning davlat tomonidan ta'kidlanmagan faoliyatlariga jalb qilinadigan (sarflanadigan) barcha turdagi mulkiy va intellektual boyliklariga aytiladi. Samara keltiradigan mulkiy va intellektual boyliklar, ya'ni investitsiyalar quyidagi shakllarda bulishi mumkin:

- pul mablag'lari, banklardagi maqsadli jamg'armalar, paylar, aksiyalar va boshqa qimmatbaho qogozlar;

- harakatdagi va harakatda bo'lmagan mulklar (binolar, inshootlar, asbob-uskunalar);
- mualliflik xuquqi, ixtirolardan foydalanish huquqlaridan («nou-xau») tashkil topgan mulkdorlik huquqlari, boshqa intellektual boyliklar;
- er va boshqa tabiiy resurslardan foydalanish xuquqlari hamda mulkchilik huquqlari;

- boshqa boyliklar

Investitsiyalarni shartli ravishda moliyaviy va real investitsiyalarga ajratish mumkin.

Moliyaviy investitsiyalar shaxsiy kompaniyalar va davlat idoralari tomonidan muomalaga chiqarilgan aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatbaxo qog'ozlarga hamda bank depozitlariga uzoq muddatga jalb qilingan qo'yimlardir. Moliyaviy investitsiyalar qimmatli qog'ozlar bozorida sarflanishi va shu bozorda qatnashishini anglatadi. Moliyaviy investitsiyalar erkin bozor infratuzilmasi rivojlangan mamlakatlarda, qimmatbaxo qog'ozlar bozori kapitalining soxalar bo'yicha taqsimlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan davlatlarda ko'proq tarqalgan. Moliyaviy investitsiyalar o'z navbatida, mulkiy shakli jihatidan davlat va xususiy investitsiyalarga bo'linadi.

Xususiy investitsiyalar tadbirkorlar, xususiy firmalar, kompaniyalar, konsernlar, aksiyadorlik jamiyatlari yoki boshqa shakldagi mulk egalariining foyda (daromad), samara olish maqsadida davlat tomonidan ta'qiqlanmagan faoliyatlariga sarflaydigan moddiy va intellektual boyliklarini bildiradi.

Real investitsiyalar esa moliyaviy investitsiyalardan farq qilib, ular asosiy kapital va moddiy boyliklarni o'stirishga sarflanadigan qo'yimlarda namoyon bo'ladi. Real investitsiyalar sarfi asosiy fondlarning o'sishiga, yangilanishiga, moddiya boyliklarning ko'payishiga olib keladi.

Fan-texnika taraqqiyotining kuchayishi bilan intellektual potensial - ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish uchun sarflanadigan qo'yimlar ham o'sib boradi. SHuning uchun ham bugungi kunda real investitsiyalar tarkibida ilmiy izlanishlar, fan, ta'lim, kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash uchun sarflanadigan xarajatlar miqdori o'sib bormoqda. O'z navbatida real investitsiyalar ham davlat va xususiy investitsiyalariga bo'linadi. Rivojlangan mamlakatlarda real investitsiyalarning asosiy qismini xususiy investitsiyalar tashkil etadi.

Davlat sektorida ham real investitsiyalar sarfi muhim ahamiyatga ega. Iqtisodiy muvofiqlashtirish siyosati asosida kreditlar, subsidiyalar ajratiladi hamda davlat tomonidan kapital qo'yimlar muvozanatlashtiriladi va real investitsiyalar o'zlashtiriladi. Davlat tomonidan o'zlashtiriladigan investitsiyalar, avvalo, bozor infratuzilmasini va u bilan bog'liq bo'lgan tarmoqlarni rivojlantirishga sarflanadi. Investitsiyalar samaradorligini oshirish ko'prok, asosiy kapitalning aktiv elementlarini vujudga keltirish va o'stirish hisobiga amalga oshiriladi.

Investitsiyalarning tarkibi haqida tuliq taassurotga ega bo'lish uchun quyidagi 1-chizmaga murojaat kilish mumkin (1-chizmaga qarang).

Bizningcha, investitsiya muhiti keng tushuncha bo'lib, investorning u yoki bu davlat iqtisodiyotiga mablag' sarflash uchun shart-sharoitlarning qulayligini, ya'ni siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy sharoitlarning yaratilganligini baholashdagi barcha hisob-kitoblar majmuasini o'z ichiga oladi.

Mamlakatimizda bugungi kunda xorijiy investorlar uchun qulay investitsiya muhiti barpo etilmoqda. Bu qulayliklar ular uchun yaratilgan turli xukumat kafolatlari va imtiyozlarda o'z aksini topmoqda. Har bir mamlakatning investitsiya muxiti, birinchi navbatda, uning siyosiy barqarorligidadir. Xuddi ana shu omil chet ellik investorlarning boshka mamlakatga uzoq muddatli shartnomalar asosida resurslarni jalb qilish imkoniyatini kengaytiradi.

O'zbekiston Respublikasi qulay investitsiya muhitini yaratish buyicha izchil chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Ularning negizida ikkita asosiy omil yotadi:

- iqtisodiy barqarorlik;

- inflyasiya jarayonlarini tartibga solish va milliy valyuta-sumning to'lov qobiliyatini oshirishga yo'naltirilgan makroiqtisodiy siyosat.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiya moliyaviy munosabatlarining ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan zarurligi milliy iqtisodiyotda yangi turdagi mulkchilik shakliga asoslangan ishlab chiqarish jarayonining shakllanishini ko'rsatadi. Rejali iqtisodiyot davrida investitsiyalar rejalashtirishga bo'ysundirilgan bo'lib, ular rejalashtirishning tarkibiy qismi hisoblangan. SHuning uchun ham bu tizimda davlat byudjetiga mablag' ajratish bilan investitsiya mablag'larini ajratish o'rtasida deyarli farq bo'lmagan. CHunki sobiq tizimda "investitsiya tizimi va undan foydalanish rejali ravishda belgilanganligi tufayli uni moliya resurslari bilan tenglashtirib, byudjet mablag'lari o'z

navbatida uzoq muddatli va qisqa muddatli investitsiyalarga xizmat qiladi', -deb hisoblaydi iktisodchi olim G. Kozlov.

Bizning fikrimizcha, byudjet mablag'lari bilan investitsiya mablag'larini tenglashtirish to'g'risidagi fikrlar o'ziga xos ahamiyat kasb etmaydi. Investitsiya mablag'lari byudjet mablag'lari bilan birgalikda bozor iqtisodiyotida investitsiya-byudjet tizimini tashkil etadi. Ammo bozor iqtisodiyoti amaliyoti shuni ko'rsatadiki, byudjet va investitsiya tizimlarining faoliyat ko'rsatish uslubiya-tida, ularning tashkiliy jarayonlari va iqtisodiy faoliyatlarida ma'lum o'ziga xos hususiyatlar ham mavjud bo'ladi.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlarining shakllanish davrida investitsiya o'zining shakllanishi va mazmuni jihatidan sobiq ma'muriy tizimdagi investitsiyalardan tubdan farq kiladi. Investitsiyalarning shakllanish jarayonida turli mulkchilik shakllariga asoslangan yuridik va jismoniy shaxslar qatnashadi. Natijada investitsiyaning turli shakllari rang-barang yuridik va jismoniy shaxslar mablag'lari asosida vujudga keladi. Investitsiya turli mulkchilikka asoslangan yuridik va jismoniy shaxslarning mablag'lari xisobiga shakllansada, u iqtisodiy

mohiyati jihatidan respublika iqtisodiyoti tarmoqlarini rivojlantirish va aholining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarini yaxshilashga qaratiladi.

Odatda investitsiya ko'proq aholining zaruriy miqdordagi iste'mol qiymatidan ortiqcha mablag'i hisobiga jamg'ariladi. Tadbirkorlar oldida doimo mablag' ishlab chiqarishni olib borish, uni kengaytirishlari uchun takroriy kengaytirilgan ishlab chiqarishni tashkil etish zaruriyati tutiladi. Zero investitsiyalarga bo'lgan zaruriyat esa talab va taklifga bog'liqdir.

Investitsiyalarni jalb etish qisqa va uzoq muddatda amalga oshiriladi. Ammo tadbirkor uchun uzoq muddatga investitsiya olish iqtisodiy jihatdan ahamiyatliroqdir.

Bizning fikrimizcha, buning asosiy sabablari, quyidagilardan iborat:

- qisqa muddatli investitsiya vakillari bo'lgan jismoniy shaxslar tomonidan omonat kassalariga qo'yilgan pullar tez daromad keltirishi zarur;

- qisqa muddatli investitsiyaning moddiy manfaatdorligi uni tezlik bilan qoplanishida namoyon bo'ladi;

- jamg'arilgan investitsiyani talab va taklif asosida kelishilgan taqsimlash tizimini ishlab chiqarilishiga bog'liq.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiya jarayoni ishlab chiqarish tarmoqlarining tarkibiy o'zgarishlariga va moliya resurslariga bo'lgan talab va taklifga bog'liq bo'ladi.

Ayrim iqtisodchilar esa, investitsiyani "...bu ishlab chiqarishni kengaytirish, mahsulot sifatini oshirish uchun sarf etilgan xarajat", - deb hisoblaydilar.

Investitsiya milliy ishlab chiqarish hajmiga, ish bilan bandlikka, fondlarga va iqtisodiy o'sishga ta'sir etadi. YU.V.Bogatin va V.A.SHenderlar: "Investitsiya har qanday tadbirkor loyihasini amalga oshirish shartidir, u pul shaklida bo'lib, yangi ishni tashkil etish uchun zarur bo'lgan resurslarni sotib oladi", -deb fikr bildiradilar.

"Investitsiya – bu pul, qimmatli qog'ozlar va aylanma fondlarga, mulklarga,

kengaytirilgan ishlab chiqarishni tashkil etish uchun, uni kengaytirish uchun sarflangan, aholining o'sib borayotgan iste'molini qondirish va ularning iqtisodiy sharoitlarini yaxshilash uchun sarflanayotgan pul mablag'larni o'zida ifoda etgan iqtisodiyotning rivojlanish omili hisoblanadi".

Bizning fikrimizcha, o'zaro investitsiya va moliya mablag'laridan foydalanish fondlarining tashkil topishi kichik va xususiy ishlab chiqarishlarda investitsiyalardan samarali foydalanishni ta'minlaydi. O'zaro fondlardan foydalanish odatda tijorat yoki investitsiya banklari tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar orqali tartibga solinadi va boshqariladi.

Iqtisodiyotning barcha sohalarida erkinlashtirishga katta erk berilishi investitsiya faoliyatining jonlanishiga, barqaror faoliyat ko'rsatuvchi bozor munosabatlarini barpo etish orqali ishlab chiqarish samaradorligining oshishiga va tadbirkorlikning rivojlanishiga qulay zamin yaratadi, Bu esa o'z navbatida ularni

eski usullarda , ya'ni davlat mablag'lari hisobiga amalga oshirish esa endilikda mumkin emasligini ko'rsatadi.

Investitsiya tizimida xorijiy investitsiyalarning tutgan o'рни va moliyaviy ahamiyati.

Mazkur investitsiya tizimini aks ettiruvchi biror-bir tizimni maxsus adabiyotlar yoki me'yoriy xujjatlard uchratmaganimiz bois, biz buni o'zaro bog'langanligini qo'yidagi fikrlar orqali asoslab berishga harakat qilamiz. Xususan:

-ichki investitsiyalar deyilganda, asosan muayyan bir mamlakat ichkarisidagi investorlar ixtiyorida bo'lgan barcha investitsiya resurslari nazarda tutiladi. Umuman olganda, har bir alohida davlatning investitsiya faoliyatida ichki investitsiyalar asosiy o'rinni egallaydigan moliyaviy resurslar hisoblanadi;

-tashki investitsiyalar(xorijiy investorlar)ning iqtisodiy mazmun mohiyati shundan iboratki, ular asosan, alohida mamlakatga bevosita aloqador bo'lmagan investorlarning ixtiyorida bo'lgan investitsiya resurslari hisoblanadi. Xorijiy investitsiyalar muayyan bir mamlakatdagi investitsion faoliyatni jadallashtirishga, tezlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Ammo shuni alohida ta'kidlash joizki, rivojlanayotgan davlatlarda xorijiy investitsiyalarga bo'lgan ehtiyoj rivojlangan davlatlarga nisbatan bir necha barobar yuqori bo'lishligi bosib o'tgan iqtisodiy va amaliy tajribalar natijasida namoyon bo'lmokda;

-davlat investitsiyalari asosan davlat korxonalari va davlat moliyasini tashkil etuvchi markazlashgan fondlari ixtiyoridagi investitsiya resurslari bo'lib, ularning aksariyat qismi davlat va jamiyat ahamiyatiga molik bo'lgan chora-tadbirlarga investitsiya resurslarini yo'llashda ishlatiladi;

-xo'jalik sub'ektlari, ya'ni korxona, tashkilot va muassasalar ixtiyoridagi investitsiyalar mamlakatda olib borilayotgan investitsiya faoliyatining yadrosi bo'lib hisoblanadi. Xo'jalik sub'ektlari investitsiyalari yalpi ichki mahsulotning o'sishida salmoqli o'rinni egallaydi. Ularning tarmoqlar iqtisodiyoti barcha sohalarida mavjudligi aholining aksariyat qismini ish urinlari bilan ta'minlashga ham qulay zamin yaratadi;

jismoniy shaxslar ixtiyoridagi investitsiyalar investitsiya tizimining tarkibiy elementlaridan biri bo'lib, rivojlanayotgan Davlatlarda ularning ulushi nisbatan sezilarli darajada ko'zga

tashlanadi. Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda jismoniy shaxslarning ixtiyoridagi investitsiyalar ulushi yuqori hisoblanadi, ayrim davlatlarda ular hattoki davlat investitsiyalaridan ham yuqori darajada bo'ladi.

Investitsiya resurslariga keladigan bo'lsak, ular shartli ravishda to'rt guruhga bo'linadi. Ammo milliy iqtisodiyotda foydalanish bo'yicha ularning o'ziga xos o'рни bor, albatta. Xususan, bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan mamlakatlarda material (real-moddiy) investitsiyalarga e'tibor qaratish ustuvor ahamiyat kasb etsa, rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy investitsiyalarzga e'tibor kuchli bo'ladi.

SHuni alohida qayd etish joizki, bozor munosabatlariga o'tayotgan davlatlar milliy iqtisodiyotini tashkil etish va rivojlantirishda tashqi investitsiyalarning o'rni beqiyos darajada bo'ladi. SHuni e'tiborga olib, biz ilmiy ishimizning mazkur paragrafida xorijiy investitsiyalarga asosiy e'tiborni qaratib, ilmiy xulosa va takliflar ishlab chiqishga harakat qilamiz.

O'zbekiston Respublikasining "CHet el investitsiyalari tug'risidagi" 1998 yil 30 aprelda qabul qilingan Qonunda respublika hududida chet el investitsiyalari amalga oshirilishining huquqiy asoslari va tartiblari belgilab berilgan. CHet ellik investorlar foyda olish maqsadida tadbirkorlik faoliyati va qonun hujjatlarida ta'qiqlanmagan, boshqa turdagi faoliyat obektlariga qo'shadigan barcha turdagi moddiy va nomoddiy boyliklar va ularga doir huquqlar, shu jumladan, intellektual mulkka doir huquqlarning barchasi Uzbekiston Respublikasi hududida chet el investitsiyalari, deb belgilangan.

Xorijiy investitsiyalarni mamlakatimiz milliy iqtisodiyotiga jalb etish borasida yuqorida zikr etilgan

qonunlarning ijobiy ta'sirida er yuzining yuzlab mamlakatlaridan investorlar kela boshladi.

Eng ko'p investorlar va ularning mablag'i bo'yicha halqaro moliya tashkilotlarining ulushi etakchi bo'lib, u umumiy investitsiyalarning 33% ni tashkil etmoqda. Keyingi o'rinda Germaniya Federativ Respublikasi bo'lib u 17% ni tashkil etmoqda. Buyuk Britaniya, Isroil, Yaponiya va CHexiya davlatlari mos ravishda 9%; 9%; 7%; va 4% ni egallab turibdi.

SHuni alohida qayd etish joizki, investor mamlakatlar ichida MDH davlatlari salmoqli o'rinni egallay olmayapti. SHu bois, xorijiy investorlarni jalb qilishda MDH davlatlariga e'tiborni qaratish va qulay shart-sharoit yaratish maqsadga muvofiqdir.

CHet ellik investorlarning investitsiyalari O'zbekiston Respublikasi hududida qo'yidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi:

- chet ellik investorlar O'zbekiston Respublikasining yuridik va jismoniy shaxslari bilan xo'jalik jamiyatlari, shirkatlari, banklar, sug'urta tashkilotlari va boshqa korxonalarining ustav jamg'armalariga va boshqa mol-mulkiga ulush qo'shib shakllanishi;

- to'liq, chet el investorlari investitsiyalari asosida xo'jalik jamiyatlari, shirkatlar, sug'urta tashkilotlari va boshqa korxonalar qurish;

- O'zbekiston Respublikasi rezidentlari tomonidan emissiya qilingan qarz majburiyatlarini chet el investorlari tomonidan sotib olinishi;

- intellektual mulkka, patentlar, tovar belgilari, foydali modellar, sanoat namunalari, firma nomlari va nou-xauga, ishchanlik nufuziga huquqlar kiritish;

- konsessiyalar, shu jumladan, tabiiy resurslarni qidirish, ishlab chiqish, qazib olish yoki ulardan foydalanishga bo'lgan konsessiyalar olish;

- savdo va xizmat ko'rsatish ob'ektlarini, turar joy binolarini, er uchastkalarini, tabiiy resurslarni sotib olish.!

Demak, ushbu qonunga asosan chet ellik investorlar o'z investitsiyalarini O'zbekiston Respublikasida chet el

investitsiyalari to'g'risidagi qonun doirasida investitsiyalashtirishni amalga oshiradilar va ularga berilgan huquqiy rejim respublikaning mahalliy investorlariga berilgan xuquq bilan tengdir. Ular investitsiyalashni amalga oshirishning hajm va yo'nalishlarini o'zlari mustaqil belgilaydilar, yuridik va jismoniy shaxslar bilan mustaqil bitim tuzadilar, investitsiya faoliyati natijasida olingan daromadni mustakil va erkin tasarruf etadilar. SHuningdek, ular O'zbekiston Respublikasining ehtiyojlariga va qonun hujjatlariga amal qiladilar.

Qayd qilingan qonunda "chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari talabiga rioya etgan holda eksport-import operatsiyalarini mustaqil ravishda amalga oshiradilar, o'zlari ishlab chiqargan mahsulotni eksport qilganlarida bunday mahsulot litsenziyalanmaydi va kvotalanmaydi" deyilgan.

Ushbu jadvalda keltirilgan ma'lumotlarga umumiy baho beriladigan bo'lsa, investitsiyalarning joylashuvi nobarqaror taqsimlangan. Bu o'z navbatida respublika miqyosida notekis rivojlanishni keltirib chiqarishi bilan birga, aholining migratsiya jarayoni kuchayib ketishiga ham olib kelishi mumkin. Bu esa investitsiyalarni joylashtiruvchi mintaqaviy dastur ishlab chiqish zaruratini taqozo etadi. Aynan shu dastur asosidagina investitsiyalarni (xorijiy va mahalliy) maqsadga muvofiq joylashtirib ,butun respublika miqyosida bir xilda rivojlantirishga erishish mumkin.

Bizning nazarimizda, xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalarning poytaxtda va poytaxt viloyatida to'planishi, nafaqat bu hududda iqtisodiy va ijtimoiy infrastrukturaniig nisbatan rivojlanganligi, balki xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun mintaqaviy siyosatning mavjud emasligi bilan ham izohlanadi.

Valyutani erkin ayriboshlash bilan bog'liq bo'lgan vaqtinchalik muammolar ham investitsiya bozorining rivojlanishiga ta'sir qiladi. Tajriba va amaliy ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki,erkin ayriboshlash huquqini olish bo'yicha avvalgi tartiblar

Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash vazifasini hal qilish - davlatimizning bozor iqtisodiyotiga yo'naltirilgan butun iqtisodiy siyosatining markaziy bo'g'inini tashkil etishini tug'ri va oqilona idrok etish tug'risida mamlakat Prezidenti shunday degan edi: «Iqtisodiyotning tarkibiy o'zgarishiga qaratilgan chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirildi. O'z mablag'larimiz va jalb qilingan sarmoyalar hisobidan yirik sanoat, kommunikatsiya, infratuzilma va boshqa inshootlar bunyod etildi». Ushbu yo'llanmadan kelib chiqib, barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- iqtisodiyotda chuqur tarkibiy-tuzilmaviy o'zgarishlarni amalga oshirish barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashning asosiy shartlaridan biridir;

- xomashyoga yo'naltirilgan tarmoq tuzilmasi, ma'naviy va jismonan eskirgan ishlab chiqarish bazasi va hududiy nomutanosiblikdan iborat iqtisodiy merosdan qutulish;

-jahon bozori va ichki bozorda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqaruvchi O'zbekistonning prinsipial jihatdan yangi iqtisodiy siyosatini yaratish, boy tabiiy, mineral - xomashyo va mehnat resurslaridan yanada samarali foydalanish asosida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlovchi maqbul iqtisodiy tuzilmani shakllantirish zarur.

Bizning mamlakatimizda xorijiy investorlar bilan qo'shma korxonalar tashkil qilish quyidagi masalalarni hal etishga yordam beradi:

-yangi zamonaviy texnika va texnologiyalarni respublika iqtisodiyotiga jalb qilish, ularni ishlab chiqarishga joriy qilish, necha yillar davomida sifatsiz, xaridor talabiga javob bera olmaydigan mahsulot ishlab chiqaruvchi eski texnikalardan tezroq qutilish imkonini beradi;

-yangi ish joylari tashkil qilish va aholining ishsiz qismini ish bilan ta'minlash, shu bilan birga, xorijning ilg'or boshqarish tajribasini joriy qilish imkonini beradi va shu orqali mehnat unumdorligini oshiradi;

-jahon bozorida olinadigan sifatli mahsulotlarni ishlab chiqarish va ularni eksport qilish evaziga mamlakatga qadri baland valyutalarning ko'proq kirib kelishi ta'minlanadi.

QISQACHA XULOSALAR.

Investitsiya bozori bu-bozor iqtisodiyotida mablag'lar aylanishini tashkil etishning o'ziga xos shakli bo'lib, u qimmatli qog'ozlar, pul va investitsiya qo'yish kabi ko'rinishlarda amaliyotda qo'llaniladi. O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan moliyaviy islohotlarning asosiy maqsadi ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotiga o'tish, ochiq tashqi siyosat barqaro bo'lgan kuchli huquqiy demokratik va fuqarolar jamiyatini qurish hisoblanadi. Bularni barchasi iqtisodiy islohotlar asosida amalga oshiriladi. O'zbekistonning bozor iqtisodiyotiga o'tishi jarayonida iqtisodiy islohotning o'ziga xos modeli yaratilgan bo'lib, uning muhim tarkibiy qismlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin.

Investitsiya bozorining rivojlanishi ixtiyoriy tusdagi jamg'armalar, xususan kishilar xayoti va mulkni sug'urta qilish bilan shug'ullanuvchi muassasalar ko'plab tuzilishiga zarur shart-sharoitlarni yaratib beradi.

Fan – texnika taraqqiyotining rivojlanishi bilan intellektual potensial-ishlab chiqarish kuchlarini rivojlantirish uchun sarflanadigan qo'yilmalar ham o'sib boradi. SHuning uchun ham bugungi kunda real investitsiyalar tarkibida ilmiy izlanishlar, fan, ta'lim kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash uchun sarflanadigan xarajatlar miqdori o'sib bormoqda.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiya moliyaviy munosabatlarning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan zarurligi miliy iqtisodiyotda yangi turdagi mulkchilik shakliga asoslangan ishlab chiqarish jarayonining shakllanishini ko'rsatadi.

Bozor munosabtlariga o'tayotgan davlatlar milliy iqtisodiyotini tashkil etish va rivojlantirishda tashqi investitsiyalarning o'rni beqiyos darajada bo'ladi.

Xorijiy investitsiyalarni mamlakatimiz milliy iqtisodiyotiga jalb etish borasida yuqorida zikr etilgan qonunlarning ijobiy ta'sirida er yuzining yuzlab mamlakatlardan investorlar kela boshladi.

Xorijiy investitsiya ishtirokidagi korxonalarning poytaxtda va poytaxt atrofidagi viloyatlarida to'planishi, nafaqat bu hududda iqtisodiy va ijtimoiy infrastrukturaning nisbatan rivojlanganligi, balki xorijiy investitsiyalarni jalb etish uchun mintaqaviy siyosatning mavjud emasligi bilan ham izohlanadi.

Valyutani erkin ayrboshlash bilan bog'liq bo'lgan vaqtinchalik muammolar ham investitsiya bozorining rivojlanishiga ta'sir qiladi. Tajriba va amaliy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, erkin ayrboshlash huquqini olish bo'yicha avvalgi tartiblar xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi korxonalarning ishlab chiqarish va investitsiya faoliyatini etarli darajada rag'batlantira olmadi. Ishlab chiqarishga ixtisoslashgan qo'shma korxonalar uchun valyutani ayrboshlash g'oyat jiddiy iqtisodiy omil ekanligi bois bu borada ijobiy o'zgarishlar yuz beradi.

TAYANCH IBORALAR.

Investitsiya bozori, qimmatli qog'ozlar, investitsiya qo'yish, fond birjasidagi operatsiyalar, investitsiya xizmatlarini takomillashuvi, moliyaviy aktivlarni o'sishi, foiz stavkalari, jahon iqtisodiyotining rivojlanish bosqichlari, pul mablag'lari, banklardagi maqsadli jamg'armalar, moliyaviy va real investitsiyalar, to'g'ri investitsiyalar, portfelli investitsiyalar, chet ellik investorlarni investitsiyalari.

9-MAVZU MUSTAQILLIK YILLARIDA IQTISODIY O'SISH OMILLARI, MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI.

O'zbekiston MDH mamlakatlari ichida birinchilar qatorida iqtisodiy o'sish fazasiga o'tdi, 2001 yilning o'zidayoq YAIM bo'yicha islohotdan oldingi darajadagi hajmiga erishdi. 2002 yildagi natijalar esa oldingi yildagi natijani mustahkamladi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra YAIM 4,2 foizga oshdi, iste'mol tovarlari narxi indeksi 1,6 foizgacha qisqardi. shu bilan bir qatorda iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi barcha muammolar ham echilmagan. Ular eksport dinamikasining nostabil farmasida, inflyasiya darajasida, investitsiya jarayonlariga bank sektorining faol bo'lmagan ta'sirida, investitsiya, energetika va boshqa resurslardan u darajada samarasiz foydalanishda aks etadi.

Iqtisodiy rivojlanish bosqichlari.

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonlarining makroiqtisodiy dinamikaga ta'sirini tahlil qilish o'tish jarayonidagi milliy iqtisodiyotini rivojlanishni 3 bosqichini ajratib ko'rsatadi.

1. Bosqich: Bozor asoslarini yaratish va bozor iqtisodiyoti ga o'tish (1991-yildan, 1996-yil oxiriga qadar) O'zbekistonda boshqa SHarqiy Evropa va MDH mamlakatlaridan farqli ravishda iqtisodiy islohotlarning bosqichma-bosqishlab chiqarish характери va ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta'minlanishi bilan ajralib turdi. Hukumatning asosiy vazifasi bu bosqichda bozor iqtisodiyotini institutssional asoslarini yaratishga qaratildi.

Huquqiy islohotlar doirasida esa davlat boshqaruvi vazifalari o'zgartirildi, yangi bank sektoriga doir me'riy bazalar yaratildi, ijtimoiy himoyaga katta e'tibor qaratildi. Tovar va foiz birjalarini tashkil etishga oid me'riy aktlar qabul qilindi, sug'urta kompaniyalari, aksionerlik jamiyatlari faoliyati jonlana boshladi.

O'tish jarayonidagi huquqiy asos sifatida mulk to'g'risidagi, korxonalar, banklar va bank faoliyati to'g'risidagi xususiylashtirish, xorij investitsiyalari to'g'risidagi qonunni qabul qilinishini ko'rsatish mumkin. SHu bilan bir vaqtning o'zida narxlar erkinlashuvi, uy-joy fondining va kichik korxonalarni xususiylashtirish jarayoni amalga oshirildi.

Lekin shu bilan bir qatorda islohotlarga yakunlanish jarayoni etib kelmadi. Masalan: narxni erkinlashuvi alohida iste'mol tovarlari uchungina joriy qilindi. Import uchun tariflar yo'q qilingani bilan tashqi savdo qattiq nazorat ustida edi.

Yirik va o'rta korxonalarni aksionerlik jamiyatlariga aylantirish mulkka bo'lgan munosabatlarni o'zgarishiga olib keldi, lekin amalda davlat bu korxonalarni ega sifatida qolaverdi. Davlat buyurtmasi tizimi orqali davlat paxta va bug'doy uchun narxni belgiladi.

YAngi impuls XVF va O'zbekiston hukumatining o'zzaro rivojlanishi memorandumi natijasida 2002-yilda imzolanganligi bosqishlab chiqarish sezildi.

Iqtisodiyotning kelgusi rivojlanishi uchun iqtisodiy o'sishni 6-7-yil oraliq'idagi holatini tahlil qilish zarur.

Talab yoki taklif: YAIM dinamikasini o'tish jarayonida nima belgilaydi?

Iqtisodiyot ikki omil: talab va taklif ta'sirida rivojlanishi mumkin. Birinchi guruhga yig'ilgan kapital hajmi mavjud tabiiy va mehnat resurslari kiradi. Ikkinchi guruhga esa uy xo'jaliklari tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarga talab va davlat (joriy iste'moli)ning investitsion tovarlarga talab, tashqi davlatning talabi kiradi.

Turli mamlakatlarda turlicha bosqichlarda turli omillar ta'sir ko'rsatgan. Sobiq SSSR hududidagi davlatlarda islohotgacha davrda iqtisodiyotni taklif omili ta'sirida rivojlangan. O'tish davri mobaynida esa turli xil o'zgarishlar: Rossiyada misol uchun YAIMdinamikasi tashqi davlatlarning Rossiya xomashyosiga talabi natijasida bo'lgan. O'zbekistonda ushbu savolni o'rganishda regression tenglik YAIMning iqtisodiy rivojlanish bilan bog'liq omillari o'rganilgan. Tenglikning bir guruhida taklif omillari, ikkinchi guruhida esa talab omillaridan foydalanilgan.

Butungi kunda sanoat tarmorida YAIMning 17% ga yaqini ishlab chikarilmokda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiyotning asosiy tarmoklaridan sanalgan sanoat tarmorini iqtisodiy rivojlantirish uchun sanoat markazlari va x,ududiy joylashtirishni yanada takomillashtirish muqim

aqamiyatga ega. Buning uchun quyidagi yunalishlarga e'tiborni kuchaytirish zarur:

- kelgusida sanoat tarmoklarini ijtimoiy — iqtisodiy rivojlantirish imkoniyatlarini belgilash;
- respublika viloyatlarining tabiiy va ijtimoiy — iqtisodiy ixtisoslashuvi xususiyatlarini xisobga olgan zqolda sanoatda ishlab chikarish majmuini rivojlantirish;
- sanoat uzellari va markazlarini tumanlarda, tuman markazlarida, kichik shaxarlarda ishlab chikarishning xududiy majmuini tashkil etish va uning rivojlanishini doimo ta'minlash va hokazolar.

Engil sanoatda iqtisodiy o'sishni iqtisodiy modellashtirish va prognozlashtirish

O'zbekistonda iqtisodiy o'sishni ma'lum zaxiralari mavjud. Jahon tajribasini umumlashtirish natijalariga asoslanib aytish mumkinki, iqtisodiyotni erkinlashtirish jadallashtirishda bank tizimi hamda xususiy sektorni mustahkamlashda dolzarb masalalardan hisoblanadi. mavjud jihatlar talab chegirmalariga bo'lgan masalalarni bartaraf qilib jamg'armalarni o'sishi uchun imkoniyatlar yaratadi. Tovar ishlab chikaruvchilarni huquq va erkinliklarini ta'minlashga mo'ljallangan davlatni qattiq qo'l siyosati hamda bozor munosabatlarini rivojlanish darajasi resurslardan samarali foydalanishga ham bog'liq.

Prognozlanayotgan davrda aholini real daromadlarini o'sishi iste'mol qilinayotgan tarmoqlarda ishlab chikarish hajmini kengaytirishga asos bo'ladi, bu esa tahlil etilayotgan tarmoqlarda sanoat mahsulotini o'sishini ta'minlab, jamg'armaga bo'lgan ichki talabni qanoatlantirishni o'sishini prognozlashga imkon yaratadi.

Aytish mumkinki iste'molga bo'lgan talabni dinamik o'sishi engil sanoatni rivojlanishiga tashqi omillarni ta'sirini jadallashtirib, tahlil etilayotgan tarmoqlarda eksportga tovar chikarish asosida jahon kon'yukturasi baxolariga o'tishni ta'minlaydi.

YUqorida keltirilganlarga asoslanib, biz tomonimizdan ekonometrik tadqiqotlar olib borib, iqtisodiy o'sish darajasi va ma'lum engil sanoatning ishlab chikarish tiplariga asoslanib samaradorlikni Kobba Duglos ishlab chikarish funksiyasi yordamida tahlil etildi.

Ishlab chikarish funksiyasi bu- ishlab chikarishda band bo'lgan resurslar miqdori va ishlab chikarilayotgan mahsulot hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalaydi.

Resurslar (ishlab chikarish omili) sifatida sanoat ishlab chikarishda band bo'lgan jamg'arilgan mehnat (K) [SICHBAF]-kapital va haqiqiy (jonlangan) mehnat [M]dan iborat bo'lib, bunda itisodiyot 2faktorli chiziqsiz bog'liqlik ko'rinishida ifodalanadi:

$$Y=F(L,K)$$

SHunday qilib mahsulot ishlab chiqarish bu resurs harajatlarini funksiyasi sifati (ishlab chiqarish foedlari va mehnat)da keltiriladi.

Ishlab chiqarish funksiyasini umumiy ko‘rinishini quyidagi xususiy hollarda ko‘rish mumkin:

- Multiplikativ ko‘rinishdagi ishlab chiqarish fondi (MI/chf)
- $Y=A \cdot L^{\alpha} K^{\beta}$, bunda $\alpha > 0$; $\beta > 0$;
- Kobb-Duglasni ishlab chiqarish funksiyasi.

$$Y=A \cdot L^{1-\alpha} K^{\alpha}, \text{ bunda } \alpha > a, \beta > 1-a$$

Iqtisodiyotda o‘rish omillarini o‘rganganda ekstensiv (resurslar uchun harajatlarni o‘stirish hisobiga) omillar hamda intensiv omillar (foydalanilayotgan resurslardan samarali foydalanishni o‘stirishga asoslangan) afzalanadi.

Iqtisodiyotni samaradorligi-bu sarflanilgan harajatlarni olingan natijaga nisbati sifatida izohlanadi.

Biz 2xil harajatlarga egamiz, ya’ni o‘rta davrdagi mehnat uchun sarflangan harajatlarni-fondlar ko‘rinishida; va mehnatga (haqiqiy) (L) nisbat sifatidagi harajatlarga egamiz. Mehnat unumdorligini 2xil xususiy samaradorlik ko‘rsatkichlari va —q fond qaytimi mavjud. Ishlab chiqarishni masshtabi (hajmi) ishlatilayotgan resurslarni o‘rtacha o‘lchamidan iborat.

Ishlab chiqarishni xususiy samaradorligi funksiyasi ko‘rsatkichlarini hisoblash maqsadida quyidagi formulalardan foydalaniladi:

1.O‘rtacha mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlari

$$\frac{Y_1}{L} = A \cdot L^{\alpha-1} \cdot K^{\beta}$$

2.oralik mehnat unumdorligi

$$\frac{\partial Y_1}{\partial L} = A \cdot \alpha \cdot L^{\alpha-1} \cdot K^{\beta}$$

3.o‘rtacha fond qaytimi

$$\frac{Y_1}{K} = A \cdot L^{\alpha} \cdot K^{\beta-1}$$

4.oralik fond qiymati

$$\frac{\partial Y_1}{\partial K} = A \cdot \beta \cdot L^{\alpha} \cdot K^{\beta-1}$$

5.oralik norma almashishi ko‘rsatkichi:

a)asosiy fondlarni mehnat resurslariga nisbati

$$\frac{\partial K}{\partial L} = -\frac{\alpha \cdot K}{\beta \cdot L}$$

b)mehnat resurslarini asosiy fondlarga nisbati

$$\frac{\partial L}{\partial K} = -\frac{\beta \cdot L}{\alpha \cdot K}$$

6. a) sanoat ishlab chiqarishdagi asosiy fondlarni dastlabki qiymati va mehnat resurslariga bo‘lgan iste’molni vak ishlab chiqarish hajmlarini prognozlash hisobini quyidagi formula orqali keltirish mumkin:

$$L = \sqrt[\alpha]{\frac{y_{\text{прогноз.}}}{A \cdot K_{\text{исход.}}^\beta}} = \left(\frac{y_{\text{прогноз.}}}{A \cdot K_{\text{исход.}}^\beta} \right)^{\frac{1}{\alpha}}$$

b) asosiy ishlab chiqarish fondlariga bo'lgan iste'molni dastlabki ishlab chiqarish hajmi va mehnat resurslarini dastlabki qiymati bo'yicha prognozlash quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$K = \sqrt[\beta]{\frac{y_{\text{прогноз.}}}{A \cdot L_{\text{исход.}}^\alpha}} = \left(\frac{y_{\text{прогноз.}}}{A \cdot L_{\text{исход.}}^\alpha} \right)^{\frac{1}{\beta}} \quad (1.11)$$

Ishlab chiqarish fondari yordamida ishlab chiqarish masshtabi va samaradorlik ko'rsatkichlarini quyidagi formula orqali ifodalaymiz:

a) mehnat va fondlar bo'yicha nisbiy elastiklik ko'rsatkichi quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$a = \frac{\alpha}{\alpha + \beta}; \quad 1 - a = \frac{\beta}{\alpha + \beta} \quad (1.12)$$

b) resurslarni xususiy samaradorligi quyidagicha aniqlanadi: $\tilde{Y}_1, \tilde{L}, \tilde{K}$ - ko'rsatkichlarni o'sish sur'atlari (1995-2004y).

$$E_L = \frac{\tilde{Y}_1}{\tilde{L}}; \quad E_K = \frac{\tilde{Y}_1}{\tilde{K}} \quad (1.13)$$

v) o'rtacha geometrik ko'rsatkichlarni xususiy holi sifatida samaradorlikni umumlashga ko'rsatkichini quyidagicha aniqlanadi:

$$E = E_L^{1-a} \cdot E_K^a, \quad (1.14)$$

Yuqorida keltirilgan imkoniyatlarga asoslanib xususiy samaradorlik ko'rsatkichi umumlashgan samaradorlikni tashkil etishda xududi shunday ko'rinishda mavjud resurslar (a, 1-a) hisoblanadi:

g) ishlab chiqarish masshtabi (M)-umum sarflangan resurslar ko'rinishda ifodalanib, foydalanilgan resurslarni o'rtacha o'lchami quyidagi ko'rinishda hisoblanadi:

$$M = \tilde{L}^a \cdot \tilde{K}^{1-a} \quad (1.15)$$

quyida engil sanoatni iqtisodiy o'sishni rivojlanishidagi tahlil etilgan tadqiqotlar O'zbekiston Respublikasi engil sanoatini 1995-2004 yillar uchun keltirilgan natijaviy ko'rsatkichlari asosida tahlil etildi. (jadval 3,3,1 va 3,3,2) ushbu ish Excel jadval redaktori asosida hisoblanadi:

Multiplikativ ishlab chiqarish funtsiyasini quyidagi ko'rinishga ega:

$$Y = A \cdot L^\alpha \cdot K^\beta \quad (1.16)$$

Bu erda: A, α , β - noma'lumlar.

A-neytral ITPni ko'rsatkichi yoki ishlab chiqarish masshtabi.

α , β -mehnat va kapital harajatlari bo'yicha mahsulot ishlab chiqarishdagi elastiklik ko'rsatkichi;

L-Sanoat ishlab chiqarish o'rtacha ro'yxatdagi soni, ming, kishi;

K-Sanoat ishlab chiqarishdagi asosiy fondlar;

Dastlabki ma'lumotlar nominal miqdorlarda keltirildi. (3,3,1-jadval). YAIM deflyatori yordamida bu jadvalda (real) haqiqiy ko'rsatkichlar hisoblangan (3,3,2-jadval) (Y)-ga bog'liq o'zgaruvchilar sifatida 2ko'rsatkichdan foydalaniladi:

- Engil sanoat tarmog'ini sanoat mahsulotini ishlab chiqarish hajmi(Y1)
- Engil sanoat tarmog'ini korxonasini foydasi (Y2).

Ishlab chiqarish funksiyasini 2ta modeli yaratildi.

Bu modellar bilan tanishib chiqamiz:

1-model. +uyidagi omillarni bog'liqligini ko'ramiz:

$Y1=f(X2,X3)$, bu erda $Y1=X1.....$ (?) (jadval-3,3,1).

A) Dastlabki ma'lumotlar asosida xususiy korrelyasiya koeffitsientlarini korrelyasion tahlili olib borildi. Engil sanoat tarmog'ini sanoat mahsulotini ishlab chiqarish hajmiga ta'sir etayotgan omillarga bog'liqligini tahlil etish natijasida quyidagi bog'liqliklar yaratilindi.

3-3jadval.

$y_1 = x_1$	
$r_{yx_2} = 0,796$	$t_{yx_2} = 3,71$
$r_{yx_3} = 0,986$	$t_{yx_3} = 16,56$

3-jadval ma'lumotlariga asoslanib aytish mumkinki, Y1-miqdoriga ta'sir etayotgan o'rganilayotgan davrdagi statistik qiymatlar – engil sanoat tarmog'ini sanoat mahsuloti hajmiga ta'sir etayotgan omil X2-sanoatdagi ishlab chiqarish personalini o'rtacha ro'yxatdagi soni ($ryx2=0,796$) va X3-sanoat ishlab chiqarish fondlari ($ryx3=0,986$).

Ushbu xulosalar keltirilgan 2-koeffitsient uchun ham t-statistik bolliqlikni jadval qiymatidan yuqori $t_8; 0,05q2,3$.

Juft korrelyasiya koeffitsientini tahlili omillar o'rtasidagi bog'liqlik ya'ni X2-sanoat ishlab chiqarish personalini o'rtacha ro'yxatdagi soni va X3-sanoat ishlab chiqarishdagi asosiy fondlari $ryX2X3=-0,215$ (juft korrelyasiya uchun t-statistika koeffitsienti $tx2x3=0,58$ jadval qiymatidan yuqori emas ya'ni $t_7;0,05=1,895$).

SHuning uchun ham birgalikdagi 2-omilli modelni $Y1=F(L,K)$ bog'liqlik uchun tuzish mumkin. Daraja ko'rsatkichli modellar hisobi «linearizatsiya» uslubi yordamida quyidagi ko'rinishda keltiriladi:

$$\ln Y_1 = F(\ln L, \ln K) \quad (1.17)$$

$$\ln Y_1 = \ln A + a_1 \ln L + a_2 \ln K \quad (1.18)$$

$$\ln Y_1 = 2,06 + 0,27 \ln L + 0,82 \ln K \quad (1,19)$$

$$Y_1 = 7,8 \cdot L^{0,27} \cdot K^{0,82} \quad (1,20)$$

O'zbekiston Respublikasi engil sanoati iqtisodiy o'sishidagi rivojlanish ko'rsatkichlari 1995 – 2004 yillar.

(Real baholarda)

I. O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

II.

Ушбу фан иқтисодий ўсиш, унинг таркиби, хусусиятлари, турлари, омиллари, моделлари, механизмлари ва уларнинг амал қилиш қонуниятлари, давлатнинг иқтисодий ўсиш ва ривожланиш сиёсати ҳамда унинг асосий йўналишлари, иқтисодий ўсиш тўғрисидаги турли хил қарашлар, уларнинг асослари ва манбаларини, иқтисодий ўсишни таъминлашда давлат ҳамда нодавлат секторининг аҳамиятини ўргатади.

О'zbekistonda иқтисодиёт тarmoqlari jadal sur'atlar bilan rivojlantirish, istidbolli loyihalarni amalga oshirish orqali yangi zamonaviy texnika, dastgoh va uskunalar, texnologiya va nou- xaularni joriy etish eng avvalo samarali iqtisodiy faoliyatni tashkil etishni va to'g'ri yo'naltirilgan sanoat siyosatini olib borishni taqozo etadi.

“Иқтисодий ўсиш” fani iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida иқтисодиёт тармоқлари бўйича sodir bo'layotgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarini nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish va uni mu'tadil rivojlantirishning yechimlarini topishda hamda magistratura ta'limi “Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)” mutaxassislarini shakllanishida katta ahamiyatga ega.

“Иқтисодий ўсиш” fani mutaxassislik fanlar blokiga kiritilgan kurs hisoblanib, 1-kursda o'qitilishi maqsadga muvofiq.

III. O'quv fanining maqsadi va vazifasi

Fanni o'qitishdan maqsad —талабаларга иқтисодий ўсиш тўғрисидаги билимларнинг назарий асосларини, иқтисодий ривожланишнинг асосий тушунчаларини, иқтисодий қонунлар ва тамойилларини ўрганиш, иқтисодий ўсиш ва ривожлантиришни солиштиришда чуқур таҳлил қилиш, иқтисодий ўсишга ҳам назарий ҳам эмпирик ёндашувни тушунтириш, иқтисодий ўсиш моделларини тушунтириш ва улардан фойдаланишни ўргатиш, иқтисодий ўсишни мустақил баҳолай олиш қобилиятини шакллантиришдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун фан талабаларни назарий билимлар, амалий кўникмалар, иқтисодий ҳодиса ва жараёнларга услубий ёндашув ҳамда илмий дунёқаришини шакллантириш вазифаларини бажаради.

Фаннинг асосий вазифалари қуйидагиларни ўз ичига олади:

- ўтказилаётган таҳлилларга асосланиб эмпирик усулларни баҳолай олишни ўргатиш;
- ушбу йўналишдаги тадқиқотчиларнинг ишларини баҳолай олишни ўргатиш;
- иқтисодий ўсишга таълуқли бўлган энг самарали адабиётларни ажратиб ола билишни ўргатиш;
- назарий моделларни таҳлил қила олиш ва асосий механизмларни тушунишни ўргатиш;
- иқтисодий ўсиш мавзусига тегишли маълумотларни йиғишни ўргатиш;

-ўтказилаётган таҳлилларда ўзларининг эмпирик билимларини қўллай олишни ўргатиш;

-ўз фикрини билдира олиши ва уларни ҳимоялай олишни ўргатиш;

-иқтисодий ўсиш билан боғлиқ бўлган маълумотларни таҳлил қила олишни ўргатиш.

Umumiy va o'quv ishlari turlari bo'yicha hajmi

Fanga umumiy 225 soat ajratilgan bo'lib, shundan auditoriya mashg'ulotlari 90 soat bo'lib, semestr davomida haftasiga 6 soatdan o'tiladi.

Semestr(lar) bo'yicha mashg'ulot turlariga ajratilgan soatning taqsimoti

Semestr	Yuklama	Auditoriya mashg'ulotlari turi bo'yicha o'quv yuklamasi taqsimoti (soat)			Mustaqil ta'lim
		Jami	Ma'ruza	Amaliy mashg'ulot	
II	225	90	42	48	135
Jami	225	90	42	48	135

II. Ma'ruza mashg'ulotlari mazmuni va unga ajratilgan soatlar

№	Mavzular	Qisqacha mazmuni	Soati
1.	Кириш: иқтисодий ўсиш	Иқтисодий ўсиш тушунчаси. Иқтисодий ўсиш ва ривожланиш. Иқтисодий тушунчалар ва уларнинг мазмуни. Иқтисодий ёндашувлар. Иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари.	2
2.	Солов модели	Роберт Соловнинг иқтисодий ўсиш назарияси китоби. Солов модели яратилиши ва нобель мукофоти тақдими. Солов моделининг асослари. Солов модели формуласи. Капитал ва меҳнат тушунчалари. Солов модели қўлланилиши. Солов модели ва технологиялар ўртасидаги боғлиқлик. Солов модели ва технологик жараён диаграммаси.	4
3.	Туташ-авлодлар иқтисодий ўсиш модели.	Фирмалар, ишлаб чиқариш жараёни, маҳсулотлар ва капиталга бўлган талаб. Капитал турлари. Уй хўжаликлари. Уй хўжалигида жамғармалар ва уларнинг капитал оқими таъсири. Рақобат муносабатларининг иқтисодий ўсишга таъсири. Ривожланаётган иқтисодиётда рақобатнинг аҳамияти. Инсон омили ва инсон капитали. Турли давр ишлаб чиқариш жараёнлари ва уларнинг ўзаро алоқадорлиги.	2
4.	Ўсишнинг неоклассик моделларини эмпирик қўлланилиши	Солов моделидан фойдаланишнинг бир неча кўринишлари. Неоклассик ўсиш моделлари. Солов моделида кенгайтириш тушунчаси ва унинг инсон капитали билан боғлиқлиги. Неоклассик моделнинг фойдалилик даражаси. Давлатлар бойлиги ва қашшоқлиги.	2

		Ўсиш темпининг истиқболи, унинг таҳлили. Давлатлар ўртасида даромадлар тақсими.	
5.	Фискал сиёсати	Давлатнинг иқтисодий ўсишга таъсири ва иқтисодий ўсишни таъминловчиси сифатида. Давлатнинг инфратузилмаларни таъминланиши. Капитал, қонунлар, таълим, соғлиқни сақлаш ва коммунал хизматлар. Хусусий капитал самарадорлигини ошириш. Ривожланаётган давлатлар ўртасидаги иқтисодий ривожланиш фарқлари.	2
6.	Ғоялар иқтисодиёти	Иқтисодий ўсишнинг капиталга йўналтирилган назариялари. Жисмоний ва технологик капитал. Технологик ривожланиш бўлмаган ҳолатда иқтисодий ўсишни ифодалаш. Ушбу модел орқали айрим давлатларнинг бойлиги ва айрим давлатларнинг қашшоқлигини ифодалаш. Турли технологияларнинг ривожланиши иқтисодиётга бевосита ва билвосита таъсири.	4
7.	Ўсиш двигатели	Иқтисодий ўсишнинг аниқ технологик модели ва ғоялари. Нега илғор мамлакатлардаги технологиялар бошқа бир давлатларга нисбатан 2-3 йилга илгарилаб кетган. Технологик ривожланишга асосий сабаблар ва ўсиш суръати 1 % ўрнига 2 % ни ёки 10 % ни ташкил этмоқда. Иқтисодий ўсишнинг эндоген назарияси. Эндоген ва экзоген омиллар. Технологик жараён асосида иқтисодий кучларни ҳисобга олиш.	4
8.	Тўлиқ бир тармоқли неоклассик ўсиш модели	Барча мавзулар жамланган бўлиб, ягона хулосага келинган. XX асрнинг бошларида бой мамлакатларнинг қашшоқ далаатларга нисбатан ривожланганлиги ва бойлиги 20-40 барабар юқори бўлиши. 1870-1990 йиллардаги давлатлар иқтисодиёти ва уларда неоклассик моделларнинг ривожланганлик даражасига ҳамда иқтисодий ўсишга таъсири.	2
9.	Ўсиш ва ривожланишнинг содда модели	Ривожланган ва ривожланаётган давлатлар ўртасидаги иқтисодий ўсиш. Ромер ва Шемпетер моделлари. Микроиқтисодий асосга кўра давлатларда технологик ривожланишнинг сабаблари. Ўсиш двигатели. Бир йўналишдаги технологияларнинг турли давлатларда турли самарадорликка эгали.	4
10.	Икки тармоқли ва икки турдаги иқтисодиёт	Ушбу мавзуда тармоқларнинг ривожланишида икки модел келтирилган. Анъанавий тармоқда уй хўжалиги, ер ресурслари ва меҳнат акс этган. Фабрика ёки бир завод, маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун оғир ва мукамал техникалар мавжуд эмас. Бундай технологиялар вужудга келиши тармоқ ривожланишини кескин ўзгартириб юборади. Ишлаб чиқаришда революцияга олиб келади. Икки тармоқли иқтисодиётда уй хўжалиги ва ривожланган ишлаб чиқариш тармоғи кўриб чиқилади. Шартли равишда 1 давлат олиниб бу давлат бошқа қўшни давлатлар билан савдо олиб бормайди. Ташқи савдо алоқалари тармоқлар ривожланиши учун ўзига хос имкониятлар очиб беради. Халқаро савдо амалга оширилаётган давлатларнинг бирида технологик ривожланиш қолғна давлатлар иқтисодиётига ҳам ўз	2

		таъсирини кўрсатади.	
11.	Тугалланган икки турдаги иқтисодиёт	Жисмоний ва инсон капиталини ўз ичига олган икки модел. Моделларнинг иқтисодий ўсишга таъсир этувчи асосий хусусиятлари. Икки моделдаги барча кўрсаткичларни 1 моделда умумлаштириш. Моделларга мисол келтиришда асосан уй хўжалиги ва ишлаб чиқариш тармоқлари. Ушбу тармоқлар иқтисодиёт ривожланишида муҳим аҳамиятга эга эканлиги ва бунга бир қатор сабаблар келтирилган.	2
12.	Ижтимоий инфратузилма ва узоқ муддатли иқтисодий кўрсаткичлар	Давлатлар ўртасидаги иқтисодий ўсишларнинг турличалигига сабаб айрим давлатлар инвестицияга ва янги технологияларни ўрганишга кўпроқ маблағ ва инсон капиталини сарфлашдир. Уларнинг географик жиҳатдан жойлашган ҳудуди саналади. Табиий бойликларнинг мавжудлиги ва иқлими. Бундан ташқари маъданияти ва дини ҳам бунга таъсир этувчи омил бўлиб ҳисобланади. Макс Вебер ғоялари.	2
13.	Аҳоли ва мустаҳкам иқтисодий ўсишнинг манбалари	Технологияларнинг ривожланиш тезлиги ва аҳоли жон бошига тўғри келувчи даромад. Иқтисодиётга тадбиқ этилиши мумкин бўлган иқтисодий ғоялар сони. Аҳоли ўсиши ҳисобига уларнинг ҳаёт сифати ошиши. Томас Мальтус фикри. Генри Джорж ғоялари.	2
14.	Эндоген ўсишнинг алтернатив назарияси	Эндоген ўсишнинг алтернатив назариялари. Иқтисодий ғоялар трайхида табиий ресурслар мавжудлиги шароитида узоқ муддатли ва мустаҳкам ўсишга эътибор. Бир қатор иқтисодий ўсиш моделлари	2
15.	Урбанизация	Миграция ва унинг урбанизацияга таъсири. Тузилмавий ўзгаришларнинг иқтисодий ўсишга таъсири. Миграция ҳам ўз навбатида тармоқлар ривожланишига ўз таъсири. Шаҳар ва қишлоқларда кўрсатилаётган хизматлар ва иқтисодиётга таъсири.	2
16.	Табиий ресурслар ва иқтисодий ўсиш	Табиий ресурслар ва қишлоқ хўжалигига суяниш аҳоли турмуш шароити пасайиши. Аҳоли турмуш шароити, аҳоли сони ва ишлаб чиқариш революциялар ҳисобига ўсиб келмоқда. Малтус қарашлари, Томас Карлайнинг иқтисодиётни “зерикарли фан” деб таърифлаш нотўғрилиги. Стенфорд университети Пол Эрлих ва Донелли Мидоус ғоялари ва қарашлари.	2
17.	Иқтисодий ўсишни тушуниш	Иқтисодиётнинг мураккаб сирларини тушуниш, бутун дунё давлатларидаги иқтисодий ўсиш ва ривожланишнинг турличалиги, Эфиопияда ишлаётган ишчининг 1 ой ишлаб олаётган даромади Америка ёки Европада ишлаётган ишчининг 1 кунлик даромадига тенглиги ёки Японияда ишлаётган ишчининг даромади унинг бобоси ёки бувиси топган даромаддан 10 баробар кўплиги масалалари. Иқтисодий ўсишнинг асосий омиллари. Айрим давлатлар иқтисодиётининг тезкор ривожланиши сабаблари.	2
	Жами:		42

III. Amaliy mashgulotlar taqsimoti

	Mavzular	Qisqacha mazmuni	Soati
1.	Кириш: иқтисодий ўсиш	Иқтисодий ўсиш тушунчаси. Иқтисодий ўсиш ва ривожланиш. Иқтисодий тушунчалар ва уларнинг мазмуни. Иқтисодий ёндашувлар. Иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари.	2
2.	Солов модели	Роберт Соловнинг иқтисодий ўсиш назарияси китоби. Солов модели яратилиши ва нобель мукофоти тақдими. Солов моделининг асослари. Солов модели формуласи. Капитал ва меҳнат тушунчалари. Солов модели қўлланилиши. Солов модели ва технологиялар ўртасидаги боғлиқлик. Солов модели ва технологик жараён диаграммаси.	2
3.	Туташ-авлодлар иқтисодий ўсиш модели.	Фирмалар, ишлаб чиқариш жараёни, маҳсулотлар ва капиталга бўлган талаб. Капитал турлари. Уй хўжаликлари. Уй хўжалигида жамғармалар ва уларнинг капитал оқимига таъсири. Рақобат муносабатларининг иқтисодий ўсишга таъсири. Ривожланаётган иқтисодиётда рақобатнинг аҳамияти. Инсон омили ва инсон капитали. Турли давр ишлаб чиқариш жараёнлари ва уларнинг ўзаро алоқадорлиги.	2
4.	Ўсишнинг неоклассик моделларини эмпирик қўлланилиши	Солов моделидан фойдаланишнинг бир неча кўринишлари. Неоклассик ўсиш моделлари. Солов моделида кенгайтириш тушунчаси ва унинг инсон капитали билан боғлиқлиги. Неоклассик моделнинг фойдалилик даражаси. Давлатлар бойлиги ва қашшоқлиги. Ўсиш темпининг истиқболи, унинг таҳлили. Давлатлар ўртасида даромадлар тақсими.	2
5.	Фискал сиёсати	Давлатнинг иқтисодий ўсишга таъсири ва иқтисодий ўсишни таъминловчиси сифатида. Давлатнинг инфратузилмаларни таъминланиши. Капитал, қонунлар, таълим, соғлиқни сақлаш ва коммунал хизматлар. Хусусий капитал самарадорлигини ошириш. Ривожланаётган давлатлар ўртасидаги иқтисодий ривожланиш фарқлари.	2
6.	Ҳолатлар иқтисодиёти	Иқтисодий ўсишнинг капиталга йўналтирилган назариялари. Жисмоний ва технологик капитал. Технологик ривожланиш бўлмаган ҳолатда иқтисодий ўсишни ифодалаш. Ушбу модел орқали айрим давлатларнинг бойлиги ва айрим давлатларнинг қашшоқлигини ифодалаш. Турли технологияларнинг ривожланиши иқтисодиётга бевосита ва билвосита таъсири.	4
7.	Ўсиш двигатели	Иқтисодий ўсишнинг аниқ технологик модели ва ҳолатлари. Нега илғор мамлакатлардаги технологиялар бошқа бир давлатларга нисбатан 2-3 йилга илгарилаб кетган. Технологик ривожланишга асосий сабаблар ва ўсиш суръати 1 % ўрнига 2 % ни ёки 10 % ни ташкил этмоқда. Иқтисодий ўсишнинг эндоген назарияси. Эндоген ва экзоген омиллар. Технологик жараён асосида иқтисодий кучларни ҳисобга олиш.	4

8.	Тўлик бир тармоқли неоклассик ўсиш модели	Барча мавзулар жамланган бўлиб, ягона хулосага келинган. XX асрнинг бошларида бой мамлакатларнинг қашшоқ далаатларга нисбатан ривожланганлиги ва бойлиги 20-40 барабар юкори бўлиши. 1870-1990 йиллардаги давлатлар иқтисодиёти ва уларда неоклассик моделларнинг ривожланганлик даражасига ҳамда иқтисодий ўсишга таъсири.	2
9.	Ўсиш ва ривожланишнинг содда модели	Ривожланган ва ривожланаётган давлатлар ўртасидаги иқтисодий ўсиш. Ромер ва Шемпетер моделлари. Микроиқтисодий асосга кўра давлатларда технологик ривожланишнинг сабаблари. Ўсиш двитатели. Бир йўналишдаги технологияларнинг турли давлатларда турли самарадорликга эгали.	4
10 .	Икки тармоқли ва икки турдаги иқтисодиёт	Ушбу мавзуда тармоқларнинг ривожланишида икки модел келтирилган. Анъанавий тармоқда уй хўжалиги, ер ресурслари ва меҳнат акс этган. Фабрика ёки бир завод, маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун оғир ва мукамал техникалар мавжуд эмас. Бундай технологиялар вужудга келиши тармоқ ривожланишини кескин ўзгартириб юборади. Ишлаб чиқаришда революцияга олиб келади. Икки тармоқли иқтисодиётда уй хўжалиги ва ривожланган ишлаб чиқариш тармоғи кўриб чиқилади. Шартли равишда 1 давлат олиниб бу давлат бошқа қўшни давлатлар билан савдо олиб бормайди. Ташқи савдо алоқалари тармоқлар ривожланиши учун ўзига хос имкониятлар очиб беради. Халқаро савдо амалга оширилаётган давлатларнинг бирида технологик ривожланиш қолғна давлатлар иқтисодиётига ҳам ўз таъсирини кўрсатади.	4
11 .	Тугалланган икки турдаги иқтисодиёт	Жисмоний ва инсон капиталини ўз ичига олган икки модел. Моделларнинг иқтисодий ўсишга таъсир этувчи асосий хусусиятлари. Икки моделдаги барча кўрсаткичларни 1 моделда умумлаштириш. Моделларга мисол келтиришда асосан уй хўжалиги ва ишлаб чиқариш тармоқлари. Ушбу тармоқлар иқтисодиёт ривожланишида муҳим аҳамиятга эга эканлиги ва бунга бир қатор сабаблар келтирилган.	2
12 .	Ижтимоий инфратузилма ва узок муддатли иқтисодий кўрсаткичлар	Давлатлар ўртасидаги иқтисодий ўсишларнинг турличалигига сабаб айрим давлатлар инвестицияга ва янги технологияларни ўрганишга кўпроқ маблағ ва инсон капиталини сарфлашдир. Уларнинг географик жихатдан жойлашган ҳудуди саналади. Табиий бойликларнинг мавжудлиги ва иқлими. Бундан ташқари маъданияти ва дини ҳам бунга таъсир этувчи омил бўлиб ҳисобланади. Макс Вебер ғоялари.	2
14 .	Эндоген ўсишнинг алтернатив назарияси	Эндоген ўсишнинг алтернатив назариялари. Иқтисодий ғоялар траихида табиий ресурслар мавжудлиги шароитида узок муддатли ва мустаҳкам ўсишга эътибор. Бир қатор иқтисодий ўсиш моделлари	2
15 .	Урбанизация	Миграция ва унинг урбанизацияга таъсири. Тузилмавий ўзгаришларнинг иқтисодий ўсишга таъсири. Миграция ҳам ўз навбатида тармоқлар ривожланишига ўз	4

		таъсири. Шаҳар ва қишлоқларда кўрсатилаётган хизматлар ва иқтисодиётга таъсири.	
16 .	Табиий ресурслар ва иқтисодий ўсиш	Табиий ресурслар ва қишлоқ хўжалигига суяниш аҳоли турмуш шароити пасайиши. Аҳоли турмуш шароити, аҳоли сони ва ишлаб чиқариш революциялар ҳисобига ўсиб келмоқда. Малтус қарашлари, Томас Карлайнинг иқтисодиётни “зерикарли фан” деб таърифлаш нотўғрилиги. Стенфорд университети Пол Эрлих ва Донелли Мидоус ғоялари ва қарашлари.	4
17 .	Иқтисодий ўсишни тушуниш	Иқтисодиётнинг мураккаб сирларини тушуниш, бутун дунё давлатларидаги иқтисодий ўсиш ва ривожланишнинг турличалиги, Эфиопияда ишлаётган ишчининг 1 ой ишлаб олаётган даромади Америка ёки Европада ишлаётган ишчининг 1 кунлик даромадига тенглиги ёки Японияда ишлаётган ишчининг даромади унинг бобоси ёки бувиси топган даромаддан 10 баробар кўплиги масалалари. Иқтисодий ўсишнинг асосий омиллари. Айрим давлатлар иқтисодиётининг тезкор ривожланиши сабаблари.	4
Жами:			48

V.Fan bo'yicha kurs ishi (loyihasi)

Ушбу фан бўйича курс иши режалаштирилмаган.

MUSTAQIL ISH MAVZULARI VA SHAKLLARI

№	Mavzu nomi	TMI shakli	Soati
1.	Иқтисодий ўсиш	Иқтисодий ўсиш тушунчаси. Иқтисодий ўсиш ва ривожланиш. Иқтисодий тушунчалар ва уларнинг мазмуни. Иқтисодий ёндашувлар. Иқтисодий ўсиш кўрсаткичлари	
2.	Солов модели	Роберт Соловнинг иқтисодий ўсиш назарияси китоби. Солов модели яратилиши ва нобель мукофоти тақдими. Солов моделининг асослари. Солов модели формуласи. Капитал ва меҳнат тушунчалари. Солов модели қўлланилиши. Солов модели ва технологиялар ўртасидаги боғлиқлик. Солов модели ва технологик жараён диаграммаси.	
3.	Туташ авлодлар иқтисодий ўсиш модели	Фирмалар, ишлаб чиқариш жараёни, маҳсулотлар ва капиталга бўлган талаб. Капитал турлари. Уй хўжаликлари. Уй хўжалигида жамғармалар ва уларнинг капитал оқимига таъсири. Рақобат муносабатларининг иқтисодий ўсишга таъсири. Ривожланаётган	

		иктисодиётда рақобатнинг аҳамияти. Инсон омили ва инсон капитали. Турли давр ишлаб чиқариш жараёнлари ва уларнинг ўзаро алоқадорлиги.	
4.	Ўсишнинг неоклассик моделларини эмпирик қўлланилиши	Солов моделидан фойдаланишнинг бир неча кўринишлари. Неоклассик ўсиш моделлари. Солов моделида кенгайтириш тушунчаси ва унинг инсон капитали билан боғлиқлиги. Неоклассик моделнинг фойдалилик даражаси. Давлатлар бойлиги ва қашшоқлиги. Ўсиш темпининг истиқболи, унинг таҳлили. Давлатлар ўртасида даромадлар тақсимооти.	
5.	Фискал сиёсат	Давлатнинг иқтисодий ўсишга таъсири ва иқтисодий ўсишни таъминловчиси сифатида. Давлатнинг инфратузилмаларни таъминланиши. Капитал, қонунлар, таълим, соғлиқни сақлаш ва коммунал хизматлар. Хусусий капитал самарадорлигини ошириш. Ривожланаётган давлатлар ўртасидаги иқтисодий ривожланиш фарқлари	
6.	Ғоялар иқтисодиёти	Иқтисодий ўсишнинг аниқ технологик модели ва ғоялари. Нега илғор мамлакатлардаги технологиялар бошқа бир давлатларга нисбатан 2-3 йилга илгарилаб кетган. Технологик ривожланишга асосий сабаблар ва ўсиш суръати 1 % ўрнига 2 % ни ёки 10 % ни ташкил этмоқда. Иқтисодий ўсишнинг эндоген назарияси. Эндоген ва экзоген омиллар. Технологик жараён асосида иқтисодий кучларни ҳисобга олиш.	
7.	Ўсиш двигатели	Иқтисодий ўсишнинг аниқ технологик модели ва ғоялари. Нега илғор мамлакатлардаги технологиялар бошқа бир давлатларга нисбатан 2-3 йилга илгарилаб кетган. Технологик ривожланишга асосий сабаблар ва ўсиш суръати 1 % ўрнига 2 % ни ёки 10 % ни ташкил этмоқда. Иқтисодий ўсишнинг эндоген назарияси. Эндоген ва экзоген омиллар. Технологик жараён асосида иқтисодий кучларни ҳисобга олиш.	

8.	Тўлиқ бир тармоқли неоклассик ўсиш модели	Ушбу мавзуда тармоқларнинг ривожланишида икки модел келтирилган. Анъанавий тармоқда уй хўжалиги, ер ресурслари ва меҳнат акс этган. Фабрика ёки бир завод, маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун оғир ва мукамал техникалар мавжуд эмас. Бундай технологиялар вужудга келиши тармоқ ривожланишини кескин ўзгартириб юборади. Ишлаб чиқаришда революцияга олиб келади. Икки тармоқли иқтисодиётда уй хўжалиги ва ривожланган ишлаб чиқариш тармоғи кўриб чиқилади. Шартли равишда 1 давлат олиниб бу давлат бошқа қўшни давлатлар билан савдо олиб бормайди. Ташқи савдо алоқалари тармоқлар ривожланиши учун ўзига хос имкониятлар очиб беради. Халқаро савдо амалга ошириладиган давлатларнинг бирида технологик ривожланиш қолғна давлатлар иқтисодиётига ҳам ўз таъсирини кўрсатади.	
9.	Ўсиш ва ривожланишнинг содда модели	Ривожланган ва ривожланаётган давлатлар ўртасидаги иқтисодий ўсиш. Ромер ва Шемпетер моделлари. Микроиқтисодий асосга кўра давлатларда технологик ривожланишнинг сабаблари. Ўсиш двитатели. Бир йўналишдаги технологияларнинг турли давлатларда турли самарадорликка эгали.	
10.	Икки тармоқли ва икки турдаги иқтисодиёт	Ушбу мавзуда тармоқларнинг ривожланишида икки модел келтирилган. Анъанавий тармоқда уй хўжалиги, ер ресурслари ва меҳнат акс этган. Фабрика ёки бир завод, маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун оғир ва мукамал техникалар мавжуд эмас. Бундай технологиялар вужудга келиши тармоқ ривожланишини кескин ўзгартириб юборади. Ишлаб чиқаришда революцияга олиб келади. Икки тармоқли иқтисодиётда уй хўжалиги ва ривожланган ишлаб чиқариш тармоғи кўриб чиқилади. Шартли равишда 1 давлат олиниб бу давлат бошқа қўшни давлатлар билан	

		савдо олиб бормайди. Ташқи савдо алоқалари тармоқлар ривожланиши учун ўзига хос имкониятлар очиб беради. Халқаро савдо амалга оширилаётган давлатларнинг бирида технологик ривожланиш қолғна давлатлар иқтисодиётига ҳам ўз таъсирини кўрсатади.	
11.	Тугалланган икки турдаги иқтисодиёт	Жисмоний ва инсон капиталини ўз ичига олган икки модел. Моделларнинг иқтисодий ўсишга таъсир этувчи асосий хусусиятлари. Икки моделдаги барча кўрсаткичларни 1 моделда умумлаштириш. Моделларга мисол келтиришда асосан уй хўжалиги ва ишлаб чиқариш тармоқлари. Ушбу тармоқлар иқтисодиёт ривожланишида муҳим аҳамиятга эга эканлиги ва бунга бир қатор сабаблар келтирилган.	
12.	Ижтимоий инфратузилма ва узоқ муддатли иқтисодий кўрсаткичлар	Давлатлар ўртасидаги иқтисодий ўсишларнинг турличалигига сабаб айрим давлатлар инвестицияга ва янги технологияларни ўрганишга кўпроқ маблағ ва инсон капиталини сарфлашдир. Уларнинг географик жойлашдан жойлашган ҳудуди саналади. Табиий бойликларнинг мавжудлиги ва иқлими. Бундан ташқари маъданияти ва дини ҳам бунга таъсир этувчи омил бўлиб ҳисобланади. Макс Вебер ғоялари.	
13.	Аҳоли ва мустақкам иқтисодий ўсишнинг манбалари	Эндоген ўсишнинг алтернатив назариялари. Иқтисодий ғоялар траихида табиий ресурслар мавжудлиги шароитида узоқ муддатли ва мустақкам ўсишга эътибор. Бир қатор иқтисодий ўсиш моделлари	
14.	Эндоген ўсишнинг алтернатив назарияси	Миграция ва унинг урбанизацияга таъсири. Тузилмавий ўзгаришларнинг иқтисодий ўсишга таъсири. Миграция ҳам ўз навбатида тармоқлар ривожланишига ўз таъсири. Шаҳар ва қишлоқларда кўрсатилаётган хизматлар ва иқтисодиётга таъсири.	
15.	Урбанизация	Табиий ресурслар ва қишлоқ хўжалигига суяниш аҳоли турмуш шароити пасайиши. Аҳоли турмуш	

		шароити, аҳоли сони ва ишлаб чиқариш революциялар ҳисобига ўсиб келмоқда. Малтус қарашлари, Томас Карлайнинг иқтисодиётни “зерикарли фан” деб таърифлаш нотўғрилиги. Стенфорд университети Пол Эрлих ва Донелли Мидоус ғоялари ва қарашлари.	
16.	Табиий ресурслар ва иқтисодий ўсиш	Иқтисодиётнинг мураккаб сирларини тушуниш, бутун дунё давлатларидаги иқтисодий ўсиш ва ривожланишнинг турличалиги, Эфиопияда ишлаётган ишчининг 1 ой ишлаб олаётган даромади Америка ёки Европада ишлаётган ишчининг 1 кунлик даромадига тенглиги ёки Японияда ишлаётган ишчининг даромади унинг бобоси ёки бувиси топган даромаддан 10 баробар кўплиги масалалари. Иқтисодий ўсишнинг асосий омиллари. Айрим давлатлар иқтисодиётининг тезкор ривожланиши сабаблари.	
17.	Иқтисодий ўсишни тушуниш	Жисмоний ва инсон капиталини ўз ичига олган икки модел. Моделларнинг иқтисодий ўсишга таъсир этувчи асосий хусусиятлари. Икки моделдаги барча кўрсаткичларни 1 моделда умумлаштириш. Моделларга мисол келтиришда асосан уй хўжалиги ва ишлаб чиқариш тармоқлари. Ушбу тармоқлар иқтисодиёт ривожланишида муҳим аҳамиятга эга эканлиги ва бунга бир қатор сабаблар келтирилган.	
Jami			58

NAZORAT SAVOLNOMALARI

1. Иқтисодий ўсиш.
2. Солов модели
3. Туташ-авлодлар иқтисодий ўсиш модели
4. Ўсишнинг неклассик моделларини эмпирик қўлланилиши
5. Фискал сиёсат
6. Ғоялар иқтисодиёти
7. Ўсиш двигатели

8. Тўлиқ бир тармоқли неоклассик
9. Ўсиш ва ривожланишнинг содда модели
10. Икки тармоқли ва икки турдаги иқтисодиёт
11. Тугалланган икки турдаги иқтисодиёт
12. Ижтимоий инфратузилмалар ривожланиши
13. Узоқ муддатли иқтисодий кўрсаткичлар
14. Аҳоли ва мустаҳкам иқтисодий ўсишнинг манбалари
15. Эндоген ўсишнинг алтернатив назарияси
16. Урбанизация
17. Табиий ресурслардан самарали фойдаланиш
18. Иқтисодий ўсишни таъминлашда меҳнат ресурсларини роли
19. Иқтисодий ўсишни таъминлашда табиий ресурсларни ўрни
20. Солов модели асосида мамлакат иқтисодиёти ривожланишини таъминлаш
21. Ўсиш двигателларини ташкил этувчи асосий механизмлари.

VI. Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbaalari

Asosiy adabiyotlar

1. Charles I. Jones and Dietrich Vollrath. [https://www.amazon.com/s/ref_dp_byline_sr_book_1ie UTF&field-aunhor](https://www.amazon.com/s/ref_dp_byline_sr_book_1ie_UTF&field-aunhor). Introduction to economic growth. 3rd Edition. 2013 p
2. Sibabrata Das, Alex Mourmouras, Peter Rangazas. Economic growth and development. A dynamic dual economy approach/2nd Edition. 2018 p.
3. Хажиев Б.Д, Ахмедов Д.Қ, Захидов Г.Э, Мамбетжанов Қ.Қ. Иқтисодий ривожланиш назариялари. Дарслик. Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи”, 2018 й.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Barbara M. Fraumeni. Measuring economic growth and productivity. Beijing, China. 2020
2. Istvan Konya. Economic growth in small open economies. Budapest, Hungary. 2018
3. Jeremie Cohen-Setton, Thomas Helbling, Adam S. Posen, Changyong Rhee, editor, Speterson. Sustaining economic growth in Asia. Fund Washington, 2018

Internet saytlari

1. www.mineconomy.uz - O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi
2. www.gov.uz - O'zbekiston Respublikasi xukumat portali.
3. www.mehnat.uz - O'zbekiston Respublikasi bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi
4. www.stat.uz - O'zbekiston Respublikasi davlat Statistika Qo'mitasi
5. www.academy.uz - O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi
6. www.scopus.com – Xalqaro ilmiy maqolalar platformasi
7. www.lex.uz - O'zbekiston Respublikasi Qonun xujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi.
8. www.economist.com
9. www.worldeconomics.com
10. www.tradingeconomics.com
11. <http://grad-schools.usnews.rankingsandreviews.com/best-graduate-schools/top-humanities-schools/economics-rankings>
12. www.ereport.ru - Обзорная информация по мировой экономике
13. www.stplan.ru - экономика и управление
14. www.catback.ru - научные статьи и учебные материалы по экономике

“Иқтисодий ўсиш” fanidan talabalar bilimini baholash mezonlari

Baholash Usullari	Ekspress testlar, yozma ishlar, og‘zaki so‘rov, prezentatsiyalar, keys-stadi, fan mavzulariga oid masalalar
Baholash mezonlari	<i>5 baho «a'lo»</i> - fanga oid nazariy va uslubiy tushunchalarni to‘la o‘zlashtira olish; - fanga oid ko‘rsatkichlarni iqtisodiy tahlil qilishda ijodiy fikrlay olish; - o‘rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish; - mehnat munosabatlariga oid tahlil natijalarini to‘g‘ri aks ettira olish; - o‘rganilayotgan jarayonga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ularga to‘la baho berish; - tahlil natijalari asosida vaziyatga to‘g‘ri va xolisona baho berish; - o‘rganilayotgan iqtisodiy hodisa va jarayon to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘lish; - o‘rganilayotgan jarayonlarni analitik jadvallar orqali tahlil etish va tegishli qarorlar qabul qilish. <i>4 baho «yaxshi»</i> - o‘rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil mushohada yuritish; - tahlil natijalarini to‘g‘ri aks ettira olish; - o‘rganilayotgan iqtisodiy hodisa va jarayon to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘lish; - o‘rganilayotgan jarayonga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ularga to‘la baho berish; - o‘rganilayotgan jarayonlarni jadvallar orqali tahlil etish va tegishli qarorlar qabul qilish. <i>3 baho «qoniqarli»</i> - o‘rganilayotgan jarayonga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash va ularga to‘la baho berish; - o‘rganilayotgan iqtisodiy hodisa va jarayon to‘g‘risida tasavvurga ega bo‘lish;

	- o'rganilayotgan jarayonlarni analitik jadvallar orqali tahlil etish. <i>2 baho «qoniqarsiz»</i> - o'tilgan fanning nazariy va uslubiy asoslarini bilmaslik; - iqtisodiy hodisa va jarayonlarni tahlil etish bo'yicha tasavvurga ega emaslik; - o'rganilayotgan jarayonlarga iqtisodiy usullarni qo'llay olmaslik.		
	Baholash turlari	Maksimal baho	O'tkazish vaqti
	Joriy nazorat:	5	
	Ma'ruza mashg'ulotlarda faolligi, muntazam ravishda konspekt yuritishi uchun	5	Semestr davomida
	Mustaqil ta'lim topshiriqlarining o'z vaqtida va sifatli bajarilishi	5	
	Amaliy mashg'ulotlarda faolligi, savollarga to'g'ri javob berganligi, amaliy topshiriqlarni bajarganligi uchun	5	
	Oraliq nazorat:	5	
	Birinchi oraliq nazorat ish (amaliy mashg'ulot o'qituvchisi tomonidan qabul qilinadi). Test yoki yozma ish shaklida o'tkaziladi. (Savolnomasi keyingi qismda keltirilgan)	5	8-9 hafta
	Ikkinchi oraliq nazorat (ma'ruzachi o'qituvchisi tomonidan qabul qilinadi). Ikkinchi oraliq nazorat 2 bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqich, talaba yakka tartibda topshiriqlar oladi va himoya qiladi. Ikkinchi bosqich, talabalar kichik guruhlariga bo'linadi (har bir guruhda talabalar soni 5-7 tagacha bo'lishi mumkin), har bir guruhga alohida topshiriqlar beriladi va himoya qabul qilinadi. Topshiriqlar 2-3-haftalar oralig'ida talabalarga birlashtiriladi. Guruhning faolligi, berilgan topshiriqni nazariy va amaliy jihatdan yoritilishi, xulosalarning mantiqiy bog'liqligi, kreativ mulohazalarning mavjudligi, huquqiy- normativ hujjatlarni bilishi va boshqa talablarga mosligi hisobga olinadi. Guruhdagi har bir talabaga 2-5 oralig'ida bir xil baho qo'yiladi. Himoya kafedra mudiri tomonidan tasdiqlangan grafik asosida dars mashg'ulotlaridan so'ng tashkil etiladi	5	15-16-Hafta
	Yakuniy nazorat	5	16 hafta
	Yozma ish yoki test	5	
	JAMI	5	

Yakuniy nazoratda "Yozma ish"larni baholash mezonlari

Yakuniy nazorat "Yozma ish" shaklida amalga oshirilganda, sinov ko'p variantli usulda o'tkaziladi. Har bir variant 2 ta nazariy savol va 1 ta amaliy topshiriqdan iborat. Nazariy savollar fan bo'yicha tayanch so'z va iboralar asosida

tuzilgan bo'lib, fanning barcha mavzularini o'z ichiga qamrab olgan.

Har bir nazariy savolga yozilgan javoblar bo'yicha o'zlashtirish ko'rsatkichi 2-5 baho oralig'ida baholanadi. Amaliy topshiriq ham 2-5 oralig'ida baholanadi. Yozma sinov bo'yicha umumiy o'zlashtirish ko'rsatkichini aniqlash uchun variantda berilgan savollarning har biri uchun yozilgan javoblarga qo'yilgan o'zlashtirish baholari qo'shiladi va o'rtachasi talabaning yakuniy nazorat bo'yicha o'zlashtirish bahosi hisoblanadi.

Yakuniy nazoratda test topshiriqlarini baholash mezonlari

Yakuniy nazorat "Test" shaklida amalga oshirilganda, sinov ko'p variantli usulda o'tkaziladi. Har bir variant 30 ta savoldan iborat. Nazariy savollar fan bo'yicha tayanch so'z va iboralar asosida tuzilgan bo'lib, fanning barcha mavzularini o'z ichiga qamrab olgan.

30-26 ta test savollariga to'g'ri javob bergan talabaga 5(a'lo) baho, 21-25 ta test savollarga to'g'ri javob bergan bolaga 4(yaxshi) baho, 16-20 ta savolga to'g'ri javob bergan talabaga 3(qoniqarli) baho va 0-15 ta savolga to'g'ri javob bergan talabaga 2(qoniqarsiz) baho qo'yiladi va bu talabaning yakuniy nazorat bo'yicha o'zlashtirish bahosi hisoblanadi.

AMALIY MASHG'ULOTLAR BO'Y'ICHA USLUBIY KO'RSATMA

Amaliy mashg'ulotlar uchun masalalar to'plami

1. Mahsulot sotishdan kelgan pul tushumi 18 mln. sum, modiiy xarajatlar 10 mln. sum, ish haqi sarfi 4 mln. sum, rag'batlantirish fondidan berilgan mablag' esa 1 mln. sumga teng. Foyda va ishlab chiqarishning rentabelligi aniqlansin.
2. Sanoat korxonasi 2011 yilda 1 milliard so'mlik mahsulot ishlab chiqargan. 2012 yilda esa, mahsulot ishlab chikarish 110 foizga, 2008 yilda- 120 foizga oshgan. Ushbu korxonada 2011 yilda 400 kishi ishlagan. Kelgusi yillarda esa ishchilar soni o'zgarmagan.
Mahsulot ishlab chikarish dinamikasini aniqlang va mehnat unumdorligini ko'payshini hisoblab chiqing.
3. Ishlab chiqarish korxonasi bir yilda 45,7 mln. sum foyda olgan. Asosiy fondlarning hisobot yilning 1 yanvariga bo'lgan qoldiq qiymati 0,37 mln. sumni tashkil etdi. Aylanma mablag'lar 0,65 mln. sumni tashkil etdi. Foyda solig'i 35 foizga teng. Korxona fond rentabelligi aniqlansin.
4. Tarmoqning asosiy fondlarini boshlang'ich qiymati 68 mlrd. sumni tashkil etgan. Asosiy fondlarning qoldiq qiymati 56 mlrd. sumga teng bo'lgan. Aylanma fondlarining o'rtacha yillik qiymati esa 10 mlrd. sumni tashkil etgan. Jami foyda 5 mlrd. so'mdan iborat. Tarmoqda ishlab chiqarishning fondorentabelligi aniqlansin.
5. Oziq-ovqat sanoatida 500 mlrd. so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan. Undan sotishdan tushgan tushum 50 mlrd. sumni tashkil etadi. Mahsulotni sotish xarajatlarini aniqlang.
6. Quyidagi ma'lumotlar asosida ishlab chiqarish samaradorligini aniqlang. Asosiy fondlar - 865 ming sum, aylanma mablag' - 685 ming sum, olingan daromad esa 900 ming sum.
7. Dastlabki ma'lumotlar:
Pechning rejali ish vakti fondi - 300 ishchi-kecha va kunduzi.
Pechka asosan 270 kecha-kunduz ishlagan.
Pechdan foydalanish koeffitsenti aniqlansin.
8. Hisobot yilning oxiriga kelib tarmoqning foydasi 1,7 mlrd. sumni tashkil etdi. Asosiy va aylanma fondlarning qiymati 3,8 mlrd sumga teng bo'lgan. Ushbu tarmoqda ishlab chiqarishining fondorentabelligi aniqlansin.
9. Tikuv fabrikasining sof foydasi 5 mlrd. sumni tashkil etgan. Asosiy fondlarning o'rtacha yillik qiymati 20 mlrd. sumni, aylanma fondlarning o'rtacha yillik qiymati 5 mlrd. sumni tashkil etgan.
Korxonaning fond samaradorligi ko'rsatkichi aniqlansin.

10. Aksionerlik uyushmasining korxonalarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar sotilgandan so'ng ularning hisob schetiga 4 mlrd. 640 mln. sum mablag' kelib tushdi. Ular sotilgan mahsulotlarni tayyorlash uchun 4 mlrd. 200 mln. sum xarajat kilgan edilar. Undan tashkari transport ishlari uchun 1 mln. 200 ming sum sarfladilar. Sotishdan ko'rilgan moliyaviy natija aniqlansin.

11. «Uzximfarm» ochiq turdagi aksionerlik uyushmasining korxonalarida ishlab chiqarilgan mahsulotlar sotilgandan so'ng ularning hisob schetiga 4 mlrd. 640 mln. sum mablag' kelib tushdi. Ular sotilgan mahsulotlarni tayyorlash uchun 4 mlrd. 400 mln. sum xarajat kilgan edilar. Undan tashkari transport ishlari uchun 1 mln. 200 ming sum sarfladilar. Sotishdan ko'rilgan moliyaviy natija aniqlansin. Korxonada tayyorlangan yillik maxsulotning umumiy soni - 100 ming tonna. Mexanizatsiyalashgan usul bilan tayyorlangan maxsulot soni - 70 ming tonna. Ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash koeffitsientini aniqlash kerak.

12. Uyushmada 2008 yilda 300 ishchi ishladi va 4 mlrd so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan. 2009 yilda esa 6 mlrd. so'mlik mahsulot tayyorlash mo'ljallanmoqda. Ishchilar soni o'zgarmaydi. Mehnat unumdorligining o'sish sur'ati aniqlansin.

13. Quyidagi ma'lumotlar asosida ishlab chiqarish samaradorligini aniqlang. Asosiy fondlar - 380 ming sum, aylanma mablag' – 180 ming sum, olingan daromad esa 110 ming sum

14. Non zavodini ta'mirlashning eng qulay usuli topilsin.

Km-kapital mablag';	T = tannarx
Km1 - 750 mln. sum	T1 - 1800 mln. sum
Km2 - 820 mln. sum	T2 - 1900 mln. sum
Km3 - 650 mln. sum	T3 - 2000 mln. sum
Km4 - 760 mln. sum	T4 - 2100 mln. sum

$$En = 0,15$$

15. Tarmoqda 2011 yilda 1 milliard so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan. 2012 yilda esa, mahsulot ishlab chikarish 118 foizga, 2008 yilda 122 foizga oshgan. SHu yillarda tarmoqda 200 ming kishi ishlagan. Maxsulot ishlab chikarish dinamikasini aniqlang va mehnat unumdorligining ko'payshini hisoblab chiqing.

16. Hisobot yilda uyushmaning asosiy fondlarini boshlang'ich qiymati 18 mln. sumni tashkil etgan. Qoldiq qiymati 6 mln. sumga teng bo'lgan. Aylanma fondlarning o'rtacha yillik qiymati esa 11 mln. sumni tashkil etgan. Jami foyda 5 mln. so'mdan iborat. Korxona ishlab chiqarishining fondrentabelligi aniqlansin.

17. Hisobot yilda tikuv fabrikasining sof foydasi 12 mln. sumni tashkil etgan. Asosiy fondlarning o'rtacha yillik qiymati 20 mln. sumni, aylanma fondlarning o'rtacha yillik qiymati 15 mln. sumni tashkil etgan. Ishchilar soni 110 kishi. Korxonaning fond samaradorligi ko'rsatkichi aniqlansin. Mahsulotlarning samaradorligi va mehnat unumdorligi aniqlansin.

18. Kimyo uyushmasining ishlab chiqarilgan mahsulotlar sotilgandan so'ng foydasi 47 mlrd. sumni tashkil etdi. Ular sotilgan mahsulotlarni tayyorlash uchun 41 mlrd. sum xarajat kilgan edilar. Undan tashkari transport va sotish xizmatlari uchun 750 mln. sum sarfladilar. Sotishdan ko'rilgan moliyaviy natija aniqlansin.

19. Hisobot yilda uyushmaning asosiy fondlarini boshlang'ich qiymati 160 mln. sumni tashkil etgan. Qoldiq qiymati 100 mln. sumga teng bo'lgan. Aylanma fondlarning o'rtacha yillik qiymati esa 84 mln. sumni tashkil etgan. Jami foyda 30 mln. so'mdan iborat. Korxona ishlab chiqarishining fondrentabelligi aniqlansin.

20. Sanoat korxonasining iqtisodiy ko'rsatkichlarini aniqlash kerak. Berilgan ma'lumotlar:

«CHust Mash» MCHJ buyicha texnik-iktisodiy kursatkichlar

№	Kursatkichlar nomi	Ulchov birligi	F A K T		
			2012 yil	2011 yil	Uzgarish %
A	1	2	3	4	5
1	Tovar maxsulotining xajmi:	Ming sum			
	Amaldagi narxlarda	Ming sum	492809	279774	
	Solishtirma narxlarda	Ming sum	492809	279774	
2	Sotilgan maxsulot xajmi	Ming sum	312667	216462	
3	Sotilgan maxsulotdan tushum	Ming sum	-	-	
4	Tayyor maxsulotdan koldik	Ming sum	204186	135960	
5	Balans foyda	Ming sum	50628	31029	
6	Sof foyda	Ming sum	42390	26226	
7	Debitorlik majburiyati-Jami	Ming sum	22035	21444	
	SHJ. KSXV tashkiloti buyicha	Ming sum	-	-	
	Boshkalari buyicha	Ming sum	20453	21444	
	Uzaytirilgan debitorlik majburiyati	Ming sum	-	-	

8	Kreditorlik majburiyati	Ming sum	104654	73583	
	SHJ. Uzaytirilgan	Ming sum	-	-	
	Ish xaki buyicha	Ming sum	48044	24316	
	Byudjetga tulovlar buyicha	Ming sum	22531	13636	
	Pensiya fondi buyicha majburiyat	Ming sum	10428	6406	
	Boshka kreditolar	Ming sum	23651	29225	
9	Tulangan soliklar	Ming sum	58017	57769	
	SHJ. foydadan	Ming sum	7005	300	
10	Xisob schyotida kolgan pul vositalari	Ming sum	237	8353	
11	Ishlovchilar soni- Jami	Kishi	69	69	
	SHJ. ICHP	Kishi	58	58	
12	Mexnatga xak tulash fondi	Ming sum	152247	108744	
13	Urtacha oylik ish xaki	Sum	183873	131333	
	SHJ. ICHP	Sum	218745	161821	
14	Bir ishchining ishlab chikarish kuvvati	Ming sum	8497	4824	
15	I/ch gan maxsulot samaradorligi	%	21.2	23.4	
16	1 sumlik tovar maxsuloti uchun xarajatlar	Sum	0.63	0.63	
17	Tovar maxsulotining tannarxi	Ming sum	312687	176759	
	Sotilgan maxsulotining tannarxi	Ming sum	201900	142224	
18	Asosiy fondlarning urtacha yillik kiymati	Ming sum	369087	49100	
	SHJ. Aktiv kismi	Ming sum	369087	49100	
19	Fond bilan kurollanganlik darajasi	Sum	2.43	2.91	
20	Fond kaytimi	Sum	3.04	2.62	
21	Aylanma vositalar mavjudligi	Ming sum	255503	169157	
	SHJ. Ishlab chikarish zaxiralari	Ming sum	28298	18711	
	Tugallanmagan ishlab chikarish	Ming sum	23019	14486	
	Tayyor maxsulot	Ming sum	204186	135960	
	Kelajakdagi davr xarajatlari	Ming sum	-	-	
22	YUkori tashkilotga tulov	Ming sum	-	-	
	-Prognozga kura utkazma	Ming	-	-	

		sum			
	-YUkori tashkilot x/r pul utkazish	Ming sum	4205	1423	
23	Tulangan dividenlar– Jami:	Ming sum	1851	2395	
	SHJ. Davlat ulushi buyicha	Ming sum	-	-	
	Mexnat jamoasi ulushi buyicha	Ming sum	1851	2395	
	Xorijiy investor ulushi buyicha	Ming sum	-	-	
	Moliyaviy barkarorlik koeffitsientlari				
	K pl. – Tulovlilik kobiliyati	> 1,25	1.81	1,56	
	Kos. - SHaxsiy vositalar bilan ta'minlanganlik	> 0,2	0.48	0,36	
	Kss. -SHaxsiy va ijaradagi mulklar nisbati	> 1	2.24	1,62	
	Kim. - Kuvvatlarning ishlatilishi	> 0,5	0.92	0,85	
	Krr. - Xarajatlar samaradorligi	> 0	0.21	0,27	
	Kizn. - Asosiy vositar eskirishi	< 0,5	0.27	0,43	
	Kra. – Aktivlar samaradorligi	> 0,05	0.1	0,06	

21. Neftni qayta ishlash zavodida 22 ta sex faoliyat ko'rsatadi, ulardan 4 tasi – asosiy. Sanoat ishlab chiqarish xodimlarining ro'yhat bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichi – 5802 kishini tashkil etsa, ulardan 5007 kishi ishchilardir. Korxonaning butun mehnat jamoasi yillik maosh jamg'armasi – 6,1 mlrd. so'm. Zavodning ma'muriy harajatlari bir yilda 3,5 mln. so'mni tashkil etdi.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Zavodning boshqaruv xodimlari soni;
2. 22 foizlik qisqartirishdan so'ng zavodning boshqaruv xodimlari soni qanchani tashkil etadi;
3. Boshqaruv xodimlarini qisqartirish hisobiga mehnatga haq to'lash jamg'armasini taxminan qanchaga tejab qolish mumkin.

22. Zavod bo'yicha joriy aprel oyiga quyidagi ma'lumotlar mavjud (mln.so'm).

1. YAlpi mahsulot465
2. Ishlab chiqarilgan yarim fabrikatlar124
bundan chetga sotilgani32
3. Korxonaning chetga ko'rsatgan xizmatlari24
4. YAKunlanmagan ishlab chiqarish qoldig'i:
oy boshiga 186
oy oxiriga157

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Tovar mahsulot hajmi.
2. Tayyor mahsulot hajmi.

23. Hisobot yilida korxona 400 mln. soʻmlik mahsulot tayyorlab sotdi, 20 mln. soʻmlik asbob-uskunalar tamirlash ishlarini bajardi, buyurtmachi xom ashyosidan 45 mln. soʻmlik mahsulot ishlab chiqardi (shu jumladan buyurtmachi xom ashyosi bahosi 28 mln. soʻm), kerakli asboblarni tayyorlab, ularni asosiy vositalar hisobiga 12 mln. soʻm deb kiritib qoʻydi. Tugallanmagan ishlab chiqarish qoldigʻi yil boshiga 30 mln. soʻm, yil oxiriga 15 mln. soʻm. Hisobot yili boshida ombordagi tayyor mahsulot qoldigʻi va haridorga etkazilgan, biroq haqi toʻlanmagan tovarlar 25 mln. soʻmlik, hisobot yili oxirida 17 mln. soʻm.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi: tovar, yalpi va sotilgan mahsulot hajmi qancha?

24. Korxona 2000 yilda ulgurji narxda 360 ming soʻmga asbob-uskunalar sotib oldi, transport va montajga harajatlar 14 ming soʻmni tashkil etdi. 2008 yilda oʻtkazilgan inventarizatsiya chogʻida asosiy fondlarni qayta baholash oʻtkazildi va asbob uskunalarining narxi 325 ming soʻm miqdorida belgilandi. Asbob uskunalaridan foydalanish davrida 500 ming soʻm miqdorida amortizatsion toʻlovlar yigʻildi, kapital taʼmirlashga harajatlar esa 220 ming soʻmni tashkil etdi.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi: asbob-uskunalarining tiklash va qoldiq qiymatini toping.

25. Yil boshiga kichik korxnaning asosiy fondlari boshlangʻich qiymati 200 mln. soʻmni tashkil etdi. Aprel oyida 1,9 mln. soʻmlik, iyunda esa 1,5 mln. soʻmlik, noyabrda 4,4 mln. soʻmlik asosiy vositalarni ishga tushirish rejalashtirilgan. Mart va aprel oyida 1,1 va 1,7 mln. soʻmlik asosiy vositalar ishdan chiqish koʻzda tutilgan.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Asosiy vositalarning oʻrtacha yillik qiymati.
2. Asosiy vositalar yil oxiriga qiymati.
3. Asosiy vositalarning ishdan chiqish koeffitsienti.
4. Asosiy vositalarning yangilanish koeffitsienti.

26. Togʻ-kon korxonasi uzlukli yillik rejimda, haftasiga bir kun dam olib ishlaydi. Tozalash konlari bir kecha-kunduzda uch smenada ishlaydi, bir smena 6 soat davom etadi. Kombayn (asosiy togʻ uskunasi) amaldagi oʻrtacha ish vaqti hisobot yilida 4150 soatni tashkil etdi. Yil davomida kombaynning kapital taʼmirlashning meʼyoriy davomiyligi 22 kundan iborat.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Kombayn taqvimiy (kalendarli), rejimli va rejali ish vaqti fondini.
2. Taqvimiy, rejimli va rejali ishlash vaqti fondiga nisbatan kombaynning ekstensiv yuklanish koeffitsienti.

27. 1-mashinasozlik zavodida asosiy ishlab chiqarish fondlarining o'rtacha yillik qiymati 100 mln. so'mga teng; yillik yalpi mahsulot ishlab chiqarish 220 mln. so'mni, yillik foyda esa 6 mln. so'mni tashkil etadi.

2-mashinasozlik zavodida esa sanab o'tilgan ko'rsatkichlar 80, 168 va 4 mln. so'mni tashkil etadi.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Fond sig'imi va fondga qaytish hamda asosiy fondlarning har 1 so'miga to'g'ri keladigan daromadni aniqlang.

2. Qaysi zavodda asosiy ishlab chiqarish fondlardan yaxshiroq foydalaniganligini aniqlang.

28. Sexning ish maroma yiliga 256 kun, kuniga ikki smenada, bir smenaning o'rtacha davomiyligi – 8 soat. Stanoklarni rejali ta'mirlashga sarflangan vaqt – 2%. Sexda 40 ta stanok o'rnatilgan va ishlaydi. Mahsulot birligini tayyorlash uchun 30 daqiqa kerak. Yillik mahsulot tayyorlash dasturi 80 ming donadan iborat.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi: sex quvvati va asbob-uskunlarning bandlik koeffitsienti qancha?

29. Sexning umumiy maydoni 832 m². Bir dona mahsulotni yig'ish uchun kerak bo'lgan maydon – 104 m². Bir dona mahsulot yig'ish vaqti – 48 soat. Sexning ish maromi – yilda 248 kun, har biri 8 soatlik 2 smenada ishlaydi. Ishlab chiqarish dasturi yiliga – 640 dona mahsulot.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi: sex quvvati va ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish koeffitsienti.

30. Zavod uchun belgilangan yillik ishlab chiqarish dasturining hajmi 12000 dona mahsulotdan iborat. 1 dona mahsulot uchun xom-ashyo sarfi – 4 kg. Yilning oxiriga xom-ashyo zahirasi – 23 kunni tashkil etadi. Rejalashtirilayotgan yil boshiga amaldagi xom-ashyo zahirasi – 200 kg.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Rejalashtirilayotgan yil oxiriga o'tuvchi xom-ashyo qoldig'i qancha?

2. Rejalashtirilayotgan yilda zarur xom-ashyo etkazib berish miqdori qancha?

31. Korxona bo'yicha quyidagi ma'lumotlar mavjud:

- Mahsulot sotishning yillik hajmi – 80 mln. so'm
- Aylanma mablag'larning o'rtacha yillik miqdori – 5.4 mln. so'm.

Tegishli chora tadbirlar ko'rilgandan so'ng aylanma mablag'larning bir bor aylanish muddati bir necha kunga qisqardi.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

- Aylanma mablag'larning bir marta aylanish muddati amalda qancha?
- Agar amalda aylanma mablag'lar qoldig'i:
- 1 aprel holatiga - 280 ming so'm
- 1 mayga - 360 ming so'm

- 1 iyunga - 330 ming so'm
- 1 noyabrga - 380 ming so'mni tashkil etgan bo'lsa, aylanma mablag'larning o'rtacha qoldig'i 2- kvartalda qancha bo'ladi?

32. Korxona tomonidan ishlab chiqarilgan buyumning sof og'irligi 40 kg. Dastur bo'yicha mahsulot ishlab chiqarish hajmi – 3000 dona material ishlatishning amaldagi koeffitsienti – 0,75. Texnologik jarayonlarning takomillashuvi natijasida korxona materialdan foydalanish koeffitsientini 0,81 gacha ko'tarib, uning qiymatini 1 kg uchun 350 dan 200 so'mgacha pasaytirishni mo'jallayapti.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Har dona mahsulotga moddiy xarajatning amaldagi va mo'ljallangan normasini aniqlang.
2. Ishlab chiqarilishi mo'ljallanayotgan mahsulot tayyorlashda qancha material tejash mumkin.

33. Mehnat unumdorligini oshirish bo'yicha o'tkazilgan chora-tadbirlar natijasida mashinasozlik zavodining yig'ish sexida 23 kishi ozod bo'ldi. Ushbu choralar ko'rilmaganda rejadagi ish hajmini bajarish uchun 350 kishi kerak bo'ladi.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi: mehnat unumdorligining o'sishi qancha bo'lgan?

34. Zavodning sanoat ishlab chiqarish hodimlarining maosh fondi har yilga 850 mln. so'm miqdorida belgilangan. Amalda esa maosh fondi yiligi 925 ml. so'mni tashkil etdi. Tovar mahsulot ishlab chiqarish dasturi 107,9% ga bajarilgan. Rejali maosh fondini me'yorga solish ko'rsatkichi – 0,6%.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

Maosh jamg'armasi bo'yicha natija (tejalish yoki me'yordan ortiq harajat) qanday?

35. Zavodning sanoat ishlab chiqarish hodimlarining maosh fondi har yilga 850 mln. so'm miqdorida belgilangan. Amalda esa maosh fondi yiligi 925 ml. so'mni tashkil etdi. Tovar mahsulot ishlab chiqarish dasturi 107,9% ga bajarilgan. Rejali maosh fondini me'yorga solish ko'rsatkichi – 0,6%.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

Maosh jamg'armasi bo'yicha natija (tejalish yoki me'yordan ortiq harajat) qanday?

36. Asosiy davrda korxonaning maosh fondi 2700 ming so'mni, tovar mahsulotining hajmi – 15800 ming so'mni tashkil etdi. Yangi (rejadagi) yilda tovar mahsulot hajmi 17000 so'mga etkazildi, bunda mehnat unumdorligi 5% ga, o'rtacha maosh esa 2,5% ga ortadi.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

Korxonada rejadagi maosh fondini hisoblab chiqaring.

1. Korxona 880 mln. so'm hajmda mahsulot ishlab chiqardi, bunda xom ashyo va materiallarga ketgan harajatlar 560 mln. so'm, oylik maoshga 152 mln. so'mni tashkil etdi. Sex harajatlari 90 mln. so'm.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxi.
2. Mahsulot 1 so'miga harajatlar qancha bo'ladi?

37. Rejalashtirilayotgan davrda zavodda avtomobillar uchun mo'lajallangan akkumulyatorlardan 17 ming dona, tormoz kolodkomaridan 600 ming dona ishlab chiqariladi. Rejalashtirilayotgan yilda bir akkumulyatorning tannarxi joriy yildagi 17,2 ming so'mga nisbatan 15,8 ming so'mni, tormoz kolodkalarining tannarxi esa tegishli ravishda 8,8 va 10,2 ming so'mni tashkil etadi.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Rejadagi tejamkorlik qanday bo'lgan?
2. Rejalashtirilayotgan yilda mahsulot tannarxi necha foizga pasayadi?

38. Korxonaning umumiy foydasi 1 yilda 5400 ming so'mni tashkil etdi. SHu jumladan, yordamchi xo'jaligidan olingan foyda 130 ming so'mni, xalq iste'mol mollarini sotishdan olingan foyda 40 ming so'm. Asosiy ishlab chiqarish fondlarining o'rtacha yillik qiymati 9800 ming so'm, me'yorlangan aylanma mablag' qiymati esa 4700 ming so'm. Bank krediti uchun foiz 50 ming so'm.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Balans va hisobot foyda qancha.
2. Umumiy va hisobot rentabellik darajasi.

39. Korxona ulgurji narxlarda 6620 ming so'm hajmda mahsulot ishlab chiqardi. Ishlab chiqarish tannarxi 6040 ming so'm bo'ldi. Korxonaning tovar mahsulotining 1 so'miga harajati bashorat bo'yicha 92,3 tiyinni tashkil etadi.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Korxonaning tovar mahsulotining 1 so'miga qilingan amaldagi harajatlari qancha?
2. Tovar ishlab chiqarishda tejamkorlik qanday?

Korxonaning umumiy foydasi 1 yilda 790 ming so'mni tashkil etdi. SHu jumladan, yordamchi xo'jaligidan olingan foyda 130 ming so'mni, xalq iste'mol mollarini sotishdan olingan foyda 110 ming so'm. Asosiy ishlab chiqarish fondlarining o'rtacha yillik qiymati 98000 ming so'm, me'yorlangan aylanma mablag' qiymati esa 700 ming so'm.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

1. Balans va hisobot foyda qancha.
2. Umumiy va hisobot rentabellik darajasi.

40. Zavod uchun belgilangan yillik ishlab chiqarish dasturining hajmi 4000 dona mahsulotdan iborat. 1 dona mahsulot uchun xom-ashyo sarfi – 12 kg. Yilning

oxiriga xom-ashyo zahirasi – 16 kunni tashkil etadi. Rejalashtirilayotgan yil boshiga amaldagi xom-ashyo zahirasi – 500 kg.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

3. Rejalashtirilayotgan yil oxiriga o'tuvchi xom-ashyo qoldig'i qancha?

4. Rejalashtirilayotgan yilda zarur xom-ashyo etkazib berish miqdori qancha?

41. Rejalashtirilayotgan davrda zavodda avtomobillar uchun mo'lajallangan akkumulyatorlardan 17 ming dona, tormoz kolodkalaridan 600 ming dona ishlab chiqariladi. Rejalashtirilayotgan yilda bir akkumulyatorning tannarxi joriy yildagi 17,2 ming so'mga nisbatan 15,8 ming so'mni, tormoz kolodkalarining tannarxi esa tegishli ravishda 8,8 va 10,2 ming so'mni tashkil etadi.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

3. Rejadagi tejamkorlik qanday bo'lgan?

4. Rejalashtirilayotgan yilda mahsulot tannarxi necha foizga pasayadi?

42. Zavodning sanoat ishlab chiqarish hodimlarining maosh fondi har yilga 850 mln. so'm miqdorida belgilangan. Amalda esa maosh fondi yiligi 925 ml. so'mni tashkil etdi. Tovar mahsulot ishlab chiqarish dasturi 107,9% ga bajarilgan. Rejali maosh fondini me'yorga solish ko'rsatkichi – 0,6%.

Quyidagilarni aniqlash talab qilinadi:

Maosh jamg'armasi bo'yicha natija (tejalish yoki me'yordan ortiq harajat) qanday?

MUSTAQIL TA'LIM BO'Y'ICHA USLUBIY KO'RSATMA

MUSTAQIL TA'LIM MAVZULAR

1. Iqtisodiy o'sish tushunchasi va mohiyati.
2. Ishlab chiqarish potensial xajmining o'sishi
3. Real iqtisodiy o'sish tahlilida iqtisodiy dinamikani aniqlovchi omillar, tarmoqlar va takror ishlab chiqarish proporsiyasi
4. Iqtisodiy o'sish jarayonida institutsional tuzilmalar transformatsiyasi
5. Ishlab chiqarish imkoniyatlarining rivojlanishi orqali jamiyat ehtiyojlarini ta'minlanishi
6. Iqtisodiyot nazariyasida iqtisodiy o'sishning yuzaga kelishi shakllari izohida ikki asosiy yondashuv
7. Iqtisodiy o'sishni YAIM (MD) real hajmi o'sish sur'ati yoki bu ko'rsatkichlarni
8. Iqtisodiy o'sish nazariyasidagi boshqa yondashuv industrial va postindustrial jamiyatni shakllantirish
9. Iqtisodiyotdagi global o'zgarishlar, barqaror tendensiya va qonunchiliklar va ularning yangi sifat o'zgarishlari
10. Iqtisodiy rivojlanishning va industrial asoslari, tadbirkorlik muammolari, ishlab chiqaruvchilar qiziqishlari ziddiyatli siljishlari, iste'molchilar va davlat xokimiyati institutlari iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish. Makroiqtisodiy o'sish – butun jamiyat miqyosidagi, masalan, mamlakat miqyosidagi iqtisodiyotni o'sishdir. U jamiyat ishlab chiqarish faoliyatining natijasi bo'ladi, turli korxona va tarmoqlardagi makroiqtisodiy o'sishning mazmuni sifatida yuzaga keladi.
11. Mikroiktisodiy va makroiqtisodiy o'sish
12. Xorijiy olimlar tomonidan ishlab chiqilgan iqtisodiy o'sish bo'yicha ma'lumotlar
13. M. Lyuter, J. Kalvin, M. Veber, E. Rommlarning iqtisodiy qarashlari

14. YAponiyaning ko‘rinmas o‘shishi va gullashi, janubiy Koreyaning iqtisodiy muvaffaqiyatlari va qator yangi industrial mamlakatlar
15. “Uchinchi olam” mamlakatlari
16. “Osiyo yo‘lbarzlari” (Janubiy Koreya, Singapur, Gankong, Tayvan) ning ketidan “ikkinchi avlod” (Indoneziya, Malaziya) bordi, xozir esa ratsional o‘shishning yangi xarakati sifatida Xitoy
17. Yangi industrial mamlakatlar (NIS) iqtisodiy yutug‘i sabablari
18. Transmilliy korporatsiyalar (TNK) filiallari va qo‘shma korxonalar faoliyati
19. Iqtisodiy o‘shish va jamoat institutlari iqtisodiyoti tarkibidagi o‘zgarishlar
20. E.Engel va K.Klarklarni iqtisodiy qarashlari
21. Iqtisodiy o‘shish sur‘atlari qo‘shimcha o‘shish sur‘atlari
22. Iqtisodiy rivojlanishni iqtisodiy o‘shishdan farqi 23. Makroiqtisodiy darajada iqtisodiy o‘shishning qiymat ko‘rsatkichlari
24. Iqtisodiy o‘shishga ta’sir etuvchi taklif omillari
25. Iqtisodiy o‘shishdagi taqsimlash omillari
26. Iqtisodiy o‘shishni ekstensiv omillari
27. Iqtisodiy o‘shishni intensiv omillari
28. Iqtisodiy o‘shishga ta’sir etuvchi omillar
29. Iqtisodiy o‘shish turlari
30. Asosiy i/ch faktorlari ko‘rsatish va hamda ularning jamiyatni iqtisodiy o‘shishga yordam beradigan tomonini baholab beradi.
31. Intensiv va ekstensiv o‘shishni tushuntrib berish va nima degan, ular sof yakka holda uchramaydi.
32. 1960 yillar G‘arbiy Evropa iqtisodiyotida oltin davr hisoblangan. Uning 1970 yillardagi o‘shishini susayishi sababini tushuntirib bering.
33. Insonning jamg‘armasiga sarflanayotgan investitsiyalar iqtisodiy o‘shish faktorlari
34. Sobiq Ittifoq davrida intensiv iqtisodiy o‘shish muammolari 1980 yillardagi ko‘tarildi.

35. Rossiyadagi iqtisodiy o'sishga yo'naltirilgan asosiy iqtisodiy faktorlarni aytib o'ting.
36. Aholi turmush darajasi iqtisodiy o'sishga bo'lgan ta'siri
37. Inflyasiya darajasini iqtisodiy o'sishga ta'sirini izohlang.
38. Iqtisodiy o'sishni keskinlashuviga sabablarni keltiring.
39. Iqtisodiy o'sishda "oxirgi zamon modeli"ni ta'riflang.
40. Iqtisodiy o'sishga qarshi chiquvchilar fikri haqida tushunchalaringiz.
41. U. Rostou nazariyasida iqtisodiy o'sish haqida qanday fikrlar bildiriladi
42. Iqtisodiy o'sishda neokeynschilik modelining mohiyati nimada
43. Iqtisodiy o'sishni E. Domar modeli haqida fikringiz.
44. R. Xarrodni iqtisodiy o'sish modelini izohlang.
45. Xarrod-Domar modelini cheklanganligi nima bilan belgilanadi
46. Iqtisodiy o'sishni 1-neoklassik modellari qachon paydo bo'lgan
47. Neoklassik yo'nalish vakillari iqtisodiyotda davlat aralashuviga qarshi chiqishdi?
48. Ishlab chiqarish funksiyasi nimani aniqlaydi?
49. Neoklassik nazariyada texnik taraqqiyot nimani ifodalaydi?
50. Iqtisodiyotda "Oltin qoida"ni ma'nosini tushintiring.
51. Dj. Mid modelida davlatni roli qanday?
52. Dj. Mid modelini iqtisodiy o'sishga ta'sirini qanday izohlaysiz?
53. A. Lyuis modelini iqtisodiy o'sishga ta'sirini izohlang.
54. A. Lyuis o'z modelini nima sababdan g'arbiy mamlakatlar uchun to'g'ri kelmaydi deb hisoblaydi.?
55. A. Lyuis modeli bo'yicha SH. Kindlberger fikrini izohlang.
56. Investitsiya bozorini qanday shakllantirish mumkin?
57. Moliyaviy islohotning asosiy maqsadi haqida fikringiz?
58. Pul bozori va investitsiya bozori o'rtasida qanday farqlar mavjud?
59. Xorijiy investitsiyalar deganda nimani tushunasiz?
60. Moliyaviy va real investitsiyalarni qanday tushunasiz?

- 61.O'zbekistonda qulay investitsiya muhitini yaratish uchun qanday choratadbirlar amalga oshirilayapti?
- 62.Qisqa va uzoq muddatli investitsiyalarni tushuntiring
- 63.CHet ellik investorlarni investitsiyalari O'zbekiston Respublikasi hududiga jalb qilish qanday yo'llar bilan amalga oshiriladi?
- 64.Investitsiyalar joylashuvini barqarorlashtirishni qanday amalga oshiriladi.
- 65.Barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy yo'nalishlari nimalardan iborat?

GLOSSARIY

Akselerator (accelerator) - Iqtisodiyotda iste'molchilik sarf-xarajatlarning hajmi o'zgarishi bilan yuzaga keladigan kapital qo'yilmalari hajmini o'zgarishini tavsif etuvchi ko'rsatgich. Akseleratsiya prinsipining mohiyati shundan iboratki, iqtisodiyotda iste'molchilik xarajatlari dinamikasi investitsiyalar hajmini dinamikasiga o'z ta'sirini ko'rsatadi: iste'molchilik harajatlarning sezirarli o'sishi investitsion faolligini yuzaga keltiradi, rag'batlantiradi va aksincha.

Aktivlar (assets) - Iqtisodiy faoliyat sub'ektlarining pul va moliyaviy mablag'lari, asosiy va aylanma fondlarining qiymati.

Amortizatsiya (depreciation) - foydalanish jarayonida asbob-uskunlar qiymatining eskirgan sayin mahsulot hisobiga o'tkazish jarayoni. Asosiy jamg'armalar iste'mol narxini to'la yoki qisman tiklash uchun amortizatsiya orqali amalga oshiriladigan narxini to'latishi zarur. Asosiy jamg'armalar sarfini qoplash uchun ularga ketgan sarflarini tayyorlanayotgan mahsulotga ketgan sarfni tayyorlanayotgan mahsulotga singdirib borish asosiy jamg'armalarning amortizatsiyasini tashkil etadi. Asosiy jamg'armalarning amortizatsiyasi mahsulot tannarxini o'z ichiga oladi, bu korxona, tashkilotlarga asosiy jamg'armalarning moddiy va ma'naviy sarfini qoplash uchun mahsulotlarni sotish orqali mablag' tulashlarga imkon beradi.

Tijorat bank (Commercial bank) - qo'yilmalar shaklidagi pul kapitalari va jamg'armalar hisobiga barcha tarmoq korxonalari uchun universal bank harakatlarini amalga oshiruvchi kredit muassasasi. Tijorat banki kredit sistemasining etakchi bo'g'inidir. Uning harakatlarida sanoat va savdo korxonalarini kreditlash asosiy o'rnini egallaydi. Bank, shuningdek, komission muomalarni ham olib boradi.

Markaziy bank (Central bank) - Mamlakatlarning jami kredit tizimiga rahbarlik qiladi, davlat pul-kredit siyosatini amalga oshiradi, pul va qimmatbaho qog'ozlar emissiyasini manopol huquqida amalga oshiradi.

To'lov balansi (balance of payment) - Bu shunday iqtisodiy tushunchaki, u orqali mamlakatlarning tashqi iqtisodiy munosabatlarining holatini, xalqaro miqyosida to'lovga qobilligini bilishi mumkin. To'lov balansi - bu shunday hujjatki, bunda mamlakatlarning xorijiy davlatlarga - ulashgan va xorijiy davlatlardan kelgan barcha to'lovlarni va tushumlarining haqiqatdagi summasi aks ettiradi. SHartnomalarda ko'zda tutilgan, ammo hali kelib tushmagan to'lovlar yoki tushumlar summasi o'z aksini topadi.

Ishsizlik (unemployment) - Aholi iqtisodiy faol qismining o'ziga ish topa olmasdan qolishi, mehnat rezerv armiyasiga aylanishi.

Ishsizlikning darajasi (unemployment rate) - Ishsizlarning umumiy soning ishchi kuchiga bo'lgan munosabati.

Ishsizlikning tabiiy darajasi (natural rate of unemployment)- real va potensial yalpi milliy mahsulotni o'sishi bir-biriga mos keladigan iqtisodiy rivojlanish davr oraliqlariga xos bo'lgan ishsizlik darajasi. U shuningdek iqtisodiy rivojlanishning haqiqiy va strukturaviy ishsizlik ko'rsatkichlarining yig'indisi sifatida hisoblanishi mumkin. SHuningdek NARU (natural rate of unemployment)-termini ishsizlikning o'smaydigan darajasi ko'rsatkich ham qo'llaniladi. Bu

ko'rsatkichi ijtimoiy jihatdan nisbatan neytral bo'lib inflyasiyani turg'un, barqaror darajalari hamda real va potensial yalpi milliy mahsulot (YAMM) mos tushishi holatdagi ishsizlik darajasini aks ettiradi.

Friksion ishsizlik (frictionfl unemployment) - Bir ishdan boshqa bir ishga o'tish bilan bog'liq bo'lgan vaqtinchalik ishsizlik. YAshirin ishsizlik (hidden , latent, disguised) - Ishlab chiqarish jarayonida ob'ektiv holda ishchilar sonini ham talab etadigan, lekin amalda ishlab chiqarishda ortiqcha bo'lgan ishchilar soni.

Tarkibiy ishsizlik (structural unemployment) - Iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurishni, eskirgan tarmoq va kasblarni bartaraf etilishi, ishchi malakasi pastligi yoki umuman yo'qligi natijasida yuzaga keladigan majburiy ishsizlikning ko'rinishi.

Davlat byudjeti (state budget, local budget)-asosan davlat (viloyat, shahar, tuman, muassasa, tashkilot va boshqalar) ning ma'lum muddatdagi (yil, kvartal, oy) daromadlari va xarajatlarining pul hisobi.

Byudjet taqchilligi (budget difficit) – Davlat byudjetida xarajatlarning daromadlardan ustun bo'lishi byudjet taqchilligi deb ataladi.

YAlpi milliy mahsulot - YAPP (gross national product - GNP) - iste'molchilarning yil davomida mahsulot yaratish uchun qilgan xarajatlari qiymatini jamlash orqali, ya'ni, mahsulotni umumiy pul qiymati aniqlanishi orqali hisoblanadi. Hozirgi yalpi milliy mahsulotga davlatning tovarlar va xizmatlarni sotib olishga qilgan xarajatlari hamda xususiy investitsiyalar ham qo'shiladi. Daromadlarning, ya'ni, ish haqi, foiz, renta va foyda jamiyat tomonidan mahsulotlar uchun qilingan xarajatlar sifatida qaralib, ularni jamlash orqali hisoblanadi. Hozirgi vaqtda yalpi mahsulotni hisoblashda jamiyatda iqtisodiy o'sishi aniqlanadi, yalpi va xususiy investitsiya tushunchalarni qo'llanmoqdaki, bunda ular yil davomida qurilgan uylar, fabrika, zavod, mashinalar ifoda etadi.

Nominal YAMM (novinal GNP) - joriy narxlarda aks ettirilgan yalpi milliy mahsulot.

Real YAMM (real GNP) - Solishtirma doimiy narxlar orqali aks ettirilgan YAMM. U joriy narxlarda hisoblangan YAMMni narxlarning o'zgarishi ko'rsatkichi (inflyasiya darajasi) hisobiga to'g'rilash yo'li bilan hisoblanadi.

Potensial YAMM (potential GNP) - mavjud sarmoya resurslari va ishchi kuchi hisobiga erishishi mumkin bo'lgan ishlab chiqarish hajmi.

YAMM darajalardagi farqlar (GNP gap) - potensial va real YAMMni darajalar orasidagi farq.

Tashqi dunyo - shu mamlakatni tashqi iqtisodiy aloqalar olib boruvchi iqtisodiy agentlar bilan birlashtiruvchi institutsional sektor.

Alternativ variantlardan tanlov (tradeoff) - tanlab olingan variantni alternativ variantdan voz kechish evaziga amalga oshirilishini taqozo etuvchi qarorni qabul qilish zarurati. Makroiqtisodiy terminlar doirasida iqtisodiy terminlar siyosatni chora-tadbirlarini ishlab chiqish jarayonida u yoki bu g'oyalarni tanlov-muammolarini belgilash uchun ishlatiladi. Masalan, ishsizlikning o'sishi va inflyasiya jadalligi, foydaning o'sishi yoki ish xaqining olishi orasidagi tanlov muammosi.

Devalvatsiya (devaluation) - mamlakat savdo va to'lov balansining keskin yomonlashuvi, valyuta kursining pasayishi bilan bog'liq holda milliy pul birligi qiymatining rasmiy tartibda pasaytirilishi.

Pul bazasi - MO (monetary base) - Muomaladagi naqd pullar, kaccadagi korxonalarning pullari va milliy bankdagi tijorat bank rezervi.

Muomaladagi pullar (currency) - mamlakatning pul birligi va uning tipi (oltin, kumush, qog'oz): pulga tenglashtirilgan to'lov vositalari: pul hisob-kitoblarini taqoza etadigan xalqaro iqtisodiy ayirboshlash va boshqa aloqalarda qatnashadi.

Deflyasiya (deflation) - inflyasiya davrida chiqarilgan muomaladagi qog'oz pulni kamaytirish. Davlat tomonidan muomaladagi pul miqdorini kamaytirishga qaratilgan moliya va pul- kredit tadbirlarini qo'llash bilan amalga oshiriladi.

Depozitlar (deposits) - omonat asrab qo'yilgan: 1) bank va omonat kassalarga qo'yilgan omonatlar: 2) bank daftardagi yozuvchilar: 3) kredit muassasalariga saqlash uchun topshirilgan qimmatbaho qog'ozlar (aksiya va obligatsiya).

Talab etilugunga qadar saqlanadigan depozitlar (demand deposits) - bankdagi qo'yilmalarda talab etilgungina qadar saqlanadigan pul vositalari.

Dividend (dividend) - hissadorlik jamiyatlari foydasini bir qismi bo'lib, aksiyaning soni va turiga qarab har yili hissadorlar orasida taqsimlanadi.

Diskont (dicount) - markaziy bank tomonidan tijorat banklarga beriladigan qarzlarga qo'yiladigan foiz.

Daromad (income) - ishlab chiqarish natijasida tushgan pul (foyda).

SHaxsiy daromad (personal income) - Jismoniy shaxslarning soliq to'lagunga qadar daromadi.

Milliy daromad (national income) - milliy ishlab chiqarishda olinadigan daromad, yoki iqtisodiyotning barcha turdagi daromadining bahosi.

Daromadning mavjud miqdori (disposable income) - sarf xarajatlar va jamg'armalar uchun ishlatish maqsadida iqtisodiy sektorlarning qo'lida mavjud bo'lgan daromadlar. Daromadlar va to'g'ri soliqlar orasida farq bilan aniqlanadi.

Faktor daromad (factor incomte) - ishchi kuchi kapital mulk, ishlab chiqarish omillarining qo'llanishi natijasida yuzaga keladigan daromad.

Qarzlar - "zayomlar" (borrowing) - ma'lum bir muddatga qaytarib olish sharti bilan berilgan mablag'lar. Qarzlar quyidagicha bo'lishi mumkin: foizsiz tijorat shaklidagi qarzlar, imtiyozli qarzlar hamda ichki va tashqi qarzlar. Iqtisodiy siyosatda qarzlar quyidagi holatlarda foydalaniladi: jismoniy: yuridik shaxslar qarzlari ichki qarzlarga kiradi.

Aholining bandligi (employees) - ijtimoiy ishlab chiqarishni fuqarolik sektorida band bo'lgan va mamlakat qonunchiligi tomonidan aniqlangan normalarga mos ravishda hisobga olinadigan mehnatga layoqatli yoshdagi aholi.

Jami band aholi (employees) - band bo'lgan aholi va harbiy xizmatchilar.

Bandlik darajasi (rate of employees) - bandlarni umumiy sonini mehnatga layoqatlash yoshdagi aholiga nisbati.

Ish haqi (wage , nominal) - pul, qiymat shaklidagi ish haqi.

Real ish haqi (real wage)- narxlar o'zgarishi darajasi hisobiga tuzatish kiritilgan nominal ish xaqi (yoki nominal ish haqidan narxlar o'zgarishi darajasini hisobga olingani).

Import (import) - mamlakat ichki bozorlarida sotish uchun chet el mollarini, kapitalini va texnologiyasini olib kelish. Import xalqaro mehnat taqsimoti natijasidir. U xalq xo'jaligi, vaqtni tejash, xalq ehtiyojini qondirish vazifalarini muvaffaqiyat bilan hal qilishga ko'maklashadi.

Investitsiya (investment) - ishlab chiqarishni rivojlantirish maqsadida mamlakat yoki chet ellarda iqtisodiyotning turli tarmoqlariga uzoq muddatli kapital kiritish. Uning moliyaviy va real turlari mavjud.

Narxlar indeksi (price index) - ikki har xil vaqt oralig'ida tovar va xizmatlarga narxning muvozanatini o'zgarishini aks ettiruvchi ko'rsatkich.

Iste'mol narxlar indeksi (consumer price index) - o'rtacha oila tomonidan odatda iste'mol qilinadigan tovar va xizmatlar narxining bazis davriga nisbatan o'zgarishini o'rtacha darajasini aks ettiradigan ko'rsatkich, inflyasiya ko'rsatkichi sifatida ishlatiladi.

Ishlab chiqaruvchilar narxlarining indeksi (producer price index) - bazis davri oralig'ida xom ashyo materiallar va oraliq tovarlari narxini o'zgarishini o'rtacha darajasini aks ettiruvchi ko'rsatkich. YAMMni maksimal darajada detallashtirilgan komponentlari narxini solishtirma narxlarga o'tkazishda ishlatiladi.

Indeksalar- YAMM deflyatorlari (GNP deflators) - YAMM ko'rsatkilarini solishtirma narxlarda aks ettirish uchun ishlatiladigan indekslar guruhi, bularga narxlarni agregat indeksi, YAMM deflyatori narxlari indeksi, iste'molchi narxlar indeksi, shunigdek, maxsus tashkil qilingan indekslar kiradi.

YAMMni deflyatori narxlar indeksi (GNP implicit price deflator) - joriy narxlardagi YAMMni solishtirma narxlardagi YAMMga nisbatan tafsiflovchi ko'rsatkich yoki boshqacha qilib aytganda nominal YAMMni real YAMMga nisbati.

Indeksatsiya (indexation) - iqtisodiyotdagi narxlarni o'rtacha darajasini o'zgarishiga bog'liq ravishda ish xaqi va boshqa daromadlarni tuzatish, kelishtirish tizimi.

Inflyasiya (inflation) - pulning kadsizlanishi, muomiladagi pulning qadsizlanishi, pul massasining tovarlar massasidan ustunligi natijasida tovar bilan ta'minlanmagan pullarning paydo bo'lishi. Inflyasiya tovar bahosining ochiqchasiga va yashirin ravishda oshib ketishiga olib keladi.

Inflyasiya darajasi (rate of inflation)- ma'lum vaqt ichida (oy yil) narx darajasi foiz o'zgarishi.

Kutilayotgan inflyasiya darajasi (expected rate of inflation) - mavjud ijtimoiy iqtisodiy axborotlar, ma'lumotlar asosida alohida shaxs va korxonalar tomonidan kutiladigan bo'lg'usi davrdagi inflyasiya darajasi.

Giperinflyasiya (hyper-inflation) - haddan tashqari inflyasiya, narxning shuddat bilan o'sishi, pul qadrining g'oyat tez pasayishi, pul topishga intilshning minimal darajaga kelishi bilan xarakterlanadi.

Bartaraf etilgan inflyasiya - boshqariladigan yoki tabiiy, qo'yilgan narxlarni boshqarishga bo'lgan iqtisodiyot doirasida inflyasion jarayonlarning o'ziga xos ko'rinishi. Direktiv tarzda belgilangan narxlar darajasi saqlangan holda inflyasiya muomiladagi pul miqdorini ko'payishi va uni sotib olish qobiliyatini qadrsizlanishi orqali namoyon bo'ladi. Bundan tashqari shularning natijasida, ta'siri ostida keskin talabni oshib borishi hamda tovar va xizmatlarning defitsitini o'sib borishi, aholini vaqtinchalik qondirilgan talabini ko'paytirish orqali namoyon bo'ladi.

Doimiy, davomiy inflyasiya (cronic inflation) - nisbatan yuqori yoki past inflyasiya darajasi uzoq muddat davomida ushlab turiladigan iqtisodiy vaziyat. Barqarorlikka erishgunga qadar davomli yuqori inflyasiya darajasiga xos bo'lgan mamlakatlarga misol qilib, Braziliya, Isroil, Meksika, Peru, Argentinani keltirish mumkin.

Narxlar korrektirovkasi (price adjustment)- bozor vaziyati o'zgarishiga narxlarning moslashuv jarayoni.

Qarz berish (crediting)- pul yoki tovarlarni qaytarish sharti bilan ma'lum muddatga berish (qarz ishlatilgani uchun oldindan kelishilgan foizlar tushuniladi).

Tijorat krediti (comercial credit) - qisqa muddatli qarz (1 yil muddatgacha beriladi) sotib olinadigan tovarlariga to'lash uchun pul qarzi ko'rinishda beriladi.

Bank krediti (banking credit) - daromad (%) ko'rinishida olish maqsadida bank tomonidan qarzga pul berish.

Iste'mol krediti (consumer credit) - markaziy bank tomonidan barqarorlik davrida qo'llaniladigan pul siyosatining vositasi (instrumenti). U banklar tomonidan berilishi mumkin bo'lgan ichki kredit maksimal miqdorining rasmiy ravishda belgilanishi taqozo etadi.

Likvidlik (lequidity) - turli korxonalar, birlashmalar, firmalar va banklarning o'z qarzini to'lay olish yoki boshqa majburiyatlarini bajara olish imkoniyati.

Makroiqtisodiyot (macroeconomics) - barqarorlashtirish, bir-birlik milliy valyutamizni musahkamlash, kapital qurish dasturi, iqtisodiyotning tarkibiy jihatdan yangilash yo'lini davom etirish rejasini yoki mulkdorlar sinfini yangilash, qonunchilik yoki huquqiy tarkibni mustahkamlash.

Soliqlar (taxes) - milliy daromadni taqsimlash jarayonida uning bir qismini davlat ixtiyoriga olish shaklidir. Soliq byudjet va byudjetdan tashqari pul fondlarini tashkil etishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Qadirsizlanish (depreciation) - milliy valyutaning narxi chet el valyutalarining bahosidan kamayishi.

Valyuta kursi - mamlakat pul birligining boshqa mamlakat pul birligida ifodalangan bahosi.

Nominal almashuv kursi (nominal exchange rate) - milliy valyuta va chet el valyutalari birliklarini odatda mavjud bo'lgan nisbati. Ushbu nisbat ham qat'iy belgilangan, ham chayqalib turuvchi asosda amalga oshirilishi mumkin.

Real almashuv kursi (real exchange rate) - ikkala mamlakatdagi narxlar darajasining o'zaro nisbati, munosabatini hisobga oluvchi almashuv kursi. Solishtiralayotgan mamlakatlardagi nominal almashuv kursini narxlari indekslarini o'zaro nisbatiga bo'lishi orqali hosil bo'ladi.

O'zgaruvchan almashuv kursi (flexible exchange rate) - ichki muvozonatni tiklash maqsadida mamlakat almashuv kursiga ega bo'ladigan xalqaro hisob-kitoblar tizimi.

Belgilangan almashuv kursi (fixed exchange rate) - milliy valyutaning chet el valyutalariga nisbatan an'anaviy tarzda belgilanadigan va o'zgarmas bo'ladigan tizim.

Asosiy fondlar va ularning bahosi (capital stock) - moliyasi turli xo'jalik sub'ektlari va fuqarolarning pul mablag'ini aniq bir maqsad yo'lida birgalashtirish va ishlatishni bildiradi.

Byudjet soliq siyosati (fiscal policy) - byudjet siyosatida davlat o'z istagi bilan byudjet xarajatlari va daromadlarini shakillantirgan holda 3 xil byudjet siyosati yuritadi. Byudjet xarajatlari, transfer xarajatlari shaklidagi xarajatlar. Daromadlar esa uch manbadan kelishi mumkin: soliqlardan, xazina tomonidan, chiqarilmagan qimmatbaho qog'ozlarning sotilishidan va byudjet tomonidan ma'lum qismi markaz tomonidan banki emissiyasi hisobiga yopilishidan. SHunga ko'ra davlat xarajatlar va daromadlarni boshqarish orqali byudjet siyosati yuritiladi.

Soliq siyosati - soliq siyosati rivojlantirish uchun kapital qo'yilmalarni moliyalashtirishda "majburiy jamg'armalar" tashkil qiluvchi asosiy omillardan biridir.

Paritet (parity) - tenglik, teng huquqli, teng vakillik asoslarida biron bir iqtisodiy (siyosiy) harakatda ishtirok etish.

Iste'mol (consumption) - kishilarning iqtisodiy talablarini qondirish jarayonida ijtimoiy mahsulotdan foydalanish, ijtimoiy ishlab- chiqarish jarayoning oxirgi fazasi.

Ist'emol xarajatlari - makroiqtisodiyotda iste'mol xarajalari uy xo'jalik xarajatlari, qurilish xarajatlarini qamrab oladi.

Davlat iste'moli - mahsulot va xizmatlarga ketgan davlat iste'moli xarajatlari, xususiylashtirishda ishlab chiqilgan.

Oraliq iste'mol (intermediate consumption) - ishlab chiqarishni bir bosqichida ishlab chiqarilgan mahsulotlarini ishlab chiqarishni boshqa bosqichida mehnat predmetlari sifatida ishlatilishi.

Ortiqcha taklif (excess supply) - mavjud narxlarda tovar va xizmatlarni taklifi ularga bo'lgan talabdan ustun bo'ladigan iqtisodiy vaziyat. SHunigdek, ortiqcha ishlab chiqarishi deb ham ataladi.

Jami taklif (aggregate supply) - mamlakatda ishlab chiqilgan hamma tovar va xizmatlarni jami qiymati, shuningdek, milliy mahsulot deb ham ataladi.

Foyda (profit) - qo'shimcha mahsulotning pul shakli: korxona, tarmoq va butun xalq xo'jaligi ishlab chiqarish xo'jalik faoliyatining umumlashtiruvchi ko'rsatkich. Korxonaning moliyaviy ahvoli, iqtisodiy rag'batlantirish fondini shakillantirish imkoniyatlari, byudjet va yuqori turuvchi organlar bo'yicha majburiyatlarning bajarilishi foyda hajmiga bog'liq.

Xususiylashtirish (privatization) - davlat mulkini, iqtisodiyotdagi davlat sektorini xususiylashtirishi. Xususiylashtirish davlat mulki monopoliyasini

tugatish, erkin sohibkorlik tashabbusiga yo'l ochish, bozor iqtisodiyoti rag'batlantirish maqsadida amalga oshiriladi.

Mehnat umumdorligi (labour productivity) - mehnatning mahsulotligini, ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini ifodalovchi umumlashma ko'rsatkichlardan biri.

Ishlab chiqarish funksiyasi (production function) - mahsulot ishlab chiqarish uchun mazkur korxonaga zurur bo'lgan barcha kishilar va mehnat qurollari harakatlarining majmui.

Foiz (interest) - daromad, o'z mulkining boshqa jismoniy va huquqiy shaxslarga foydalanishga berib va shundan foyda olish.

Foiz stavkasi (interest rate) - kredit yoki qarz stavkasi kapitali evaziga to'lovni foiz ko'rsatkichi. Odatda, qarzga olingan pul belgisini bir- birligiga to'g'ri keladigan yillik to'lovni aks ettiradi.

Nominal foiz stavkasi (nominal interest rate) - ma'lum davr ichida (oy, yil) qarzga olingan pul birligiga to'langan pul miqdori. Depozit schyotlarda va qimmatli qog'ozlarda aktivlarni nominal qiymati o'simtasi belgilanishiga foiz stavkalari deyiladi.

Real foiz stavkasi (real interest rate) - ma'lum davr ichida depozit schyotlaridagi va qimmatli qog'ozlaridagi aktivlarni real qiymati o'sishi yuz beradigan foiz stavkasi: nominal foiz stavkasidan shu davr oralig'ida kutilayotgan nominal foiz stavkasi.

Ishchi kuchi (labour force) - odamlarning mehnat qobiliyati, hayot ne'matlarini ishlab chiqarish jarayonida u ishga soladigan jami jismoniy va ma'naviy kuchlar.

Ishchi kuchi hissasi (labour force rate) - odamlarning mehnat qobiliyati, hayot ne'matlarini ishlab chiqarish jarayonida u ishga soladigan jami jismoniy va ma'naviy kuchlar.

Ish vaqti (hours of work) - ishlab chiqarishda band bo'lgan aholining ishlagan vaqt hajmi.

Ish vaqtining umumiy soatlar soni (total hours of work) - o'rtacha statistik ishlovchi band bo'lgan ish vaqtini o'rtacha soatlar soni.

Bozor munosabati (market clearing) - bozordagi talab va takliflarning miqdoran va tarkibiy jihatdan bir-biriga muvofiq kelishi. Agar shunday muvofiqlik bo'lmasa, bozor muvozanati izdan chiqqan bo'ladi.

Sarf-xarajat balansi (spending balance) - makroiqtisodiyotda YAMM ni ishlab chiqarishga ketgan jami xarajatlari va yaratilgan yalpi milliy mahsuloti oxirgi iste'mol maqsadida ishlatilishi orasidagi balans.

Ratsional kutishlar (rational expectations) - ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'zlarida mavjud bo'lgan barcha ijtimoiy-iqtisodiy ma'lumotlar asosida eng ratsional tarzda o'z iqtisodiy xulq atvorini rejalashtiradilar deb ta'kidlovchi nazariya.

Bank rezervlari (reservers) - bankda saqlanayotgan naqd pullarni, markaziy bankda saqlanayotgan foizsiz depozitlarni o'z ichiga oladi.

Revolvatsiya (revaluation) - mamlakat pul birligi rasmiy kursini chet el valyutalariga nisbatan oshirish.

Iqtisodiy o'sish - real milliy daromadning yoki real milliy daromadni (mahsulotni) aholi jon boshiga o'sishi sifatida aniqlash mumkin.

Import qilishga moyilik (propensity to import) - daromadda importga qaratilgan xarajatlarning hisssasi.

Investitsiyalarga bo'lgan moyillik (propensity to invest) - iste'mol xarajatlarning daromaddagi hisssasi.

Iste'mol qilishga moyillik (propensity to consume) - iste'mol xarajatlarning daromaddagi hisssasi.

Jamg'armaga moyillik (propensity to save) - daromadda jamg'arma hisssasi qanchani tashkil etishi.

Mulk (property) - qiymatga ega bo'lib, biron bir shaxsga narsasiga qarashli bo'ladi.

Pasayishi (recession) - iqtisodiy aktivlikning pasayishi bo'lib o'sishi bilan xarakterlanadi.

Pulga bo'lgan talab (demand for money) - mamlakat aholisi jamg'arish va iste'mol qilish, oldi-sotdi va har xil iqtisodiy bitimlar tuzish uchun egalik qilmoqchi bo'lgan miqdori. Iste'mol, foiz stavkasi, operatsion xarajatlarning va boshqa funksiyalar bilan ifodalanadi.

Ortiqcha talab (excess demand) - mavjud narxlar holatida tovarlar va xizmatlarga bo'lgan talab takliflardan ustun bo'ladigan iqtisodiy vaziyat. SHunigdek defitsit deb ham ataladi.

Jami talab (aggregate demand) - mamlakatni real sotib olish qobiliyatini aks ettiruvchi ko'rsatkich. Jami xarajatlarning deb ham ataladi. Unga davlatning iste'mol xarajatlari, xususiy sektor iste'moli, jami investitsiyalar va eksport-import xarajatlarning savdosi kiradi.

Solishtirma afzallik (comparative advantages) - ayrim iqtisodiy agentlarning tovar va xizmatlarni kamroq xarajatlarning evaziga ishlab chiqarish xususiyati. Makrodarajada solishtirma afzalliklar prinsipi ishlab chiqarish va eksportni samarali strukturasi shakllantirish uchun qo'llaniladi.

Subsidiya (subsidy) - davlat byudjeti hisobidan korxonalar, tashkilotlar va xorijiy davlatlarga beriladigan mablag'. Subsidiya bozor iqtisodiyotini tartibga solish vositasi hisoblanadi.

Uzoq muddat davomida ishlatuvchi tovarlar (durable goods) - iste'molchilarga uzoq vaqt xizmat qiladigan (1 yildan kam) tovarlar. Uzoq vaqt xizmat qiladigan tovarlarga avtomobil, xolodilniklar va boshqa maishiy xizmat turlari kiradi.

Ichki iste'mol uchun mo'ljallangan tovarlar (nontraded goods) - tashqi bozorda sotishga mo'ljallanmagan, ichki iste'mol uchun ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlar (ko'chmas mulk, xizmatlarni ayrim turlari.)

Savdo balans (merchandise trade balance) - bunda eksport va importdan keladigan tushumlar va to'lovlar o'z aksini topadi. Savdo bitimida ko'zda tutilgan,

ammo joriy davrda amalga oshirilmaydigan to'lovlar va tushumlar balansda o'z aksini topmaydi.

Savdo balansining difitsiti (trade deficit) - hisob davrini oxiriga kelib import bo'yicha qilingan jami xarajatlarni eksport daromadlardan ustun kelish vaziyatigacha iqtisodiy templarning o'sishi bilan xarakterlanadi.

Savdo balansini ijobiy saldosi (trade surplus) - hisobot davrining oxiriga kelib eksport bo'yicha jami daromadlar import bo'yicha xarajatlardan ustun kelishi vaziyati.

Transfert to'lovlari (transfer payment) - o'tqazma to'lovlar, ya'ni davlat byudjetidan aholiga va xususiy tadbirlarga beriladigan to'lovlar.

Filips egri chizig'i (phillips curve)- inflyasiya darajasi dinamikasi va ishsizlik darajasi dinamikasi yoki real YAMMni potensialidan og'ishi orasidagi o'zaro bog'liklikni tafsiflaydi va grafikga ifodalab beradi.

Baho, narx (prise) - tovar qiymatning pul orqali ifodalashi. Mahsulot ishlab chiqarish uchun sarflangan xarajatlarni va foydani ko'rsatadi.

Asosiy narx (base price) - xalq xo'jaligini rivojlantirish va statistik hisob olib borishda, indekslarni hisoblash va to'lashgacha hisoblangan narx.

Ishlab chiqaruvchilar narxi (producers price) - o'z ichiga tovar va xizmatning bazis narxini, soliqlarni qamrab oladi va subsidiyalar olib tashlanadi.

Bozor narxi (market price) - iqtisodiyotda jami talablarning o'zgarmas holda qoluvchi narxlar.

Qimmatbaho qog'ozlar (securities) - uning egasiga qandaydir kapital yoki mol-mulkka egalik qilishining huquqini tasdiqlovchi va foiz dividend ko'rinishda daromad keltiruvchi xujjatdir.

Sanoat sikli (business cycle) - hozirgi davr iborasida iqtisodiyotni doimiy bo'lmagan holda qaytarib turuvchi iqtisodiyotni turli rivojlanish bosqichlari. Umumiy ishbilarmonlik faolligini oshishi va tushumlaridan, pasayishlaridan iborat.

Cof milliy mahsulot (net product) - makroiqtisodiy ko'rsatkich bo'lib, u YAMMni va amortizatsiya ajratmalarni jami miqdorini ayirmasi hisoblanadi.

YOpiq iqtisodiyot (closed economy) - tashqi iqtisodiy bozorda keng savdo-iqtisodiy imkoniyatlarga ega bo'lmaydigan iqtisodiyot.

Ochiq iqtisodiyot (open economy) - tashqi iqtisodiy bozorda keng savdo-iqtisodiy va moliyaviy aloqalarga ega bo'lgan iqtisod.

Kapital eksporti - tijorat maqsadda amalga oshirish.

Eksport (export) - tashqi bozorda tovarlar, xizmatlar va kapitallarni realizatsiya qilish maqsadida chetga chiqarish.

Tovar eksport qilish - ichki ishlab chiqargan mahsulotlarni chetga sotish hamda xorijdagi sheriklarga ishlab chiqarish va talab xarakteriga ega bo'lgan xizmatlarni ko'rsatish.

SHaxs sarmoyasi - kapital sifatida yondashuv ikki tomonlama xususiyatga ega bo'ladi. Uning salbiy tomoni shundan iboratki, bunday qarashlarni sotsial muammolar va mehnatdan kapital tomonidan ekspluatatsiya qilishi haqidagi fikrlarga ulanib ketishiga olib keladi. Bu erda kapital mehnatni ekspluatatsiya qilarkan, u holda inson kapitali ham mehnatni ekspluatatsiya qiladimi, haqidagi fikrlar

keltirib chiqarishga urinib ketishadi. Insonga kapital sifatida yondashuvning ijobiy tomoni shundan iboratki, bunday yondashuv resurslardan samarali foydalanishni va ularning oqilona taqsimlanishini ta'minlaydi.